

مترسین میت

(سوالاں دے روبرو)

(انٹرویو)

متر سین میت

(سوالاں دے روبرو)

ہربھجن سنگھ بھاتیا

ماں بولی ریسرچ سینٹر، لاہور

سبھ حق راکھویں لکھاری دے

MITERSAIN MEET
(SAWALAAN DE RUBRU)
(INTERVIEW) by :
HARBHAJAN SINGH BHATHIA

All rights reserved MITERSAIN MEET

متر سین میت (سوالاں دے روبرو)
ہربھجن سنگھ بھاتیا

ماں کتاب:
لکھاری:

چھین ورھا: مارچ 2018

پنجابی وچ پہلی وار: 2003

پنجابی وچ چھیویں وار: 2015

پنجابی شاہ مکھی پہلی وار: مارچ 2018

ہندی ترجمہ: بھارتی گیان

پیٹھ، دلی

انگریزی ترجمہ: نیشنل پولیس اکیڈمی، حیدرآباد۔

چھپواک:

ماں بولی ریسرچ سینٹر لاہور

©

لکھاری دیاں ہور رچناواں

ناول:

اگ دے بیج، قافلہ، تفتیش، کٹہرا، سدھار گھر، کورو سبھا
کہانی سنگریہہ: پنرواس، لام، ٹھوس ثبوت
لکھیار بارے رچیاں گئیاں کتاباں

1. تفتیش دا وشلیشن: سمپادک ڈاکٹر سکھدیو سنگھ کھارہ
2. ناول کار متر سین میت: سمپادک ڈاکٹر سکھدیو سنگھ کھارہ
3. تفتیش دا وشلیشن: سمپادک ڈاکٹر سکھدیو سنگھ کھارہ
4. کورو سبھا: الوچناتمک وشلیشن: امرجیت سنگھ گریوال
5. کورو سبھا دیاں پرتاں: سمپادک ڈاکٹر ہربھجن سنگھ بھائیٹا
6. Fiction of Mitter Sain Meet: Dr. T.R. Vinod
7. سنواد در سنواد: سمپادک ڈاکٹر ایس، ترسیم
8. متر سین میت سوالاں دے روبرو: ڈاکٹر ہربھجن سنگھ بھائیٹا
9. ناول کار متر سین میت (وچاردھارائی ادھار اتے کلاتمک جگتاں): ڈاکٹر سمرجیت کور
10. متر سین میت ناول رچنا: ڈاکٹر سمرجیت کور
11. نویں ودھا دا ناول کار متر سین میت: ڈاکٹر کملجیت سنگھ
12. متر سین میت دیاں کہانیاں دے مول سروت: سمپادک ڈاکٹر بہیم اندر سنگھ

ایم انعام اتے ایوارڈز

1. سابت اکاڈمی پرسکار، 2008

2. کیندری سرکار دے پولیس وبھاگ دا پنڈت گوہند ولب پنت پرسکار

سوال 1 : میت جی تہاڈی تخلیق دا عمل چار توں وی اُپر دہاکیا
وچوں گزر چکا ہے پرمیں پچھل جہات راہیں گل شروع توں
شروع کرنا چاہندا ہاں۔ سو تسیں اپنے مڈھلے جیون تے تعلیم
بارے کجھ حقائق ساڈے نال سانجھے کرو۔

جواب: میرا جنم 20 اکتوبر 1952 نوں اک نممن مدھ ورگی
مہاجن خاندان وچ ہویا سی۔ میرے والد صاحب پٹواری سن۔
پریوار ایہناں دے نال نال رہندا سی۔ جیون دے پہلے اٹھ نوں
سال پنڈاں وچ گجرے۔ پٹواری ہون دی وجہ نال والد صاحب واہ
کساناں نال پیندا سی۔ انبھول من نے جتھے پینڈو جیون نوں اپنے
اندر سمو لیا اوتھے کرسانی دے دُکھ درد وی اچیت طور تے
ذہن وچ اُکرے گئے۔ سن 1962 وچ اسیں پکے طور تے
برنالے ٹک گئے۔ پیسے دی گھاٹ کارن جاں نہ سمجھی کارن
پتا جی نے جیہڑا کچا پکا گھر خریدیا اوہ اجیہے محلے وچ سی

جتھے دلتاں دے دلت رہندے سن۔ دھانکے (برنالے وچ بانگرو
 اس جاتی نوں آکھیا جاندا ہے جیہڑی لوکاں دا گوئہ پشاپ
 چکدی اتے نالے نالیاں صاف کردی ہے) محلے وچ کجھ گھر
 چوہڑیاں دے وی سن۔ گھر توں 400-500 گز دے فاصلے تے
 سوے سن جتھے ہر سمیں مُردے سڑدے رہندے سن۔ سویاں دے
 نال ساسیاں دیاں گُلیاں سن۔ اس طرحاں میرا لڑکین دلت ساتھیاں
 دیاں گُلیاں وچکار اوہناں دے دکھ درداں نال سانجھاں پاؤندے
 بیتیا۔ اس آلے دوآلے نے مینوں دلت طبقے دیاں مسئلایاں دا گیان
 کروایا جیہڑا ہُن تک میرا مددگار ہے اتے میریاں رچناواں وچ
 سہج سبھاء ظاہر ہوندا ہے۔ ایہہ لوک میری لکھن سمگری دا
 سوما، میرے پریرنا سروت اتے میرے نظریے دے تخلیق کار
 ہن۔

اوہناں دنان وچ نکسلی لہر زوراں تے سی۔ 1968 وچ دسویں
 پاس کرن بعد جدوں کالج وچ داخل ہویا تاں نکسلی دوستاں نال
 واہ پیا۔ دلت دوستاں دی بھیڑی حالت دیکھ کے من وچ سوال
 پیدا ہوندا سی کہ ایہہ لوک “دوزخ” کیوں بھوگ رہے ہن؟
 نکسلیاں دے ساتھ نے اس بھیڑی حالت دے کارن پتہ لاؤن وچ
 مدد کیتی اتے حل سجھاؤنے شروع کیتے۔ سوچ وچ نکھار آؤن
 لگا۔

اسے سوال نال جُڑیا اک نکتا ہور وی ہے۔ ساڈے ٹبر وچ نرول
 پنجابی کلچر بھارو سی۔ گھر وچ پوجا پاٹھ نہیں سی ہوندا، کوئی

وہم بھرم نہیں سی پالیا جاندا اتے نہ ہی کوئی آڈمبر رچیا جاندا سی۔ سارے دھرماں دی عزت ہوندی سی۔ اس طرحاں میرا بچپن کٹر مذہبی روایتاں دی جکڑ توں آزاد رہیا۔ پچھوں وگیانک سوچ اپناؤن وچ مینوں سوکھ رہی۔

بی۔ اے۔ میں 1972 وچ آنرز ان میتھز وچ کیتی سی۔ اس امتحان وچ میں پنجابی یونیورسٹی وچ پہلے مقام تے رہیا سی اتے مینوں گولڈ میڈل ملیا سی۔ ایل۔ ایل۔ بی۔ میں 1976 وچ پنجاب یونیورسٹی کیپس چنڈی گرھ توں شام دیاں جماعتاں وچ کیتی سی۔ گزارا چلاؤن لئی دنیں نوکری کردا سی۔ ایل۔ ایل۔ بی۔ وچوں وی میں یونیورسٹی وچوں دوجے نمبر تے رہیا سی۔ وچکار دی گیانی اتے بی۔ ایڈ وی کر لئی۔ ایہناں واڈھو ڈگریاں نال مینوں پنجابی تعلیم تے نفسیاتی موضوعات دی سمجھ وی آ گئی۔ جنوری 1979 وچ مینوں سرکاری وکیل دی نوکری مل گئی۔

سوال 2: تہاڈے شروع دے جیون اُپر کس طرحاں دے اثرات پئے اتے تسیں سرجنکاری دے عمل ول کیوں آتے کیویں پرتے؟

جواب: برنالے دی مٹی وچ لکھیار پیدا کرن دا کوئی خاص گن ہے جاں اتھوں دا ماحول لوکاں نوں لکھیار بنن لئی پریردا ہے۔ اس بارے پکی طرحاں نال کجھ نہیں آکھیا جا سکدا۔ پر اک گل

سچ ہے کہ سٹھویاں دے اخیر اتے سترویاں دے شروع وچ
 برنالے دی منڈیر دا رجحان گڑیاں پچھے خاک چھانن ول
 گھٹ، امرتا پریتم اتے پاش دیاں نظماں، کنول اتے گردیال سنگھ
 دے ناولاں بارے بحثاں کرن ول ودھیرے ہوندا سی۔ اوہنیں دنیں
 برنالے وچوں دو ادبی پرچے 'پرتیک' اتے 'مہاندرا' زور شور
 نال نکل رہے سن۔ برنالہ اتے اس دے آلے دوآلے دے پنڈاں دے
 سکولاں وچ رام سروپ انکھی، اندر سنگھ خاموش، اوم پرکاش
 گاسو اتے بسنت کمار رتن ورگے ناول کار بال مناں وچ سابتک
 رچیاں دے بیج بو رہے سن۔ ایس۔ ڈی۔ کالج برنالہ وچ پرو۔ جگا
 سنگھ، روندر بھٹھل اتے پریتم سنگھ راہی ورگے شاعر
 لکھاریاں دی نویں پنیری نوں پختگی بخشن وچ جٹے ہوئے سن۔
 کالج دے میگزین اتے سابت سبھا نوں جوگندر سنگھ نرالا،
 وریام مست اتے سکھجیت بھٹھل ورگے ہونہار لکھیاریاں طالب علم
 چار چن لا رہے سن۔ آلے دوآلے انقلابی لہر پورے جوبن تے
 سی۔ سنت رام اداسی دے گیتاں، پاش دیاں نظماں اتے گرشرن
 سنگھ دے ناٹکاں دی گونج کالج دے نال نال پنڈاں وچ وی سنائی
 دیندی سی۔ سردل، ہیم جیوتی اتے سیاڑ ورگے ادبی رسالے
 اگانہہ وڈھو لکھاریاں دیاں کچ گھڑچ رچناواں وی خوش ہو کے
 چھاپدے سن۔ ایہو جہے خوشگوار ادبی ماحول وچ وچردا متر
 سین گوئل، متر سین میت بن گیا۔

پرگٹ سنگھ کھیہرا میرا دسویں جماعت دا جماعتی سی۔ اوہنیں
 دینیں اس دی اک کہانی بال سندیش (پریت نگر) وچ چھپی سی۔
 شروع توں ہی میرے وچ ہر کم وچ موہری رہن دا قدرتی لگا
 رہیا ہے۔ میں سوچیا مینوں وی لکھنا اتے چھپنا چاہیدا ہے۔
 کھیہرا دی ریس/پیرنا نال میں اک کہانی لکھ کے بال سندیش
 وچ بھیج دتی جو اگلے ہی شمارے وچ چھپ گئی۔ باحوصلہ ہو
 کے میں اک ہور کہانی لکھی۔ دو تن مہینیاں بعد اوہ وی چھپ
 گئی۔ ایہناں دو کہانیاں دی پرکاشنا نے میرے لکھیار بنن دی نیہ
 رکھی۔ مڑ میری کہانی بال سندیش وچ تاں نہ چھپی پر ہانی اتے
 سمرات سپتہکاں نے مینوں دھڑا دھڑا چھاپیا۔ میرے لکھیار
 اکھواؤن دی ہؤمے نوں پٹھے پیندے رہے۔

انقلابی دوستاں دے ساتھ کارن ہور کتاباں دے نال نال ماسک
 سردل وی پڑھن نوں ملن لگی۔ میری سوچ نے پلٹا کھادا اتے
 میں انقلابی نظریے توں کہانیاں لکھنیاں شروع کر دتیاں۔
 گرشرن بھا جی اوہناں دناں وچ سردل دے ایڈیٹر سن۔ اوہناں نے
 میریاں کہانیاں نوں اس میگزین وچ خاص مقام دتا۔ 1971 دے
 اخیر وچ جدوں میں، بی۔اے۔ جماعت دا طالب علم ہی سی تاں
 بھا جی نے میرا پہلا ناول ’اگ دے بیج‘ سابت کلا کیندر
 امرتسر ولوں چھاپیا۔ بلراج ساہنی پرکاشن دی اس سمیں قائم
 نہیں سی ہوئی۔ ناول دی سر انقلابی سی۔ اس لئی کجھ بحث وی

ہوئی۔ ناول دے اس چھپن نے لکھیار بنن دا میرا راہ پدھرا کر دتا۔

لاء دی پڑھائی لئی 1972 وچ مینوں چنڈی گڑھ جانا پیا۔ برنالے دا ادبی ماحول چھٹ گیا۔ انقلابی لہر پتن ول تر پئی۔ اک اک کر کے ادبی پرچے بند ہو گئے۔ عام وچاردھارا والے پرچے سانوں چھاپن توں ڈردے سن۔ اس طرحاں بے حوصلہ ہون کارن لکھنا بند ہو گیا۔

پٹیالے اتے نابھے دا پانی پین بعد 1983 وچ میں رام پورا پھول آ گیا۔ اس سمیں درشن سنگھ گل (بٹھنڈا) اس حلقے وچ ایکسائیز انسپکٹر لگا ہویا سی۔ لاہن دے کیساں وچ گواہی دین اوہ میرے کول کچھری آؤندا ہوندا سی۔ گلیں گلیں اک دن پرانے بھیت کھل گئے۔ اس دی ہلاشیری تے 12 سالان بعد میں فیر قلم چک لئی۔ سرکاری وکیل پولیس اتے نیاں پالکا وچ اک کڑی دے طور تے کم کردا ہے اتفاقاً ہی اس نوں دوہاں تنظیمیں دے کم کاج دا گہرا مطالعہ ہو جاندا ہے۔ مینوں محسوس ہویا کہ مینوں نویں دؤر وچ اچھوتے پئے موضوعات، پولیس پر بندھ بارے لکھنا چاہیدا ہے۔ میں وگیانک اتے پلاننگ نال پولیس کلچر دا تجزیہ کرنا شروع کر دتا۔ اوہناں دنن وچ دہشت گردی وی زوراں اُپر سی۔ پولیس محکمے دا انگ ہون کارن مینوں دہشت گردی نال جڑے لوکاں دے وچاراں اتے کرداراں نوں سمجھن دا موقع وی ملیا۔ دوہاں مسئلیاں نوں لے کے میں کجھ کہانیاں دی تخلیق کیتی جیہناں

وچوں 'لام'، 'خانا پوری' اتے 'دہشت گرد' کہانیاں نے لوکاں دا دھیان کھچیا۔

درشن گِل نے میری بانہہ اگے کامریڈ سُرَجیت گِل نوں پھڑا دتی۔ رام پورا پھول توں میری بدلی جگراؤں دی ہو گئی۔ کامریڈ گِل نوں شاید میرے وچ چھپی فطری دانش نظر آ گئی سی اوہ میرے کول جگراؤں گیڑا مارن لگے۔ کئی وار رات وی رہ جانده۔ کامریڈاں وانگ سکولنگ کردے۔ میرے دماغ دے کواڑ کھلن لگے۔ میرے اندر لا لکھیاں منطقی تے علمی سوچ ول سیدھت ہون لگا۔ جیویں میں پہلاں دسیا ہے سماج نوں مارکس نظرئیے توں سمجھن دی کجھ سوجھ مینوں کالج دے دنن توں ہی آؤنی شروع ہو گئی سی۔ لاء دی پڑھائی کردے سمیں جرم وگیان (Triminology) اتے دنڈ وگیان (Penology) پڑھیا۔ نوکری دوران پولیس اتے جرائم پیشہ لوکاں نال نیڑے توں واہ پیا۔ اس طرحاں سدھانتاں اتے تنہاں دا سمیل دماغ وچ جمع ہون لگا۔

کہانی لکھن بعد لگدا سی کہ رُوں دے ٹوکرے وچوں پونی وی نہیں کتی گئی۔ محسوس ہون لگا کہ رائی رائی ڈھون نال پہاڑ نہیں ڈھوبیا جا سکدا۔ بنومان وانگ پورے پہاڑ نوں ہی ہتھ پاؤں دی لوڑ محسوس ہون لگی۔ مینوں لگا، مینوں ناول لکھنا چاہیدا ہے۔ اس طرحاں میں کہانی توں ناول ول پرتیا۔

سوال 3 شروع شروع وچ تہاڈے آئیڈل لکھیار کیہڑے سن تے
تسیں اوہناں توں کیہ اثرات گرہن کیتا؟

جواب: ساڈے ویلیاں (1968 تک) وچ سکول دیاں لائبریریاں
کتاباں نال بھریاں ہوندیاں سن۔ بچیاں وچ سابت پڑھن دی رچی
پیدا کرن لئی باقاعدہ اک پیریڈ لائبریری جان لئی رکھیا جاندا
سی۔ گھر نوں لجان لئی کتاباں کھل دلی نال دتیا جاندیاں سن۔
ایہناں دناں وچ جو کتاباں پڑھیاں ایہناں وچو کجھ دے ناں مینوں
اج تک چیتے ہن، جیویں 'کھیوا گھمیار'، 'روبنسن کروسو'،
'میری بکل دے وچ چور' اتے 'موسم خراب' ہے۔ برنالے دی
میونسپل لائبریری وچ وی ہزاراں دی گنتی وچ ادبی کتاباں
موجود سن۔ اتھے روزانہ اخباراں دے نال نال 'پنج دریا'، 'پریت
لڑی'، 'ناگ منی'، 'آرسی'، 'جن سابت' وغیرہ ادبی رسالے پڑھن
نوں ملدے سن۔ نانک سنگھ اتے جسونت سنگھ کنول دے ناول
اسے لائبریری وچوں لے کے پڑھے۔ ایس۔ ڈی کالج برنالہ دی
لائبریری وی اج کل دیاں یونیورسٹیاں دیاں + لائبریریاں جڈی
سی۔ رہندی کسر اتھوں پوری ہو جاندی۔ روسی ادب کوڈیاں دے
بھاء ملدا سی۔ گورکی، ٹالسٹائی اتے چیخوف سستے بھاء وچ
پڑھے گئے۔ بی۔ اے کردے کردے، شوق وجوں گیانی دے
امتحان وچ بیٹھن لئی فارم بھر دتا۔ تیاری کردے سمے ادب دی،
تنقیدی نظریے توں سمجھ اوں لگی۔ گربانی اتے بھگتی کاو
دامطالعہ اوہنیں دنیں ہویا۔ پی۔ سی۔ ایس دے امتحان وچ بیٹھن لئی

پنجابی سابت دا پرچہ رکھیا۔ صوفی سابت دیاں باریکیاں دی سمجھ اس سمیں پئی۔ شروع شروع وچ اچیت طور تے ایہہ لکھیار میرے آئیڈیل لکھیار بنے اتے اسدھے طور تے ایہناں نے مینوں متاثر وی کیتا۔

سوال 4 تسیں اپنے تجربات دے اظہار لئی گُلپ دی ودھانوں ہی کیوں چنیا؟

جواب: کہندے ہن ودھیا نظم جذباتی مزاج والا بندہ لکھ سکدا ہے۔ باقی ودھاواں لئی بُدھی دی ودھ لوڑ پیندی ہے۔ میں حساب، ارتھ شاستر اتے قانون دا طالب علماں ہاں۔ ایہہ وشے دانش نوں تیز کردے ہن۔ عام لکھاریاں وانگ شروع وچ میں وی کجھ نظماں لکھیاں۔ شاید جذباتی مزاج دا نہ ہون کارن کامیابی حاصل نہیں ہوئی۔ شاید بودھک قسم دا ہون کارن میں گُلپ ول مُڑیا اتے کامیابی دے نیڑے ڈھکیا۔

سوال 5 گُلپ وچوں وی اگوں تہانوں ناول دا ڈھنگ نوں اپنے انپو دے اظہار لئی ودھ میچدی کیوں محسوس ہوئی؟

جواب: ناول دا کھیتر بہت وشال ہے۔ بریک تو بریک گل آکھی جا سکدی ہے۔ سرکاری وکیل ہون کارن میرا واہ، پولیس، نیاں پالکا اتے جیل پر بندھ نال نیڑے توں پے رہیا سی۔ اس نویکل اتے گہر گمبھیر وشے اپر کوئی نگہر رچنا رچی گئی ہووے

ایہہ وی نظر نہیں سی آ رہیا۔ فوجداری قانون پر بندھ نوں وشالتا نال چترن لئی ناول ہی ٹھیک ذریعہ ہو سکدا سی۔ اپنی گل کھندے کھندے مینوں وی قریب 1200 پنیاں دے چار ناول لکھنے پئے۔ ایہناں وراٹ چترن سابت دی ہور کسے ودھا وچ ممکن نہیں سی ہو سکدا۔

سوال 6. تسیں شروع شروع وچ کہانیاں وی لکھیاں جو پنرواس (1987) لام (1988) اتے ٹھوس ثبوت (1992) وغیرہ سرلیکھاں ہیٹھ کتابی روپ وچ شائع ہوئیاں۔ 1971 وچ اگ دے بیج ناول لکھن مگروں تسیں کہانی دی ودھا ول پرتے جاں ایہہ سلسلہ سمانانتر روپ وچ ثردا رہیا؟

جواب: شروعات کہانیاں توں کیتی۔ ایہناں وچوں اکی کہانیاں پنرواس وچ شامل ہن۔ ناول اگ دے بیج دی رچنا مئی جون 1991 دیاں چھٹیاں وچ ہوئی۔ قافلہ ناول اس تو بعد لکھیا۔ ایہناں وچوں اگ دے بیج دسمبر 1991 وچ پرکاشت ہو گیا۔ قافلہ اتے پنرواس دا پرکاشن کرم انوسار 1986 اتے 1987 وچ ہویا۔ دوسرا دور 1984 تو شروع ہویا۔ پہلاں کہانیاں لکھیاں جو لام اتے ٹھوس ثبوت سوگھاں وچ شامل ہن۔ تفتیش اتے کٹہرا بعد وچ لکھیا۔ اس طرحاں ایہناں دوہاں دوراں وچ ناول اتے کہانیاں دی سرچناں نالو نال ہوئی۔

سوال 7. تفتیش ناول دے 1990 وچ چھپن مگروں تسیں کنیاں
کُو کہانیاں لکھیاں ہن؟

جواب: پکی طرحاں یاد نہیں۔ اک کہانی ضرور لکھی سی۔ اسدا
پرسارن جالندھر ریڈیو سٹیشن تو ہویا سی۔ اس کہانی دی پڑت
گواچ گئی ہے۔

سوال 8. ساڈے پنجابی دے کئی نثرنگار ہن جیہناں دیاں کہانیاں
اوہناں دے ناولاں وچلے تجربات پساوے دا ہی اک چھوٹا جاس
مکمل بھاسدا جُز ہوندیاں ہن۔ تسیں اس عمل بارے اپنی تخلیق
دے مقابل وچ کیہ کہوگے؟

جواب: ناول تے چوکھٹے وچ کئی وار اجیہی گھٹناواں شامل
ہوندیاں ہن جیہڑیاں ناول دی کہانی نوں آگے تورن لئی وی
ضروری ہوندیاں ہن اتے اپنے آپ وچ ازاد کہانیاں وی ہوندیاں
ہن۔ انج اک دو وار مینوں وی محسوس ہویا ہے۔ تفتیش ناول دے
کانڈ نمبر 17 نوں چھری کہانی بیٹھ چھاپیا سی۔ لاشاں دی چیر
پھاڑ کرن والے، سماج دے اک انتہائی نمں طبقے نال جُڑیا اک
کردار دی نفسیات اس باب/کہانی وچ پیش کیتی سی۔ اس کردار
دا ناول وچ ہور کدھرے نہ ذکر ہے، نہ کوئی بھومکا ہے۔ ایہہ
تجربہ کامیاب رہیا سی۔ کورو سبھا ناول دے باب نمبر 60 نوں
جیہی کہانی دے ناں بیٹھ چھاپیا سی۔ سدھار گھر دے کجھ باب
جیویں کہ حاکم دے آوے اُپر کم کرن، ہسپتال وچ علاج لئی

تڑپھن اتے تنہائی کوٹھڑی وچ نفسیاتی توازن بنائی رکھن لئی سنگھرش والے باباں وچ ازاد کہانیاں والے سبھ تت موجود ہن۔ جیل اہلکاراں ولوں مودن اتے ہیما نال کیتیاں زیادتیاں والے باب وی ازاد کہانیاں دے طور تے پڑھے جا سکدے ہن۔ ناول دے کسے باب نوں اک کہانی دے طور تے پیش کرن وچ مینوں کوئی برائی نظر نہیں آؤندی۔ ہاں باب دا کہانی دے پیمانیاں اُپر پورا اترنا ضروری ہے۔

سوال 9. جدوں تسیں اپنیاں کہانیاں اتے ناولاں نوں اکٹھا پڑھدے ہو تاں کدھرے تجربے دے دہراؤ دا احساس نہیں ہوندا؟

جواب: میرا کم بہت تھوڑا ہے۔ نویں رچنا دا خاکہ الیکن توں پہلاں میں پہلے کم نوں پوری طرحاں دھیان وچ رکھدا ہاں۔ اس لئی تجربے دے دہراؤ دی سمبھالنا بہت گھٹ جاندی ہے۔ میں اپنی تخلیقی عمل دا اک بور بھیت دسدا ہاں۔ وڈا ناول لکھن توں پہلاں میں کجھ کہانیاں لکھدا ہاں۔ انج کرن نال وڈی گل نوں پراثر تے تھوڑے لفظاں وچ پیش کرن دی جاچ آ جاندی ہے۔ پھر ناول لکھن وچ بہتی اوکھ محسوس نہیں ہوندی۔ پہلاں میں ناول دے وشے نوں کہانی وچ سمیٹ کے قاری اگے رکھدا ہاں اتے ایہناں دا **پرتیکرم** جان دا ہاں۔ جے ہنگارا ہاں پکھی ہووے تاں ناول شروع کردا ہاں۔ نہیں تے اس موضوع اپر ناول لکھن توں گریز کردا ہاں۔ ناول اگ دے بیج، مسئلہ کہانی دا وسترت روپ

ہے۔ تفتیش خانا پوری کہانی اُپر آدھارت ہے۔ اپنے کو دہراؤ نوں چھٹ کے، میریاں کہانیاں اتے ناولاں وچ کتے کوئی دہراؤ نہیں ہے۔

سوال 10: پچھلے قریب ڈھائی دہائیاں توں سرکاری وکیل طور کم کر رہے ہو۔ تہانوں اپنے کتے اتے تخلیق وچالے کس طرحاں دا رشتہ محسوس ہوندا ہے؟

جواب: میرے کتے اتے تخلیق وچ گوڑھا رشتہ ہے۔ اک لکھیار لئی وکالت توں ودھیا کوئی کتا ہو نہیں سکدا۔ وکیل ہر سمیں گیان دے سمندر وچ وچردا ہے۔ کیس تیار کردے سمیں اسدا ہر طبقے، ہر جماعت اتے ہر کتے نال جڑے بندیاں نال واہ پیندا ہے۔ مقدمہ جتن لئی وکیل نوں مسئلے دی تہہ تک جانا پیندا ہے۔ مجبوری وس سائل نوں واپری گھٹنا دی جانکاری اپنے وکیل نوں بریکی نال دینی پیندی ہے۔ اپنے ہر راز توں پردہ چکنا پیندا ہے۔ اتھوں تک کہ قاتل نوں وی ایہہ دَسنا پیندا ہے کہ اس نے قتل کیوں اتے کس طرحاں کیتا ہے۔ تکھی سوجھ والا وکیل مسئلے پچھلے مادی، سماجی اتے نفسیاتی پکھاں نوں آسانی نال سمجھ سکدا ہے۔ سرکاری وکیل ہون دا اک ہور وادھا ہے۔ پرائیویٹ وکیل کول صرف اک دھر آؤندی ہے، اس لئی اسنوں مسئلے دے اک پکھ دی سمجھ ہی پیندی ہے۔ سرکاری وکیل کول کئی وار دوویں دھراں آ جاندیاں ہن اتے اپنا من پھروں دیندیاں

ہن۔ میں لکھیار پہلاں ہوندا ہاں اتے وکیل پچھوں۔ اس لئی میرے ورگے پارکھو نوں سچ تک پجن وچ بہتی دیر نہیں لگدی۔ جے میں سرکاری وکیل نہ ہوندا تاں شاید انسانی ویدنا نوں اپنی گہرائی نال نہ سمجھ سکدا۔

وکالت دا تخلیق نال اک ہور وی گُوڑھا رشتہ ہے۔ اپنا کیس تیار کردے سمیں وکیل نوں بہت ہوشیاری توں کم لینا پیندا ہے۔ عدالت وچ بولدے سمیں کومے اتے full stop دے ورتوں تک دا دھیان رکھنا پیندا ہے۔ مثال لئی اک واک 'پھڑو نہ جان دیو' نوں لیندے ہاں۔ جے اچارن ویلے کومے دا اثرات شبد پھڑو توں پہلاں پوے تاں جملے دے معنی ایہہ نکلیں گے کہ بھجن والے نوں پھڑو لؤ اتے اس نوں جان نہ دیو۔ دوجے پاسے جے کومے دا اثرات شبد نہ توں بعد پوے تاں جملے دے مطلب اُلٹے ہو جان گے اتے اس دا مطلب نکلے گا کہ بھجن والے نوں نہ پھڑو اتے جان دیو۔ وکیل دی ایہہ ساودھانی جدوں لکھن وچ کم آؤندی ہے تاں رچنا نوں چار چن لگاؤندی ہے۔ اک وکیل جدوں دوجی دھر دے گواہ تے جرح کر رہیا ہوندا ہے تاں اس نے گواہ کولوں سچ اگلاؤنا ہوندا ہے۔ سچ اگلاؤن لئی وکیل نوں اکاگرتا اتے بُدھی دے نال نال کلپنا شکتی دا ورتوں وی کرنا پیندا ہے۔ وکالت دے ایہہ گُن وی لکھت نوں متاثر کُن بناؤن وچ مددگار ہوندے ہن۔

اپنا پکھ پیش کردے ویلے وکیل نوں کھلارا پاؤن دی اجازت نہیں ہوندی، وکیل نوں تھوڑے لفظاں وچ اپنی گل کہنی پیندی

ہے۔ ہر جملہ سوچیا سمجھیا اتے منطقی ہونا چاہیدا ہے۔ اس طرحاں اک وکیل نوں گاگر وچ ساگر بھرنا آ جائدا ہے۔ مقدمے دی بحث دوران وکیل نوں دوجی دھر دے وکیل دی تکیہ تنقید سنی پیندی ہے۔ کرسی تے بیٹھا جج فیصلہ اُلٹ سنا کے وکیل دی سالان دی محنت نوں مٹی وچ ملا دیندا ہے۔ کئی وار اس طرحاں دن وچ دو دو، تن تن وار وی ہو جائدا ہے۔ اپنے الٹ فیصلے سُن سُن اک وکیل وچ قوت برداشت آ جاندی ہے۔ ایہناں گُناں کارن اک لکھیار دے طور تے وکیل نوں اپنی رچنا اتے ہوندی تنقید تے غصہ نہیں آؤندا۔ الٹا اوہ تنقید نوں سنجیدگی نال لیندا ہے اتے اپنیاں کمزوریاں نوں دور کرن دا جتن کردا ہے۔ شاید اسے کارن میریاں رچناواں وچ روانی اتے منطقی ہوندی ہے اتے مینوں تنقید توں ڈر نہیں لگدا۔

اک وکیل نوں اپنے گیان نوں جدید رکھن لئی سپریم کورٹ اتے ہائیکورٹ ولوں سنائے/لکھے فیصلے لگاتار پڑھنے پیندے ہن۔ ایہہ فیصلے اچ کوٹی دے ودوایہناں ولوں لکھے کھوج پتراں وانگ ہوندے ہن۔ ایہناں فیصلیاں دا مطالعہ، جتھے اک وکیل دے علم وچ وادھا کردا ہے اتھے منطقی رچناواں لکھن دا ول وی سکھاؤندا ہے۔

اس طرحاں میں سمجھدا ہاں کہ میرے کتے اتے تخلیق وچ گُوڑھا تعلق ہے۔

سوال 11: تساں ناولاں اتے کہانیاں دے روپ وچ پیش کیتے بھیانک سچ نوں کنا کو بندھایا اتے پرستت آدرشاں نوں خود کِنا کو جیویا ہے؟ اپنی لکھنی اتے کرنی وچلے رشتے بارے صاف شفاف روپ وچ کجھ آکھو؟

جواب: اصل سچ پیش سچ توں ہزاراں گنا کرور ہے۔ میں نرا اوہو سچ پیش کیتا ہے جو عام نظر آؤندا ہے۔ لکھ جتناں دے باو جود کہنی اتے کرنی وچ فرق رہ جاندا ہے۔ میں اک سرکاری ملازم ہاں اتے بندشاں وچ بجھیا ہویا ہاں۔ سبھ کجھ اپنی مرضی نال نہیں کر سکدا۔ ورتارا اپنا پیچیدا ہے کہ اپنی مرضی دا مالک اک آزاد وکیل وی سچ دا پلہ پھڑکے، اپنے فرض نہیں نبھا سکدا۔ جے اوہ انج کرن لگے گا تاں اسنوں بھکھا مرنا پوے گا۔ پھر وی میں بہتیاں نالوں وٹھ بنائی ہوئی ہے اتے پرستت آدرشاں اُپر چلن دا جتن کردا رہندا ہاں بھاویں اس دے مینوں نتیجے وی بھگتے پیندے ہن۔

سوال 12. ایہہ خیال پرچلت ہے کہ لکھیار جمدے ہن، بن دے نہیں۔ اسنوں 'جماندرو لکھیار' دا ناں دتا جاندا ہے۔ تسیں اس سنکَلپ بارے کجھ خیال رکھدے ہو؟

جواب: لکھیار بنن لئی تخلیقی، تصوراتی اتے دانش دی ضرورت ہے۔ ایہہ صلاحیتاں قدرت دی رحمت نال نصیب ہوندیاں ہن۔ مطالعہ، تجربہ اتے ابھياس نال لکھیار ایہناں طاقتاں

دی اعلیٰ ورتوں کر سکدا ہے۔ میرے وچار مطابق، لکھیار دی سفلتا پچھے اوسدے ایہہ جماندرو گُن تاں ہوندے ہی ہن، نال دی نال اسدی کرڑی محنت دی وی اہم بنیادی کردار نبھاندی ہے۔

سوال 13 تہاڈی سبھ توں پہلی رچنا کدوں چھپی؟
جواب: میری پہلی کہانی سن 1967 وچ، جدوں میں دسویں جماعت دا طالب علم سی، بال سندیش وچ چھپی سی۔

سوال 14 تسیں لکھنا کیوں تے کس مقصد لئی شروع کیتا؟
جواب: جیویں کہ پہلاں وی ذکر آ چکا ہے، لکھنا میں اپنے اک جماعتی دی ریس نال شروع کیتا سی۔ جیوں جیوں اگے ودھدا گیا مقصد بدلدا گیا۔ اس وکاس دا ذکر پہلاں وی آ چکا ہے۔

سوال 15۔ ناول جاں کہانیاں لکھن توں پہلاں تساں کسے وڈے ناول کار جاں کہانی کار نوں پڑھیا وی؟ شروع شروع وچ کیہڑا لکھیار تہاڈا سر جنا آدرشنا بنیاں؟

جواب: ادب دا بہتا مطالعہ نہیں کر سکیا۔ اسدے کئی کارن ہن۔ کالج دی پڑائی سمے میرے کول حساب دامضمون سی۔ ایہہ موضوع بہت مطالعے دی منگ کردا ہے۔ لاء دی پڑائی سمیں، خرچہ چلاؤن لئی پڑھائی دے نال نال نوکری کرنی پئی۔ اس سمیں دیش وچ ایمرجنسی لگی ہوئی سی۔ ملازم متھے سمیں توں

اک منٹ پہلاں دفتر نہیں سی چھڈ سکدا۔ دفتر وں چھٹی پنج وجے ہوندى سی۔ کلاساں چھ وجے شروع ہو کے نوں وجے ختم ہوندىاں سن۔ اس بھج نٹھ وچ سر کھرکن دی وی وہل نہیں سی ملدى۔ ناول کہانیاں پڑھنا کس نوں سجھ سکدیاں سن۔ وکالت دا دھندا وی دھیان اتے سمے دی منگ کردا ہے۔ مشکل نال جو وہل نصیب ہوندى ہے، اسنوں تخلیقی عمل لئی ورت لئیدا ہے۔ مینوں کسے وی ناول کار جاں کہانی کار نوں نٹھ کے پڑھن دا موقع نہیں ملیا۔ میں اچیہے لکھیار دا ناں نہیں لے سکدا جیہڑا میرا سر جنا آدرشنا بنیا ہووے۔

سوال 16 جدوں تساں تخلیق دے کھیتر وچ قدم رکھیا تاں ایہ زمانہ نکسلی لہر دا سی۔ تہاڈی تخلیق اگ دے بیج (1971) کیوں اتے کیویں ہوند وچ آئی؟ اگ دے بیج دے چھپن مگروں تساں کیہ محسوس کیتا؟

جواب: نکسلی لہر ول میرا جھکاء کس طرحاں ہویا اس بارے میں پہلاں ذکر کر چکا ہاں۔ اس سمیں نظم بہت لکھی جا رہی سی، کہانیاں گھٹ لکھیاں جا رہیاں سن۔ میں کہانیاں تے ہتھ ازمایا، دو کہانیاں رات دے سورج اتے ہلاں دے منے (منی کہانی) کافی پسند کیتیاں گئیاں۔ ایہہ کئی کئی اخباراں اتے رسالیاں وچ چھپیاں۔ ایہناں کہانیاں نوں 'نکسلی دؤر' دیاں 'مثالی کہانیاں' منیا گیا۔ اگ دے بیج، لہر دی چڑھت دوران، اس

موضوع تے لکھیا گیا پہلا ناول سی۔ اس نوں بہت ہنگارا ملیا۔
میں ہور لکھن لئی حوصلہ ہویا۔

**سوال 17 کس قسم دا ہنگارا مليا تہاڈے اس پلیٹھے ناول نوں،
پنجابی قاری اتے تنقیدنگاراں ولوں؟**

جواب: پنجاب دی نکسلی لہر دا ایہہ پہلا ناول سی۔ گرشرن بھاء
جی ولوں چھاپیا گیا سی۔ دوہاں کارناں کرکے قاری ولوں اس
ناول نوں بھرواں ہنگارا ملیا۔ کجھ نوٹس تنقید نگاراں نے وی لیا۔
پروفیسر نرنجن تسنیم نے انگریزی ٹریبیون وچ چھپے اپنے اک
نبدھ وچ اسدی تعریف کیتی سی۔ اپنی حیثیت مطابق نامنا کھٹن
وچ ایہہ ناول کامیاب رہیا۔

**سوال: 18 تساں اگ دے بیج دا دیباچہ گرشرن بھاء جی پاسوں
لکھوایا۔ کنا کو متاثر سو تسیں اوہناں دی شخصیت توں؟**

جواب: گرشرن بھاء جی اک بندہ نہیں اک تنظیم سن۔ میرے ہی
نہیں اوہ لکھاں لوکاں دے آئیڈیل سن۔ امیری نوں تیاگن والے،
اُچی عہدے نوں لت مارن والے، پٹھ تے کتاباں دے جھولے
چکی پھرن والے، کھتیریاں نال ٹکراؤن والے اتے ہور بہت کجھ
سن گرشرن بھاء جی۔ اوہناں نوں میں اپنی ادبی ماں اتے سبھ تو
اعلیٰ آئیڈیل ماڈل سمجھدا ہاں۔

سوال 19. گرشن بھاء جی نے اس ناول بارے ٹپنی کیتی کہ اس ناول دے بیج بغاوت دے بیج بن جو نوجواناں دیاں چھاتیاں وچ بیجے جا رہے ہن اتے جیہناں نے اک دن اس اگ نوں جنم دینا ہے جسنے اس نقارہ سماجی بھائی چارے نوں ساڑ کے سواہ کرنا ہے کیہ تساں ناول وی اسے جذبے نال لکھیا سی؟

جواب: اس ناول دی چھپن ویلے نوجوان طبقے، ہور خطرناک مسئلیاں دے نال نال، بے روزگاری دے بھیانک مسئلیاں نال وی جوجھ رہیا سی۔ بغاوت توں سوا، آس دی ہور کوئی کرن نظر نہیں سی آ رہی۔ مشکلاں نوں سلجھاؤن لئی، اس سمیں کجھ نوجواناں نے ہتھیار چکے اتے قربانیاں دتیاں۔ نوجواناں دیاں چھاتیاں وچ بغاوت دے بیج کیوں بیجے جا رہے ہن؟ کجھ کارناں دا ذکر میں اس ناول وچ کیتا سی۔ ہُن حالات اس توں وی بھیڑے ہن۔ سرمایہ دار دا بھیانک روپ دنوں دن وراث ہوندا جا رہیا ہے۔ بغاوت دے بیج ہُن وی بیجے جا رہے ہن۔ ایہہ وکھری گل ہے کہ مارو طاقتاں، پُنگرن توں پہلاں ہی ایہناں نوں جھلس دیندیاں ہن۔ پر میرا یقین ہے، کسے دن ایہہ بیج ضرور پنگرن گے اتے چھاں، پھل اتے پھل دار درختاں وچ بدلن گے۔

سوال 20. جدوں گرشن بھاء جی نے اس ناول بارے ایہہ رائے لکھی سی کہ اس وچ کوئی بناوٹ نہیں، کوئی دمبہ نہیں

اتے کوئی فن دیاں قلابازیاں نہیں، سگوں کلا سچے روپ وچ
 قاری دے اگے بے تاں اوہناں دا کلا توں کیہ مطلب سی؟
 جواب: فن دی پرکھ لئی کوئی مخصوص پیمانہ نہیں ہے۔ میں
 اس رچنا نوں کلامئی سمجھدا ہاں جو قاری دے من نوں تئبھ
 سکے اتے اپنا اثر چھڈ سکے۔ رچنا کئی دمدار ہے، ایہہ قاری
 دے نظریے اتے سہج سواد اُپر وی نربھر کردا ہے۔ لیلیٰ لوکاں
 لئی اک عام سانولی عورت سی۔ مجنوں لئی دنیا دی سبھ توں
 حسین عورت۔ جے ایہہ ناول نوجواناں وچ ہرمن پیارا ہویا تاں
 اس وچ کلاں دے کجھ انس تاں ہونگے ہی۔ بھاء جی دی ٹپنی
 صحیح سی۔ ایہہ میرے وکاس دا مڈھ سی۔

**سوال 21. ناول دا ہیرو کرتار کنا کؤ حقیقت اُتے مبنی سی اتے
 کنا تہاڈی کلپنا جاں آدرشوادی نظریے اُپر؟**

جواب: کرتار حقیقت، تصور اتے آدرشواد دا مسرن ہے۔ بے
 روزگاری، نوکری دین سمیں ہوندی ہیرا پھیری، سیاسی لٹ
 کھسٹ، مجبور کڑیاں دا سرپرک شوشن وغیرہ یتھارتھواد
 پر صورتحال ہن۔ بندا حق حاصل نہ ہون کارن نوجواناں دے
 خون دا کھولنا اتے ووستھا ورودھ بھڑکنا، اک قدرتی اتے
 یتھاروادی ورتارا ہے۔ پہاڑ جڈے مضبوط لوٹو پر بندھ نال اکلے
 اکہرے بندے دا ٹکراؤن دا سپنا کلپنامئی ہے۔ صورتحال نوں
 بدلن دے راہ ترنا کرتار اتے لکھیار دا آدرشواد ہے۔

سوال 22. ناول دے نائک کرتار نوں جو چائن دی لیک دس دی
 ہے اتے جسٹوں تساں بغاوت دے سنکیت وجوں ابھاریا ہے اوہ
 لیک سمکالی سماج وچال نوجواناں نوں نظر کیوں نہ آئی؟
 نوجوان تاں اس چائن دی لیک دیکھن دی بجائے بنیرے دی دلدل
 وچ جا دھسیا۔ کجھ آکھو؟ (میرا اشارہ اتواد دے ورتارے اتے
 پنجاب سنتاپ ول ہے جیہڑا اٹھویں دہاکے دے انتلے ورہیاں وچ
 ابھرن لگا سی)

جواب: ہر انسان دا مزاج وکھرا ہوندا ہے۔ کئی بندے وڈے توں
 وڈے دھکے اسانی نال سہہ جاندے ہن۔ کئیاں نوں کنڈھے دی
 چوبھ وی انتاں دا پیڑ پہنچاؤندی ہے۔ انکھیلا اتے سنویدنشیل بندہ
 پرصورتحال نال ٹکراؤن لئی جلدی تیار ہو جاندے ہے۔ بھیر
 وچوں کوئی ورلا ہی راہ دسیرا بندے ہے۔ لکھیار نے اسے نوں
 چترنا ہے جو ہوراں نالوں وکھرا ہووے۔ چائن دی کرن اکلے
 کرتار نوں ہی نہیں ہور سینکڑے نوجواناں نوں وی نظر آئی
 سی۔ اوہ اگے آئے، لوکاں لئی لڑے اتے شہید ہو گئے۔ کرتار
 ایہناں جہیاں وچوں اک ہے۔ دہشت گردی دے ویلے وی
 صورتحالوں اوہو جہیاں سن جہو جہیاں کرتار ہوراں دے سمیاں
 وچ سن۔ پنجاب سنتاپ دے سمیں دے نوجوان بنیرے دی دلدل
 وچ اس لئی پھس گئے کیونکہ ایہناں نوں جو مارگ درشن ملیا
 اوہ غیر وگیانک اتے رجعت پسندانہ سی۔

سوال 23. شروع شروع وچ جسونت سنگھ کنول دے ناولاں
اتے جیون نظریے دا تہاڈی تخلیق اپر کوئی اثر پیا؟

جواب: جیویں پہلاں ذکر آ چکا ہے کالج دے دنن وچ میں
جسونت سنگھ کنول نوں نٹھ کے پڑھیا ضرور پر سدھے طور
تے اسدا میرے تے کوئی اثر نہیں۔ ہو سکدا ہے اچیت طور تے
اثر پیا ہووے۔

سوال 24. مانو دی مانتوتا دی سرداری اتے قابلیت دی قدر والے
سماج دی تخلیق دی اجو کے یگ وچ کئی کؤ سبھاونا نظر آوندی
ہے؟

جواب: حالے تک تاں آس دی کوئی کرن نظر آوندی۔ اُلٹا
جیہڑے دیساں وچ اجیہے سماج دے اسارن دی ممکنات بنی سی
اوہ وی سرے نہیں چڑی۔ لڑائی پھیر مڈھ توں شروع کرنی
پئے گی۔

سوال 25. پچھلے قریب ڈیڈھ دہاکے توں بھاویں تہاڈا کوئی
کہانی پراگا نہیں چھپیا پر تاں وی تسیں تن کہانی پراگے
پنرواس، لام اتے ٹھوس ثبوت دی رچنا کر چکے ہو۔ تہاڈیاں
اکتالی کہانیاں پستک روپ تک وچ شائع ہو چکیاں ہن۔ ان چھپیاں
کہانیاں کنیاں کؤ ہن؟

جواب: میں ریکارڈ رکھن دا عادی نہیں ہاں۔ پہلے رچنا کال (-) 196972 دوران کجھ کچ گھڑ کہانیاں بفت روزہ 'سمراٹ' ہانی اتے روزاہناں رنجیت وچ چھپیاں سن۔ گنتی ویہہ تو تہہ تک ہو سکی ہے۔ کھوجکار طالب علم جے لوڑ سمجھن ایہناں نوں اسانی نال لبھ سکدے ہن۔

سوال 26. تہاڈے ذہن وچ کہانی دا کیہ تصوّر ہے؟

جواب: بجلی دے لشکارے وانگ کجھ گھٹناواں گھٹدیاں تاں کجھ پلاں وچ ہن پر اثرات زندگی بھر لئی چھڑ جاندیاں ہن۔ اجہیاں گھٹناواں دے فنی تذکرے نوں میں کہانی آکھدا ہاں۔

سوال 27. پُئرواس وچلیاں کہانیاں وچلے چنتن، سماجی نظریے اتے پرتیبھتا دی سراہنا دے باو جود سرجیت گل نوں ایہناں کہانیاں وچ فن دی کجھ کچیائی نظر پئی۔ اسے لئی اس نے ایہناں دی صرف اتہاسک اہمیت ہی قبول کیتی۔ اج تہاڈا اس بارے کیہ نظریہ ہے؟

جواب: کچی عمر وچ لکھیاں کہانیاں دا فن پکھوں کچا ہونا فطری سی۔ جو سراہنا ملی اوہو تسلی بخش ہے۔ ایہہ میری فن دے وکاس دی شروعات سی۔ جاں آکھ لوو فن دے درخت دیاں جڑھاں وانگ سی۔ اس نوں پھل ہُن لگا ہے۔

سوال 28. فن دی اس کچیائی نوں تساں اگلیاں کہانیاں وچ کنا
کُو سدھارن دا جتن کیتا؟

جواب: اپنی گل نوں ودھو ودھ فنی ڈھنگ نال آکھن لئی سدا
گامزن رہیا ہاں۔ ایہناں جنتاں دا ہی سٹہ ہے کہ اج تنقید نگار
مینوں 'پنجابی سابت وچ نویاں لیہاں پاؤن والا' تک آکھن لگ
پئے ہن۔

سوال 29. پنرواس ہووے، لام ہووے جاں ٹھوس ثبوت اپنیاں کل
کہانیاں وچ تساں سماجی، مادی تے راجسی مسئلیاں نوں پیش
کیتا اتے اوہناں دے حل لئی طبقاتی جدوجہد دی گل وی کیتی۔
اس سبھ کجھ دے نال تہانوں ایہناں رچناواں نوں فن پکھوں
پروڑ بناؤن دا کنا کُو فکر رہیا؟

جواب: تخلیق ودھ توں ودھ کلامی ہووے، ایہ ہر کلاکار دا
سپنا ہوندا ہے۔ اس سپنے نوں سکار کرن لئی میں ہمیشہ گامزن
رہندا ہاں۔ 'پنرواس' کہانی پراگے وچلیاں کہانیاں فنی حوالے نال
کچیاں ہو سکدیاں ہن۔ 'لام' اتے 'ٹھوس ثبوت' کہانی پراگے
وچلیاں کہانیاں تے اجیہا الزام نہیں لگ سکدا۔ 'لام'، 'خانا
پوری'، 'وراثت' اتے 'دہشت گرد' کہانیاں پنجابی دیاں اُتم کہانیاں
وچ گنیاں جاندیاں ہن۔

سوال 30. اپنیاں کہانیاں دے فنی وکاس نوں تسیں کیویں آنکدے
ہو؟

جواب: فوجداری نیاں پر بندھ بارے میرے کول وشال تجربات
نیں۔ لگاتار مطالعہ اتے ابھاس کر کر میں اس نوں کلامی
ڈھنگ نال پیش کرن لئی گامزن رہندا ہاں۔ ایہناں یتن کارن میری
پیشکاری وچ نکھار آ رہیا ہے۔

سوال 31. تہاڈیاں کہانیاں دے تجزیہ نگار جدوں ایہناں کہانیاں
نوں روپک پکھ توں ڈھلا آکھدے سن تاں تہانوں کیویں محسوس
ہوندا سی؟

جواب: پنرواس کہانی پراگے والیاں کہانیاں روپک پکھوں کجھ
کمزور ہو سکدیاں ہن۔ پر اس دؤر وچ روپک نالوں وشا پکھ نوں
ترجیح دتی جاندی سی۔ اسے لئی اپنیاں تمام کمزوریاں دے
باوجود ایہ کہانیاں وی قاری وچ مقبول رہیاں۔ 'لام' اتے 'ٹھوس
ثبوت' کہانی پراگیاں وچلیاں کہانیاں بارے اجیہا کنتو پرننتو کدے
نہیں ہویا۔ میرے ناول کار دے طور تے مشہور ہو جان کارن،
اتے میری کہانیاں ول رچی گھٹ جان کارن میریاں کہانیاں
انگولیاں ضرور رہ گئیاں ہن پر ایہناں وچ کمی کوئی نہیں ہے۔

سوال 32. تہاڈیاں سمچیاں کہانیاں وچوں جیہڑیاں سبھ توں ودھ
مقبول ہوئیاں اوہناں بارے کجھ دسو؟ ایہہ وی دسو کہ اوہ کہانیاں

جیہڑیاں تہاڈی نظر وچ بہت اُچ پائے دیاں سن مگر قاری دا
دھیان نہیں کھچ سکیاں؟

جواب: پہلے دُور وچ 'رات دے سورج' 'ہلاں دے منے' اتے
مسئلہ کہانیاں بہت مشہور ہوئیاں۔ ایہہ کہانیاں کئی کئی رسالیاں
اتے اخباراں وچ چھپیاں سن۔ دوسرے دور وچ 'لام'، 'خانا
پوری'، 'سناکھت' اتے 'وراثت' کہانیاں نے لوکاں دا دھیان کھچیا۔
'لام' اکو سال وچ چار تھاویں (سمتا، سوچ، نواں زمانہ اتے جگ
بانی) 'خاناپوری' وی چار تھاویں (سرچنا، پنجابی ٹریبون، لوک
لہر اتے جنتک لہر) 'شناخت' تن وار (سردل، جگ بانی اتے
جنتک لہر) وچ چھپیاں۔ دہشت گرد کہانی 'سمتا' اتے 'سردل' وچ
چھپی اتے پنجاب وچ پھیلی دہشت گردی دے کارناں نوں صحیح
ڈھنگ نال پیش کرن والی کہانی منی گئی۔ 'لام' کہانی اُپر
گرشن سنگھ ہوراں نے اپنے مشہور ٹی.وی. سیریل بھائی منا
سنگھ لئی اک ناٹک بنایا۔ خانا پوری کہانی دا ہندی ترجمہ
سمکالین سابت میگزین وچ چھپیاں۔ ڈالفن، بدلی اتے نیل کنٹھ
کہانیاں وی اچ پائے دیاں بن۔ ایہناں ساریاں کہانیاں نے قاری
دے مناں نوں تَنبیا اتے ایہہ مقبول ہوئیاں۔

سوال 33. بطور کہانی کار دے تہاڈا بمب ستھاپت نہیں ہویا جو
بطور ناول کار دے ہویا ہے۔ کارن؟ تہاڈی تخلیق دی کمزوری
ہے جاں تنقید نگاراں دی ہے دھیانی؟

جواب: جس ودھا وچ تسیں ستھاپت ہونا ہے، اس وچ لگاتار لکھدے رہنا ضروری ہے۔ میرے، کہانی سرجن ولوں بے دھیان ہو جان کارن، تنقید نگاراں نے میری کہانی فن ول دھیان دینا چھڈ دتا۔ مینوں اپنی کہانی کلا تے تسلی ہے اتے کسے تے کوئی گلہ نہیں ہے۔ اچت سمے تے میریاں اتہ کہانیاں دا آپے مل پے جائے گا۔

سوال: 34. پنجابی کہانی کاراں وچ تسی کس کہانی کار نوں اپنا سرجن آدرش سویکار کردے ہو؟

جواب: سنت سنگھ سیکھوں 'پیمی دے نیانے' کارن، سنتوگھ سنگھ دھیر 'سانجھی کندھ' اتے 'کوئی اک سوار' کارن اتے سجان سنگھ کلفی اتے 'پرہنا' کارن۔

سوال: 35. پنجابی کہانی کاراں دی تہاڈی کہانی دی تخلیقی عمل کیہ ہے؟

جواب: قریب ویہہ سال تو کوئی نویں کہانی نہیں لکھی، اس لئی کہانی کار دے طور تے دوجیاں نالوں پچھے رہ چکا ہاں۔ لوک مینوں کہانی کار دے طور تے بھل بھلا گئے ہن۔ اس لئی دوجے پنجابی کہانی کاراں دی میری کہانی رچنا بارے کوئی ٹپنی نہیں ہوندے۔ انج ہونا فطری ہے۔ مینوں بالکل برا نہیں لگدا۔ مڑ کہانی

لکھن دا من بن رہیا ہے۔ کجھ کہانیاں لکھدے ہی مڑ کہانی کار
دے طور تے چرچہ وچ آ جاواں گا۔ میرا یقین ہے۔

سوال 36- 'پنرواس' وچلیاں کہانیاں، اگ دے بیج اتے قافلہ
ناولان نوں ہُن قریب تن دباکیاں مگروں تسیں کیویں ویکھدے
ہو؟ کیہ ایہناں رچناواں دے ارد گرد، ترقی پسند زاویئے نال
جڑیاں ہون دے باو جود، رمانس دی سنگھنی پرت پسری
محسوس نہیں ہوندی؟

جواب: تسیں ٹھیک کہہ رہے ہو۔ رومانس دی اس سنگھنی پرت
پچھے کیہ کارن سی، ایہہ ہُن سپشٹ ہے۔ مارکسی فلسفہ ایناں
اسان نہیں کہ دسویں بارہویں پڑھدے منڈے دے آسانی نال سمجھ
آ جاوے۔ جیویں پہلاں نکسلیاں نے بناں لوک لہر تیار کیتے
ہتھیار چک لئے سن اتے سوچیا سی کہ انقلاب آپے بندوق دی
نالی وچوں نکل آئے گا، اسے طرحاں دی کچ گھڑچ میری سوچ
سی۔ اس دور دے میرے کردار وی جھٹپٹ انقلابی بن جانڈے
سن۔ پھیر وی تسلی ہے۔ سبھ کمزوریاں دے باو جود وچاردھارا
نال پرتیبھتا اتے مقصد حاصلی پرتی سہردتا سپشٹ سی۔ اجکل
جو لکھ ہو رہیا ہے، اسدا ادھار اوہو پکی نیہہ ہے۔

جس دور وچ ایہہ ناول لکھے گئے، اس دور وچ ایہناں اپر
رمانٹک پرگتیواد دی پرت دا چڑنا فطری سی پر مینوں ایہہ
اونٹائی نہیں جاپدی۔ کجھ دن پہلاں (قریب چالی سال بعد) میں

ایہناں رچناواں دا پاٹھ کیتا ہے۔ من نوں تسلی ہوئی ہے۔ ایہناں وچ وشے پکھو کوئی کمی نہیں ہے۔ جس سمیں ایہناں ناولاں دی رچنا ہوئی اس سمے تک میں برنالے اتے اسدے آلے دوآلے دے ویہہ کلومیٹر دے کھیتر توں باہر نہیں سی نکلیا۔ چالھی سال پہلاں، برنالہ اتے اس دے آلے دوآلے دے پنڈاں وچ بولی جاندی بولی دے ایہہ شدھ نمونے ہن۔ ایہناں دا موازنہ، لسانی دے پکھوں ہونا بن دا ہے۔

سوال 37. کیہ کسے وڈے کہانی کار دی رچنا نوں پڑھ کے تہاڈے اندر وی ایہہ ریجھ جاگی ہے کہ کاش میں وی اس ورگی کہانی لکھ سکاں؟

جواب: جدوں میں بی۔ اے دا طالب علماں سی تاں انگریزی دے پاٹھکرم وچ عالمی شہرت یافتہ انگریزی کہانی کار او ہینری دی اک کہانی رسی دا ٹکڑا (1 Piece of String) شامل سی۔ اس کہانی وچ اک غریب تانگے والا اپنا دکھ لوکاں نوں سناؤنا چاہندا ہے پر غریب ہون کارن کوئی اسنوں نیڑے نہیں ڈھکن دیندا۔ اخیر وچ اوہ اپنے گھوڑے کول اپنا من ہلکا کردا ہے۔ اک بے بس انسان دی احساس درد، اس کہانی وچ انی شدت نال پیش کیتا گیا ہے کہ اوہ اج تک میرے ذہن اُپر چھائی ہوئی ہے۔ چیخوف نے 'گرگٹ' کہانی وچ طنزنوں جس سکھر تے پہنچایا ہے اوہ

وی لاجواب ہے۔ آپنیا رچناواں نالے وینگ نوں اس پدھر تک
لجانا میری ریجھ ہے۔

**سوال 38 : تفتیش ناول دی تخلیقی عمل پلان اتے تکنیک بارے
دسو؟**

جواب: میرے سارے ناول کیونکہ اکو وشے، فوجداری نیاں
پر بندھ، نال جڑے ہن اس لئی ایہناں نوں سمجھن لئی اس پر بندھ
بارے مختصر اناجاننا ضروری ہے۔ اس پر بندھ دی ستھاپنا لوکاں
دی جان مال دی حفاظت کرن اتے انصاف دین لئی کیتی جاندی
ہے۔ پولیس وبھاگ اس پر بندھ دی پہلی گڑی ہے۔ پولیس دی
مڈھلی ذمہ واری قانون ووستھا نوں بنائی رکھنا اتے جرم نوں
ہون توں روکنا ہے۔ جے پھیر وی جرم ہو جاوے تاں مجرماں
نوں پھڑنا، اوہناں خلاف ثبوت اکٹھے کرنا اتے رپورٹ (چلان)
تیار کر کے یوگ سزا لئی عدالت وچ پیش کرنا ہے۔

نیاں پالکا اس پر بندھ دی دوجی گڑی ہے۔ اس سنستھا نے پولیس
ولوں اکٹھے کیتے ثبوتاں دی گھوکھ نریکھتا نال کرنی ہوندی
ہے۔ جے دوش ثابت ہو جان تاں ملزم نوں سزا دینی ہوندی ہے۔
جے معاملہ شکی جاہے تاں دوشی نوں بری کرنا ہوندا ہے۔
عدالتاں ولوں دوشی ٹھہرائے مجرماں نوں سزا بھگتن لئی چار
دیواری (جیل) وچ بند کر دتا جاندا ہے۔

اصولی طور تے سدھرن دے موقعے دے کے اوہناں دے پنرواس دا پر بندھ کرنا جیل وبھاگ دا مکھ مقصد ہے۔ جیہڑے مجرم پکڑ اتے پیشاور بن جان اوہناں نوں سماج توں دور رکھن لئی قید کوٹھڑیاں وچ تارڑی رکھنا وی اس وبھاگ دی ذمہ واری ہے۔

سدھانتک روپ وچ فوجداری نیاں پر بندھ دیاں ذمہ واریاں جنیاں اہم بن عملی روپ وچ ایہہ تنظیمیں اپنے مقصد توں انیاں ہی بھٹکدیاں ہوئیاں ہن۔ پولیس وبھاگ وانگ جیل وبھاگ وی غرق چکا ہے۔ سدھار گھر، وگاڑ گھر جاں آکھو بگھیڑ گھر بن چکے ہن۔ جیلوں قیدی چنگے شہری بنن دی تھیں پیشاور مجرم بن کے نکلدے ہن۔ نیاں پالکاں دا وی ایہو حال ہے۔ لوکاں دی آخری آس عدالتاں اپر ٹکی ہوندی ہے۔ انصاف حاصلی دے جدوں سارے راہ بند ہو جان تاں لوک عدالت دا دروازہ کھٹکھٹاؤندے ہن۔ جے اتھوں وی انصاف دی توقع ختم ہو جاوے تاں لوک کدھر نوں جان؟ اپنی ایہو چنتا پرگٹاؤن لئی اتے لوکاں نوں ایہہ سمجھاؤن لئی کہ اوہ اس بھلیکھے وچ نہ رہن کہ عدالتاں وچ انصاف ملدا ہے، میں ایہناں ناولاں دی رچنا کیتی ہے۔ اس خوفناک چکروپیو وچوں کس طرحاں نکلنا ہے کجھ ایہہ دسن داجتن وی کیتا ہے۔

ہن آئیے سوال دے اصل مدعے ول۔ سمجے پولیس کلچر نوں بریکی نال پیش کرن لئی میں اک ناول لکھن دی یوجنا بنائی۔ روپ ریکھا گھڑن لگا تاں لگا میرے پلے کجھ وی نہیں ہے۔

جرماں اتے جرائم پیشہ لوکاں بارے حقائق تاں میرے کول
 ہتھیرے سن پر اوہناں نوں کس سدھانت تحت اتے کس لڑی وچ
 پرو کے پیش کیتا جاوے ایہہ سمجھوں باہر ہون لگا۔ صحیح راہ
 لبھن لئی مڑ جرم وگیاں، دنڈ وگیاں اتے مارکسواد دا مطالعہ
 کیتا۔ رستے روشن ہون لگے، کڑیاں جڑن لگیاں اتے کہانی راہ
 پے گئی۔

پولیس دے بہتے ککرم تھانے دی چار دیواری اندر ہوندے ہن۔
 عام بندے دی اتھوں تک پہنچ نہیں ہندی۔ ناول نوں میں حقائق
 توں لانبھے نہیں سی جان دینا چاہندا۔ مڈھلا گیان حاصل کرن
 لئی میں اپنے عہدے دی ورتوں کر کے تھانے گیا۔ مجرماں نوں
 کرسیاں، گھوٹے اتے رسے لگدے دیکھے۔ گندے حوالاتاں اتے
 بیرکاں دی گھوکھ کیتی۔ میری خیال ہے کہ کسے پر بندھ نوں
 چنگی طرحاں سمجھن لئی اس پر بندھ دے ہر چھوٹے وڈے پہلو
 دا بریکی نال مطالعہ ہونا چاہیدا ہے۔ کروڑاں روپے مل دی کار
 وچ پنج پیسے دی ربڑ دے بال دی وی اینی ہی اہمیت ہے جنی
 لکھاں روپے دے انجن دی۔ جے وال خراب ہو جاوے تاں ٹائر
 وچوں پھوک نکل جاندی ہے اتے چلدی گڈی کھڑ جاندی ہے۔
 اس لئی وال دی اہمیت نوں سمجھے بناں گڈی دے باقی پرزیاں
 دا مطالعہ بے معنی ہے۔ پولیس پر بندھ دی پہلی کڑی سپاہی ہے۔
 تھانے نال واہ پرویش دوار تے کھڑے سنتری توں پینا شروع
 ہوندا ہے، جو اک سپاہی ہوندا ہے۔ پر بندھ، حولدار تھانیدار، ڈپٹی

وغیرہ راہیں ہوندا ہویا وزیر اعظم تک پجدا ہے۔ میں ایہناں ساریاں کڑیاں نوں وکھ وکھ نظریاں توں پیش کرنا چاہندا سی۔ اس لئی میں ناول نوں سپاہی توں شروع کر کے وزیراعظم تک پہنچایا۔

رہی گل تکنیک دی۔ کہندے ہن لوڑ کاڈھ دی ماں ہے۔ میرے دماغ وچ وشال وشا سی۔ ناول دی کوئی وی پرمپراگت ودھی اس نوں پرگٹا نہیں سی سکدی۔ تکنین نے اپنا راہ آپ بنایا ہے۔ میں سچیت ہو کے کوئی کاڈھ نہیں کڈھی۔

سوال 39: تسیں خود نیاں پرنالی نال جڑے سی۔ اس ناول وچ اس پرنالی دے پہلوآں نوں باتفصیل نشر کرن نال تہاڈے کم قاضی حلقیاں وچ کس قسم دی پرتیکیا پیدا ہوئی؟

جواب: تفتیش وچ پولیس پر بندھ دے پاچ اگھیڑن کارن مینوں سرکار دے کرودھ دا شکار ہونا پیا سی۔ سن 1990 وچ دبشت گردی پورے جوہن تے سی۔ دبشت گرداں ہتھوں مرواؤن لئی مینوں اجنالے بدل دتا گیا۔ پھر مینوں پولیس ٹریننگ کالج پھلور بدل دتا گیا۔ پولیس مخالف ہون کارن مینوں اتھے ذلیل کیتا جاندا رہیا۔ پر میں صبر نال دن کٹی کردا رہیا۔ 14-15 مہینے دی سزا کٹن توں بعد میں پھیر مکھ دھارا وچ آ گیا۔

سوال 40 : اس زمانے وچ جدوں تفتیش چھپیا تاں دو طرحاں دی چنتن دے حلقیاں وچ پرتیکریا پیدا ہوئی : اک اس دی تھیمک گورو تاں نوں اگھڑدی سی اتے دوسری اس دیاں تکنیکی جاں روپگت کمیاں نوں۔ تسیں کیہ محسوس کیتا؟ کیہ چرچہ ٹھیک دشا ول چل رہی سی؟

جواب: ناول نوں میری آس توں کتے ودھ ہنگارا ملیا۔ ڈاکٹر۔ عطر سنگھ، ڈاکٹر۔ جوگندر سنگھ راہی، ڈاکٹر۔ رگھویر سنگھ سرجنا توں لے کے ڈاکٹر۔ سکھدیو سنگھ کھیہرا تک نے کھوج پتر لکھ کے اس نوں سلاہیا۔ ڈاکٹر۔ ٹی۔ آر۔ ونود نے اس نوں مشکری دی ودھا وچ لکھیا گیا پہلا، پنجابی ناول منیا۔ ڈاکٹر۔ سکھدیو سنگھ کھیہرا نے 15 کھوج پتراں تے اُسری کتاب تفتیش دا وشلیشن سمپادت کیتی۔ گورو نانک دیو یونیورسٹی نے اس نوں اپنے ایم۔ اے۔ پنجابی دے پاٹھکرم وچ شامل کیتا اتے 1990 دی اتم گلپ رچنا مندے ہوئے نانک سنگھ پرسکار دتا۔ روپگت طور اُپر میں نواں ورتوں کیتا سی اس لئی وچار چرچہ ہونی فطری سی۔ اپنی لیہ نوں پکا کرن لئی اس تکنیک دے سیر تے میں تن ہور ناول گٹھرا، کورو سبھا اتے سدھار گھر لکھے۔ ہُن ایہہ تکنیک پنجابی گلپ وچ پوری طرحاں اپنائی جا چکی ہے۔

سوال 41: اس کتاب بارے پڑھن باراں دا ہنگارا کس قسم دا رہیا؟

جواب: قاری نے ناول نوں ہتھاں اُپر چک لیا۔ پہلے ہی ہلے اس ناول دے دو ایڈیشن چھپ گئے۔ مکتا پرکاشن امرتسر نے اک ہزار کاپی اتے لوک گیت پرکاشن نے تن ہزار کاپی چھاپی۔ تیجا ایڈیشن 1992 وچ لاہور بک شاپ نے چھاپیا۔ 23 سالان بعد ہُن تک وی ایہہ ناول وڈے پدھر تے پڑھیا جا رہیا ہے۔ دہشت گردی دے اس دور وچ انقلابی دھراں، خالصتانی تنظیمیں دی ڈٹ کے مخالفت کر رہیاں سن۔ اک پاسے اس ناول کارن پنجاب لوک سبھیچارک منچ نے مینوں سنمانت کیتا۔ دوجے پاسے خالصتان جتھیندی دل خالصہ انٹرنیشنل نے تعریفی خط بھیجا۔ ناول گیانی ذیل سنگھ ولوں وی پڑھیا گیا اتے سرجیت سنگھ برنالہ ولوں وی۔ اس توں ودھ کوئی لکھیاں کیتا چاہ سکا ہے۔

سوال 42: جدوں تفتیش ناول چھپن مگروں ڈاکٹر. عطر سنگھ نے اس دی بھرویں تعریف کیتی اتے اس نوں نویں دشا دا سوچک دسیا تاں تہانوں کس طرحاں محسوس ہویا؟

جواب: اس سمے ڈاکٹر. عطر سنگھ دی پوری چڑھت سی۔ ایہناں ولوں کسے ناول نوں ناول من لینا ہی مان والی گل سمجھی جادی سی۔ 'تفتیش' نوں نویں دشا دا سوچک آکھنا تاں بہت وڈی گل سی۔ اس ٹپنی بعد دوسرے چنتک اس ناول دا نوٹس لین

لگے ناول دی چرچہ شروع ہو گئی - ایہہ اج تک جاری ہے۔
 مینوں ہلا شیریں اتے پررنا ملی۔ ایہناں دا کہن سچ ثابت ہویا۔
 اسے پدھتی تے آدھارت 'کٹہرا'، 'کورو سبھا' اتے 'سدھار گھر'
 ناولاں دے اُون بعد بہتے تنقیدنگار ایہہ اکھن لگ پئے کہ پنجابی
 ناول نویں دشا ول موڑ کٹ رہیا ہے۔ ایہناں مان ڈاکٹر. عطر
 سنگھ دی اس پیشن گوئی دا سٹہ ہی ہے۔

سوال 43. ایہہ ناول منور تھواد دی تھان مانوادی سنویدنا ول،
 نعرے بازی دی تھان منکھ سچ دی پچھان اتے اس دے گھور
 دکھانت دی نویں دشا ول پنجابی ناول دی مکھ دھارا نوں کیویں
 موڑا سی؟

جواب: سٹیٹ دا مڈھلا فرض 'خلقت دی بھلائی' (Public Welfare) ہے۔ پولیس، سٹیٹ مشینری دا اک اہم انگ ہے۔ اس
 دی ستھاپنا اس مقصد دی حاصلی لئی کیتی گئی ہے۔ سیاسی
 لوکاں نے اس سنستھا دی ورتوں اپنے ذاتی مفادات دی پورتنی
 لئی کرنی شروع کر دتی ہے۔ واڑ کھیت نوں کھان لگ پئی ہے۔
 لوکاں دا گھان ہونا شروع ہو گیا ہے۔ ایہو درسائون لئی اس ناول
 دی رچنا کیتی گئی ہے۔ مانوادی سنویدنا، انسانی سچ دی پچھان
 اتے اسدا گھور دکھانت ناول دے برتانت وچوں، فطری طور تے
 ابھر دے ہن۔ واپر وی انج ہی رہیا ہے۔ ایہو مکروہ سچ ہے۔

سوال 44. تفتیش ناول وچوں اسرے مہاندرش نوں بومرینگ توں اکار ملدا ہے تے وینگ توں دھار ڈاکٹر جوگندر سنگھ راہی دی اس ٹپنی دے حوالے نال اس ناول دی تکنیک اتے ورتانت جگتاں بارے کیه کہنا چاہوگے؟

جواب: تفتیش ناول لکھدے سمیں مینوں بومرینگ شبد دے ارتھاں دا پتہ نہیں سی۔ اپریل 1990 وچ جدوں تفتیش ناول اپر برنالے گوشٹی ہوئی تاں ڈاکٹر جوگندر راہی نے اس ودھی دا ذکر کیتا۔ اس توں بعد مینوں اس ودھی دے مطلب سمجھ آئے۔ طنزیہ طرز وی میں شعوری طور تے نہیں اپنائی۔ دوہاں ودھیاں دی ورتوں اچیت روپ وچ ہوئی ہے۔ میں تاں اتھوں تک آکھاں گا کہ لکھیار نوں تخلیق کردے سمیں ودھیاں دے جھنجٹ وچ نہیں پینا چاہیدا۔ بس اپنی گل نوں پر بھاوشالی ڈھنگ نال آکھ دین ول دھیان دینا چاہیدا ہے۔

سوال 45. کی تفتیش ناول دی پاتراولی نوں اسدھارن بھانت وستر تے مہاندرش دا اثرات دین والی سویکاریا جا سکدا ہے؟

جواب: میرے ناول نائک کھلنائک ورگے روایتی پاتراں اپر ادھارت نہیں ہن۔ میں اک پرمبدھ نوں سمج وچ پیش کرنا ہوندا ہے۔ ہر پرمبدھ بہو پرتی ہے۔ ہر پرت نوں اگھاڑن لئی وکھرے پاتر اتے وکھری گھٹنا دی ضرورت پبندی ہے۔ مثال لئی پولیس پرمبدھ وچ سپاہی، حولداری، منشی، تھانیداری، مکھ افسر، ڈپٹی،

کپتان، سینئر کپتان، ڈی.آئی.جی وغیرہ بیسیاں رینک ہوندے ہن۔ ہر رینک دے ادھیکاری دا پروارک پچھوکر وکھرا ہوندا ہے۔ وبھاگی مسئلیاں وی وکھ ہوندیاں ہن۔ اک دو پاتراں دے سہارے سارے پکھ نہیں اگھاڑے جا سکدے۔ اسے طرحاں ملزماں دیاں وی کئی قسماں ہن۔ اک عام بندے دے مجرم بنن پچھے ہزاراں کارن ہو سکدے ہن۔ سارے نہیں تاں مکھ کارناں نوں تاں ناول وچ پیش کرنا سی۔ پورا سنجم ورتن بعد وی ڈھائی سو دے قریب پاتراں دی ضرورت پے گئی۔ اک طرحاں نال ایہہ مہاندس دا اثرات دین والی پاتراوالی ہی بن گئی ہے۔

سوال 46. ڈاکٹر. راہی دی اس ناول بارے کل تعریف دے باو جود اس ناول دے انت متعلق تسلی نہیں سی۔ کیہ اوہناں نے ٹھیک ہی اس ناول دے انت جاں نبیڑے نوں پرگتیوادی ناول والی برتانت روڑھی توں سرخرو منن توں انکار کیتا سی؟

جواب: راہی صاحب دا اپنا نظریہ ہے۔ میں ناول دے انت نال پوری طرحاں سہمت ہاں۔ سابت دا مقصد انسان نوں ودھیا زندگی جیون لئی پریرت کرنا ہے۔ اس مقصد دی حاصلی لئی جے ستھاپتی نال ٹکر لینی پوے تاں لے لینی چاہیدی ہے۔ انت نوں چھڈ کے، باقی سارے ناول وچ صورتحال مایوس گن ہے۔ جے انت وی اوہو جیہا ہووے تاں پاٹھک ہتاش اتے نراشواودی

بن جاوے گا۔ قاری نوں انتہائی مایوسی وچوں کڈھن لئی ایہو
انت ٹھیک ہے۔

سوال 47. ڈاکٹر۔ فرینک دا تفتیش ناول تعلقى اعتراض سی کہ
ناول وچ پیش ساری وشالتا دا مقصد موجودہ سسٹم اتے اس دے
پچھے کم کردیاں شکتیاں دی کرورتا نوں ساہمنے لیاؤنا ہو سکدا
سی، پر ناول وچ ایہہ پکھ اگھڑا نہیں تہاڈی رائے؟

جواب: ڈاکٹر۔ فرینک نے ایہہ رائے ویہہ سال پہلاں کیتی سی۔
اس توں بعد ناول تے بہت چننن ہویا ہے۔ ہُن تنقید نگاراں دا
وچار ڈاکٹر۔ فرینک دے الٹ ہے۔ ڈاکٹر۔ راہی جدوں ایہہ کہندے
ہن کہ ناول دے اصلی مقاصد اس دے حاشیے اتے انترپاٹھ وچ
پائے ہن تاں اوہناں دا اشارہ موجودہ سسٹم اتے اس دے پچھے
کم کردیاں شکتیاں دی کرورتا نوں سمجھن ول ہی ہے۔

سوال 48. تہاڈے حساب نال ایہہ ناول پولیس دا چہرہ مہرا ہے
نقاب کرن توں اگانہہ موجودہ پر بندھ اتے اس دے پچھے کم
کردیاں شکتیاں دی کرورتا نوں اگھڑا ہے جاں نہیں؟ جاں انج
آکھئے کہ ایہہ پر بندھ دی سطح 'چ ہی گواچ جاندا ہے جاں دھر
ڈونگھ تک وی اپڑا ہے؟

جواب: پولیس دے ہتھ وچ پھڑیا ڈنڈا سٹیٹ دی شکتی دی علامت
ہے۔ ایہہ ڈنڈا اسے تے برسا ہے، جس تے سٹیٹ برساؤنا

چاہندی ہے۔ وزیراعظم پولیس وبھاگ دے نال نال سٹیٹ دا وی مکھی ہوندا ہے۔ اس ناول وچ اوہ بنٹی دے قاتلاں نوں، اسدے بھوگ توں پہلاں پہلاں پھڑن دا اعلان کردا ہے۔ اپنے آقا دے حکم تے پھل چڑاؤن لئی پولیس ترلو مچھی ہوندی ہے۔ قاتلاں نوں پھڑن دے بہانے پولیس اپنا گھناؤنا اتے سوارتھی روپ دکھاؤندی ہے۔ پیشہ ور مجرماں توں لے کے معصوماں تک اُتے ظلم ہوندا ہے اتے اوہناں دی لٹ کھسٹ ہوندی ہے۔ اپنی گھٹیا کارگزاری کارن جدوں پولیس وزیراعظم دے بول پگاؤن توں اسمرتھ ہون لگدی ہے تاں اوہ ہور گھناؤنا روپ اختیار کردی ہے۔ جرم دی دُنیاں چھڈ چکن بعد، حق سچ دی روٹی کماؤن لئی سنگھرش شیل دو سابقہ مجرماں نوں بنٹی دے قاتل گردان، کے سرکار اتے لوکاں دی وابوا کھڈی ہے۔ اس بیانیے راہیں میں ایہہ درسایا ہے کہ پولیس دیاں بھیڑیاں کارگزاریاں لئی پولیس دے نال نال اسنوں کنٹرول کرن والیاں شکتیاں وی ذمہ وار بن۔ انج ایہہ ناول موجودہ نظام دے دُھر اندر تک اپڑدا ہے۔

سوال 49. ڈاکٹر. فرینک نے اس رچنا نوں صرف ودھ اہم منیا مگر ودھا تے ودھی جاں گلپ رچنا وجوں اجیہا رتبہ دین توں انکار کیتا۔ تہاڈا ردعمل؟

جواب: ڈاکٹر فرینک ہوراں نے ایہ تنقید سن 1991 92 دے قریب کیتی سی۔ اس سمیں 'تتھ پردھان' ودھی نویں نویں سی۔ اس اُپر بحث چل رہی سی۔ 'کٹہرا'، 'کورو سبھا' اتے 'سدھار گھر' ناول آؤن توں بعد ایہ ودھی ستھاپت ہو چکی ہے۔ بن ڈاکٹر۔ فرینک ہوراں نوں دوبارہ تنقید کرنی چاہیدی ہے۔

سوال 50. ناول نوں تسلاں خود کئی وار پڑھیا ہووے گا۔ کیہ کدی تہانوں لگا ہے کہ کجھ کرداراں نوں بے لوڑا وستھار حاصل ہو گیا ہے؟ اس ناول وچلے اکاؤ دوہراؤ بارے تہاڈا کیہ ردِ عمل ہے؟

جواب: ایہ دوش نرمول بن۔ کورو سبھا ناول اُپر پیپر پڑھیاں ڈاکٹر۔ کیسر ہوراں وی ایہو الزام لایا سی۔ عاجزی اتے سکھن دے جذبے نال میں اوہناں نوں عرض کیتی، "کریا کر کے، مثالاں دے کے سمجھاؤ، کتھے کتھے دہراؤ ہے؟" ڈاکٹر۔ کیسر میرے پتھ پردرشکاں وچوں اک سن۔ اوہناں آکھیا، "میں دوبارہ ناول پڑھاں گا، مہینے بعد آئیں۔" میں مہینے بعد گیا۔ اوہناں صاف شبداں وچ کیہا، "میرا پہلا پاٹھ سطحی پدھر دا سی۔ جدوں سوال دا اُتر دین لئی ناول دوبارہ پڑیا تاں دہراؤ کدھرے نظر نہیں آیا۔ ہر کڑی کتے نہ کتے جا کے جُڑدی ہے۔" وشے دی سمجھ دی گھاٹ کارن، چنتک گھٹنا جاں پاتر دے پچھو کڑ نوں گوہ نال نہیں وچاردے۔ اسے کارن ٹپلا کھا جاندے بن۔ اوہناں

نوں کرداراں دا بے لوڑا وستھار جاں گھٹناواں دا دہراؤ نظر آؤن لگدا ہے۔ جدوں کہ اجیہا کجھ وی نہیں ہے۔

سوال 51. تفتیش رچنا سرمایہ دار وچلے جٹل امانویکرن دے ورتارے دیاں مختلف پرتاں نوں پھروندی ہوئی قاری نوں چنتا دی گھمن گھیری وچ پھساؤندی ہے جاں سوچن لئی پریردی ہے؟

جواب: ایہ رچنا چنتا اتے چنتن دوہاں لئی پریردی ہے۔ سماجی پرصورتحال کارن جیون جیون دے یوگ نہیں رہیا ہے، ناول پڑھن بعد جدوں ایہ سوجھی آؤندی ہے تاں پاٹھک نوں چنتاں ہوندی ہے۔ جیون نوں جیونیوگ کس طرحاں بنایا جاوے؟ ایہ راہ لبھن لئی، اسے چنتا وچوں چنتن پیدا ہوندا ہے۔

سوال 52. تفتیش سبندھی بن تک ہوئی سمچی چرچہ (جو وشے، تکنیک اتے زاویئے دے ارد گرد گھمی ہے) وچ کیہڑے پکھ بن جو تہاڈی نظر وچ آگے وی گولے جان دی منگ کرتے بن؟

جواب: تفتیش ناول دے وشے اتے تکنیکی پکھ اپر پہلاں ہی بہت چرچہ ہو چکی ہے۔ میرے چارے ناول جس گھر گمبھیر کھوج دی منگ کردے سن اوہ گھاٹ شری امرجیت سنگھ گریوال نے اپنی پستک پرسنگ کورو سبھا راہی پوری کر دی ہے۔ ہُن اس

کتاب اپر سنجیدہ بحث ہونی چاہیدی ہے۔ تاں جو میرے ناولاں دے پرسنگ وچ شری گریوال ہوراں ولوں اٹھائے نکتیاں دا کوئی سٹہ نکل سکے۔

سوال 53 : 'تفتیش' دے چھپن توں بعد تسین 'کٹہرا' ناول دی رچنا دی سکیم بنائی سی جاں ایہہ دوویں ناول اکٹھے ہی تہاڑے ذہن وچ گردش کردے رہے؟

جواب: 'تفتیش' ناول لکھ کے میرے من دی ساری بھڑاس نکل گئی۔ پولیس کلچر بارے جو کجھ وی لکھیا جا سکدا سی اوہ اس ناول وچ پُراثر ڈھنگ نال پیش ہو چکا سی۔ اس ناول نوں چھپیا ہن 22 سال ہو گئے ہن۔ اج تک مینوں اک گل دی اجیہی نہیں سجھی جو لکھنی رہ گئی ہووے۔ اج تک پولیس کلچر وچ کوئی اجیہی خاص تبدیلی نہیں آئی جو ناول وچ سودھ دی منگ کردی ہووے۔

تفتیش ناول لکھدے سمیں میرے ذہن وچ کٹہرا ناول لکھن دی کوئی یوجنا نہیں سی۔ اپنا سارا تجربہ تفتیش ناول وچ پیش کرن بعد میرے وچ کھڑوت آ گئی۔ اودھر تفتیش اپر بھرپور بحث چھڑ پئی۔ اک سیمینار دوران بولدے ہوئے مینوں محسوس ہویا کہ میرا تجربہ پولیس کلچر تک ہی محدود نہیں ہے۔ پولیس وبھاگ تاں فوجداری قانونی نظام دی صرف اک سنستھا ہے۔ مینوں باقی دیاں دوواں تنظیمیں، نیاں پالکا اتے جیل نظام بارے

وی لکھنا چاہیدا ہے۔ اسے سیمینار وچ میں اعلان کیتا کہ میں 'گٹھرا' اتے 'سدھار گھر' وی لکھاں گا۔

سوال 54: تسیں نیاں پر بندھ دے اصلوں ان چھوہ وشے نوں جدوں گلپ انوبھو دا وستو بنایا تاں تہانوں تجربات توں علاوہ کتاباں دی کنی کو مدد لینی پئی۔

جواب: میں ایہہ سپشٹ کر دیواں کہ قانون پر بندھ اپنے آپ وچ اک مکمل وشا ہے۔ اس دے اپنے سدھانت ہن۔ چنتک ہر سمیں چنتن وچ لگے رہندے ہن۔ تنقید نگاراں ولوں گھڑے سدھانتاں وچ لگاتار سودھاں ہوندىاں رہندیاں ہن۔ سدھانتاں نوں سدھے طور تے مقدمات وچ فیصلے دیندے سمیں لاگو کرن دا جتن کیتا جاندا ہے۔ اس پر بندھ دا سماج دے وکاس وچ بہت وڈا یوگان ہے۔ نویں پیش کیتے جاندے سدھانت جیوت تتھاں تے ادھارت ہوندے ہن سرویکھن اپر نہیں۔ اچ عدالتاں دے جج سماج وگیاں اتے چنتک ہوندے ہن۔ اوہناں دے ترکسنگت فیصلے کھوج پتراں وانگ ہوندے ہن۔ اپنے گیان وچ وادھا کرن لئی میں سدھانتاں تے فیصلیاں دا لگاتار مطالعہ کردا رہندا ہاں۔ 'سدھار گھر' ناول لکھن توں پہلاں جیل پر بندھ اتے قیدیاں دیاں مسئلایاں نوں سمجھن لئی میں جیل مینوئل دے نال نال میری ٹیلر دی پستک 'بھارتی جیلاں وچ پنچ ورھے' موہن بھاسکر دی پستک 'میں ساں پاکستان وچ بھارت دا جاسوس' دا ناول 'پریتوں بھاری موت'

پڑھے۔ کرن بیدی اتے کلدیپ نیر دے جیلاں بارے انوبھو دا مطالعہ کیتا۔ جیل پر بندھاں بارے سپریم کورٹ ولوں 'سنیل بترا بنام دلی پرشاشن' ناں دے دو بہت ہی اہم فیصلیاں دا نٹھ کے مطالعہ کیتا۔ اس طرحاں انوبھو دے نال نال مطالعہ کرنا وی بہت ضروری ہے۔

سوال 55 : اس ناول دی رچنا پریکریا سمیں تسیں جرماں دے جماعتی کردار دیاں پرتاں نوں کیویں پھرولیا۔

جواب: جیویں میں پہلاں ذکر کیتا ہے کہ مارکسواد مینوں گوتڑی وچ ملیا ہے۔ مارکسی فلسفہ قانون دے جماعتی نظریے اپر وی چائن پاؤندا ہے۔ اس سدھانت کارن مینوں ایہہ سمجھ آیا کہ ہر جرم پچھے مجرم دی جماعتی سوچ کم کر رہی ہوندی ہے۔ ایہہ وی پتہ لگا کہ ہر طبقے دے جرم وکھرے ہوندے ہن۔ اس سدھانت نوں تتھاں دی کسوٹی تے پرکھن لئی میں کسٹ آشرماں، سانسیاں دیاں کلیاں، دلّتاں دے ویہڑیاں، جٹاں دیاں پتیاں اتے ماڈل ٹاؤناں دی کوٹھیاں وچ گھمیا۔ تفتیش دے تلاشیاں والے کاڈاں اتے سدھار گھر دیاں وکھ وکھ بیرکاں نال جڑے کاڈاں راہیں جرماں دے جماعتی کرداراں دیاں پرتاں اس سمجھ کارن ہی پھروں ہو سکیاں۔

سوال 56: قانون دی زبان انگریزی ہے۔ انگریزی زبان دے
 وشے نوں پنجابی وچ لکھدے سمیں کدی زبان دی اوکڑ
 محسوس نہیں ہوندی؟

جواب: ساڈا قانونی ڈھانچہ انگریزاں نے کھڑا کیتا سی۔ یورپی
 ماڈل سانوں دتا گیا سی۔ اس لئی بھاشا اتے تکنیکی شبداولی وی
 ودیشی سی۔ اس سمیں جج اتے اچ کوٹی دے وکیل انگریز ہویا
 کردے سن۔ اوہناں نوں گل اسانی نال سمجھ آ سکے اس لئی
 قانون انگریزی وچ پڑھیا لکھیا اتے بولیا جاندا سی۔ اسیں اچ تک
 اوہ پدھتی اپنا رکھی ہے۔ قانون ویسے وی خشک وشا ہے۔
 نیرس اتے انگریزی بھاشا اپر ادھارت وشے نوں سوکھی بھاشا
 وچ بیاننا چنوتی بھریا کم سی۔ وگیان دے ہور موضوعات وانگ
 قانونی بھاشا وچ وی کئی اجیہے شبد بن جیہناں دے پنجابی وچ
 اچت بدلوں شبد موجود نہیں ہن۔ اچت شبد لبھن لئی مینوں بہت
 محنت کرنی پئی۔ پہلاں ڈکشنریاں وچوں پنجابی شبد نوٹ کیتے،
 پھیر اوہناں نوں عام لوکاں ولوں ورتے جاندے بدلوں شبدان وچ
 بدلیا۔ تاں کدھرے جا کے خشک بھاشا کہانی کہن جوگی ہوئی۔
 مثال لئی Anticipatory Bail دا ڈکشنری ترجمہ 'قبل از
 ضمانت' ہے۔ 'اگاؤں' شبدناولی بھاشا لئی بھاری ہے۔ کھوج کے
 اس دی تھاں 'پیشگی' شبد لبھیا۔ Evidence دے ڈکشنری وچ
 مطلب 'شہادت' دتے گئے ہن۔ اس دی تھاں میں گواہی شبد ورت
 کے کہانی عام لوکاں دی سمجھ دی پدھر تک لیاندی۔

سوال 57. تفتیش اتے کٹہرا دے آپسی رشتے نوں تسیں کیویں
نہاردے ہو؟ ایہناں وچالے کوئی دوبراؤ ورگا رشتہ تاں دکھائی
نہیں دیندا؟

جواب: دوویں ناول وکھ وکھ موضوعات (پولیس پربندھ اتے
نیاں پربندھ) نال جڑے ہن۔ دوواں ناولاں وچ ایہناں پربندھاں نال
جڑے پاتر اتے گھٹناواں پیش ہوئیاں ہن۔ سپاہیاں، ججاں اتے
ڈکیتیاں وغیرہ دا دوواں ناولاں وچ ذکر، اوپری نظارے دہراؤ
نظر آؤندا ہے۔ اصل وچ دہراؤ نہیں ہے۔ کرسانی نال جڑے ہر
ناول وچ جٹ، زمین اتے سیری دا ہونا ضروری ہے۔ ورجت
رشتیاں والے ناول وچ عورت، مرد اتے تیسرے اجیہے پاتر دا
جس دا اورت/مرد نال ورجت رشتہ ہووے۔ جے ایہناں ناولاں
وچ، ایہناں تتاں دی ہوند نوں دہراؤ نہیں منیا جاندا تاں دوہاں
ناولوں وچ تھانیداراں، منشیاں، مخبراں، گواہاں اتے وکیلاں دے
ذکر کارن دہر کس طرحاں بن گیا؟ دوہا ناولاں وچلے وکھریوے
دی اک ادہارن دیندا ہاں۔ تھانے وچ (تفتیش' وچ پیش) جیہڑا
تھانیدار شیر وانگ دہاڑدا ہے اتے معصوماں اپر گرجھ وانگ
جھپٹدا ہے، اوہو تھانیدار کچہری وچ (کٹہرا وچ پیش) جا کے
اک عام کلرک (احمد) کولوں ڈردا ہے۔ کمبن اتے گرگڑاؤن لگندا
ہے۔

دبراؤ نہ آوے، اس بارے میں بہت چوکس رہندا ہاں۔ کرداراں، گھٹناواں، دن، مہینیاں اتے ایہناں دے پچھو کڑاں دے میں نقشے اتے سوچیاں بنا کے رکھدا ہاں۔ وار وار ایہناں دا ملان کردا رہندا ہاں۔ تفتیش اتے کٹہرا وچلے دبراؤ دی گل تاں چھٹو، ایہہ اوگن تاں میں اکو وشے تے لکھے ناولاں کٹہرا اتے کورو سبھا وچ وی نہیں آؤن دتا۔

سوال 58: 'کٹہرا' اتے 'کورو سبھا' دے آپسی رشتے نوں تسیں کیویں نہاردے ہو؟ ایہناں وچالے کوئی دبراؤ ورگا رشتہ تاں دکھائی نہیں دیندا۔

جواب: پہلی نظرے انج لگ سکدا ہے۔ پر جدوں گہرائی وچ جاواں گے تاں بہت فرق نظر آئیگا۔ کٹہرا ناول وچ میں اوہناں سادھن ہین مظلوماں دا پکھ پیش کیتا ہے جیہناں نوں نردوش ہوندے ہوئے وی پولیس اتے نیاں پالکا دیاں زیادتیاں دا شکار ہونا پیندا ہے اتے بے قصور ہوندا ہویاں وی سزاواں سننیاں پیندیاں ہن۔ فوجداری نیاں پر بندھ دیاں کمزوریاں دا ایہہ اک پہلو ہے۔

'کورو سبھا' وچ دوسرا پہلو چھوبیا گیا ہے۔ پیسے اتے رابطیاں دے زور تے دوشی ہوندے ہوئے وی سادھن سمین لوک کس طرحاں قانون دیاں کمزوریاں دا فائدہ اٹھا کے باعزت بری ہو جاندے ہن، اس ناول وچ میں ایہہ پکھ پیش کیتا ہے۔ قانون پیڑتاں

دی تھان ملزماں دے حق وچ کیوں اتے کس طرحاں بھگتدا ہے اس ناول وچ اس رہس دا پردہ فاش کیتا گیا ہے۔ کٹھرا انصاف دی تکرّی دا اک پلڑا ہے اتے کورو سبھا دوسرا۔ دوویں ناول اک دوجے دے پورک ہن اتے انصاف دی تکرّی دے پلے کدھر نوں اتے کیوں جھکدے ہن، ایہہ سمجھن وچ پاٹھک دی مدد کردے ہن۔

سوال 59 : نظام دی کرورتا نوں ابھارن ویلے تہاڈا گیان جاس سمجھ تہانوں کنا کو پریشان کردی ہے؟

جواب: پریشان کرن دی تھان میرا گیان اتے سمجھ مینوں اپنی گل پُر اثر اتے منطقی ڈھنگ نال کہن وچ میری مدد کردے ہن۔

سوال 60. اگ دے بیج ناول دے ہیرو کرتار نوں چانن دی اک لیک دسدی ہے، تفتیش ناول دے انت اُپر سرکاری وکیل دا اپنے عہدے توں استعفیٰ اتے کٹھرا وچ بے دوشیاں نوں قتل دی سزا سنائے جان توں پچھوں وکیل پیارے لال دا اپنا کالا کوٹ اتے ٹائی اتار کے جج دے پیراں وچ سٹنا تے 'لال بھیڑ' وچ شامل ہو جانا وغیرہ ناول دے انت جا نییڑے نوں فطری رہن دیندا ہے؟

جواب: میں اپنے ناولاں وچ سماجی نظام اتے سماج وچ آئی بے مثال گراوٹ نوں کرورتا نال پیش کردا ہاں۔ چھپیا سچ جانن توں بعد قاری ہتاش ہو کے انتہائی مایوسی دی کھائی وچ نہ ڈگ

پوے، زندگی نوں نفرت نہ کرن لگ پوے، جدوجہد توں بھگوڑا نہ ہو جاوے، اس لئی قاری دے حوصلے نوں بنائی رکھن لئی اتے اس سنکٹ وچوں کیویں نکلنا ہے، ایہہ سمجھاؤن لئی ناولاں دے اجیہے انت کرنا ضروری سمجھدا ہاں۔ لکھیار نوں الوچناں دے سدھاتاں مطابق نہیں لکھنا چاہیدا۔ اس دی تھان، لوکاں دے منووگیان اتے منوبل نوں دھیان وچ رکھ کے لکھنا چاہیدا ہے۔ اسے اصول تے پہرہ دیندا ہویا میں اپنے ناولاں دے انت اتھے کردا ہاں جتھے جدوجہد لئی پیرنا ملدی ہووے۔ مینوں اس وچ کوئی کمی نظر نہیں آؤندی۔

اک گل صاف کراں۔ ناول کٹھرا دے انت وچ 'پیارے لال' دے 'بھیڑ' شامل ہون دا ذکر ہے نہ کہ 'لال بھیڑ' وچ۔ 'لال بھیڑ' اتے 'بھیڑ' وچالے فرق نوں سمجھن وچ کوئی مشکل نہیں ہونی چاہیدی۔

سوال 61. کٹھرا ناول دے دیباچے وچ ڈاکٹر. ٹی. آر. ونود دی تنقید ہے کہ ایہہ ناول مدھ ورگی آدرشواد توں مکت ہے اتے ایہہ رچنا رومانٹک پرگتیوادی روایات دے بھنجن اتے یتھارتھوادی ناول نال سمبادک انتر کریا ستھاپت کردی ہے کیہ تسیں اس ناول نوں رومانٹک پرگتیواد توں اصلوں مکت سویکار دے ہو جاں...؟

جواب: ڈاکٹر. ٹی. آر ونود دی تنقید بالکل درست ہے۔ اس ناول توں پہلاں ہوئی تنقید توں سکھن بعد میں آدرشواد اتے رومانٹک پرگتیواد توں مکت ہون داجتن کیتا ہے۔ کٹھرا دا انت رومانٹک پرگتیواد توں مکت ہے پر پرگتیوادى ضرور ہے۔ انج میں جان بجھ کے کیتا ہے اتے صحیح کیتا ہے۔

سوال 62. ناول دا انت ارتھان دیاں سمبھانواں نوں بند کردا ہے جان کھولدا ہے؟ کیہ ناول نوں کھلے انت (open ended) والا برتانت منیا جا سکدا ہے۔

جواب: بے انصافی خلاف ٹکر لینا قدرت دا اصول ہے۔ جدوں اسیں کسے جانور نوں تنگ کردے ہاں تاں اوہ سانوں ڈنگ ماردا ہے۔ ایہہ اسدا بے انصافی ورودھ ودرودھ ہوندا ہے۔ ہر انسان نوں انصاف دواؤنا سٹیٹ دا مڈھلا فرض ہے۔ انصاف حاصلی لئی اک یوجنابده ڈھانچہ اتے نیم ہن۔ بیٹھلے پدھر تے ہوئی بے انصافی ورودھ پیڑت دھر نوں اچ ادھیکاری کول فریاد کرن دا ادھیکار ہے۔ جدو انصاف حاصلی دے سارے راہ بند ہو جان تاں اس توں اگے وی اک راہ کھلدا ہے۔ اوہ کیہڑا راہ ہے؟ اس بارے اسیں سبھ جاندے ہاں۔ میں اس راہ ول اشارہ کردا ہاں۔ بے انصافی ورودھ لڑن دے، اس ناول وچ سجھائے راہاں توں وکھرے راہ وی ہو سکدے ہن۔ قاری اپنی مرضی مطابق راہ اپنا

سکدا ہے۔ اس طرح ناول ارتھان دیاں سنبھانواں بند کرن دی تھان پوری طرحاں کھلا رکھدا ہے۔

سوال 63. کٹھرا ناول دا پیغام پنجاب وچ بھرشتاچار اتے امانویکرن دے ٹاکرے لئی اک ثقافتی لہر دی تخلیق لئی قاری نوں پرتکھن ماڈلن اتے نویں انٹر درشتی پردان کردا ہے۔ کیہ تہاڈے خیال ایہو ہے جاں اس توں رتاوکھرا؟

جواب: کٹھرا دی تھان اس سوال نوں تنان ناولاں (تفتیش، کٹھرا اتے سدھار گھر) دے حوالے وچ وچارنا اچت ہووےگا۔ بے انصافی خلاف جدوجہد کرن دی پہلی چنگیاڑی تفتیش ناول وچ (گرمیت دے من راہی) پھٹی ہے ۔ بابا گردت سنگھ اتے اس دیاں سہیوگی تنظیمان گرمیت دا ساتھ دیندیاں ہن۔ قافلے دا مڈھ بجھنا شروع ہو جاندا ہے۔ کٹھرا ناول وچ پیارے لال ورگے وکیل سنگھرش وچ شامل ہو کے چنگیاڑی نوں جوت دا روپ دیندے ہن۔ سدھار گھر وچ آ کے اس قافلے وچ مزدور، ملازم، عورتاں اتے ہور شوشت دھراں شامل ہو کے جویتی نوں بھانورٹ وچ بدل دیندیاں ہن۔ میں ایہہ صاف کر دینا چاہندا ہاں کہ ایہہ قافلہ ہی اتم انقلابی دھر نہیں ہے۔ اس بھیڑ وچ شامل کارکناں نے سنگٹاں دی بھٹھی وچ سڑنا ہے اتے اگنی پریکھیا وچو کجھ کو نے ہی کنڈن بن کے ابھرنا ہے۔ ایہو سچی سچی انقلابی دھر ہووےگی۔ اسے نے سنگھرشاں بعد ستا تے قابض ہونا ہے اتے

اک نوے نروئے سماج دی تخلیق کرنی ہے۔ اس کارج دے حاصلی لئی ناولاں دی کڑی نوں اگے توریا جا سکدا ہے۔ انج ایہناں ناولاں وچ پیدا ہوئی لہر، حال دی گھڑی اک ثقافتی لہر ہی ہے۔ اس لہر نے، قاری نوں نوی انتر درشتی پردان کرکے، راجتک لہر وچ پرورتت ہو جانا ہے۔

سوال 64. بے انصافی خلاف جوجھن نوں اپنا دھرم تے ایمان سمجھن والے پیارے لال، گرمیت تے بابے ورگے چیتن تے جاگدیاں ضمیراں والے کرداراں دی تخلیق دا وچار تہاڈے من وچ کیویں ابھریا؟

جواب: گورو گوبند سنگھ، بندہ بہادر اتے بھگت سنگھ توں لے کے گرشن سنگھ تک، ساڈے کول چیتن اتے لوک پکھی رہاں دا بہت وڈا ورثہ ہے۔ اس وراثت توں پریرنا لے کے میں ایہناں کرداراں دی تخلیق کیتی ہے۔

سوال 65. کٹھرا نوں عدالتی کاروبار، کردار تے شبداولی پکھوں عدالتی مہان کوش اکھنا ٹھیک ہے؟

جواب: نیاں پر بندھ نال جڑے پنجابی وچ رچیا ایہہ گیا پہلا ناول ہے، عدالتی کاروبار نال جڑے کرداراں اتے شبداولی نال پنجابی ساہت دے خزانے دا بھرپور ہونا قدرتی سی۔ پیپسو دے علاقے وچ عدالتی کم کاج اردو بھاشا وچ ہوندا سی۔ اس کارن، عدالتی

کم کاج وچ فارسی دے بہت سارے شبدان دی ورتو ں ہندی
 ہے۔ اہل مد، اردلی، فرد، تلف اتے جناب ورگے فارسی شبدان دا
 اسے ناول وچ بھرپور ورتو ہوئی ہے۔ پنجاب دے علاقے وچ
 عدالتی بھاشا انگریزی سی۔ جج، کورٹ روم، ریڈر، سٹینو،
 نکٹائی وغیرہ شبد انگریزی بھاشا وچوں آئے ہن۔ انج پنجابی
 ساہت دے مہاں کوش وچ کجھ وادھا تاں ہویا ہی ہے۔

**سوال 66. تسن کٹھرا ناول دے نییڑے نوں سبھاوک بناؤن لئی
 دوسری ایڈیشن وچ کوئی تبدیلی کیتی؟ کیوں؟ اس تبدیلی متعلق
 تنقید نگاراں ردِ عمل کیسا رہیا؟**

جواب: کٹھرا ناول دے پہلے ایڈیشن وچ ناول دا انت پیارے لال
 وکیل ولوں اپنا کالا کوٹ اتار کے موتا سنگھ جج دے پیراں وچ
 سٹن اتے پولیس دے ڈپٹی ولو اسنوں لتاڑ کے اگے لنگھن تے
 ختم ہوندا سی۔ اس طرحاں ناول دا ایہہ انت پولیس، جانی سٹیٹ
 ولوں قانون، جانی انصاف نوں کچلن دا پرتیک سی۔ انصاف نوں
 لاگو کرن والی سنستھا (موتا سنگھ جج) مجبور ہوئی، انج ہوندا
 تک رہی سی۔ کجھ دوستان (جناں وچ تسی وی شامل ہو) دے
 سجھاء اتے، ناول دے دوجے ایڈیشن وچ اس انت نوں ہٹا دتا گیا
 سی اتے ناول دا انت، ودروہ وجوں جج ولوں اپنے پین دی زب
 توڑن اُپر ہی کر دتا گیا سی۔ ناول دے انت وچ ایہہ تبدیلی ناول

نوں رومانٹک، آدرشوادى پرگتياود تو مکت کراؤن لئى کيتا گيا
سى ۔

بہت سارے پڑچولياں نے، جيہناں وچ ڈاکٲر.ٲى.آر ونود موہرى
سن، اس تبديلى دا ڈٲٲ کے ورودھ کيتا اتے آکھيا کہ اس طرحاں
کرن نال ناول دى کلا نوں کھورا لگدا بے اتے مقصد کمزور
پيندا بے۔

انتہائى غور کرن تے مينوں لگا بے کہ ايہہ تبديلى جائز نہيں
سى۔ ناول دے تيجے ايڏيشن وچ انت پھلا وانگ کيتا گيا۔

**سوال 67. تفتيش دے مقابلے وچ کٲھرا نوں قارى اتے
تنقيدنگاراں ولوں کس قسم دا ہنگارا مليا؟**

جواب: دوويں ناول برابر دے بن۔ کجھ تنقيد نگاراں اتے قارى
نے کٲھرا نوں پسند کيتا اتے کجھ نے تفتيش نوں۔ مين اڄ تک
ايہہ فيصلہ نہيں کر سکیا کہ دوباں وچوں کيہڑا اتم بے۔ اڄ تنقيد
نگاراں ولوں تفتيش ناول اُپر ودھ لکھيا گيا بے۔ وکیل قارى ولوں
کٲھرا نوں ترجيح دتی جاندی بے۔

سوال 68. کورو سبھا ناول دا ناں کيويں تہاڏے ذہن وچ آيا؟

جواب: ناول دے ٲائپ ہون تک اس ناول دا ناں "انھى بڏھى دا
انصاف" سى۔ تسين دیکھيا ہووے گا کہ نيا پالکا دے انستانيئے
وچ، انصاف والى تکرٲى اک بڏھى دے ہتھ وچ پھڑى ہوئى بے

اتے اس بڈھی دیاں اکھاں اپر پٹی بنی ہوئی ہے۔ عورت دے بڈھی ہون تو مطلب اس دی جسمانی کمزوری توں ہے۔ مطلب ایہہ کہ ہتھاں دے کمزور ہون دے باوجود وی تکزڑی پھڑن والا جی تکزڑی دے پلڑے نوں اک پاسے نہیں جھکن دیندا۔ مطلب کسے وی صورتحال وچ انصاف وچ پاسک نہیں پیندا۔ اکھاں تے پٹی بنھن دا مطلب ہے کہ انصاف دین والا جی ساہمنے کھڑی دھر دے رتبے نوں نہیں دیکھدا۔ صرف انصاف نوں پہل دیندا ہے۔ انصاف وچ ہوندیاں دھاندلی توں اکے لوکاں نے اکھاں تے پٹی بنھن دے پرتیک نوں، 'قانون دیاں اکھاں تے پٹی بنی ہوئی ہے' وچ بدل کے ایہہ مطلب کڈھنا شروع کر دتا ہے کہ قانون انھا ہے اتے ایہہ انصاف کرن دے یوگ نہیں ہے۔ میں لوکاں ولوں، بڈھی اتے پٹی نوں دتے نویں ارتھاں نوں دھیان وچ رکھ کے، ایہہ ناں رکھیا سی اتے دسنا چاہیا سی کہ سٹیٹ (بڈھی) انھی ہو گئی ہے اتے یک طرفی ہون کارن انصاف دے پلڑے ساویں رکھن وچ اسمرتھ ہے۔

پر ایہہ نہ پوری طرحاں ڈھکواں نہیں سی لگدا۔ کجھ لمبا وی سی۔ اس لئی بدلوں ناں دی تلاش وی جاری رہی۔ بدلوں روپ وچ کورو سبھا ناں ہی ذہن وچ دستک دے رہیا سی۔ کورو سبھا توں مطلب اجیہی راج سبھا توں ہے جس وچ راجا، وزیر، یودھے، چنتک اتے ایہناں دے صلاح کار بیٹھدے اتے لوکاں دے بتاں وچ فیصلے کردے ہن۔ مہاں بھارت سمیں کورو سبھا

نے لوک دوکھی روّہ اپنا رکھیا سی۔ بھیشل پتاما ورگے مہاں بلی، درونچاریا ورگے شکش، کرپاچاریا ورگے بدھی جیوی اتے ودھر ورگے اچ کوٹی دے سیاسی ویکتی موک درشک بن کے رہ جانده سن۔ بھری سبھا وچ عورتاں دا چیر ہرن ہون لگ پیا سی۔ ناول دے پاٹھ وچ وی اک دو تہاں اجوکیاں عدالتاں نوں کورو سبھا نال تلنایا جا چکا سی۔ وکیل کالا کوٹ پھندے ہن۔ کوروواں دے وستران دا رنگ وی کالا سی۔ وکیل دی تلنا کوروواں نال، آسانی اتے پرتیکامک ڈھنگ نال ہو رہی سی۔ مہاں بھارت دے کجھ ہور پرسنگاں دا ذکر وی ناول وچ آ چکا سی۔ ایہناں سارے کارناں کرکے کورو سبھا ناں زیادہ ڈھکواں لگا۔

سوال 69 : کورو سبھا دی رچنا پریکریا بارے ویرویاں سابت دسو؟

جواب: 1992 وچ میری بدلی لدھیانہ شہر دی ہو گئی۔ لدھیانہ پنجاب دا اکو اک مہاں نگر بے جتھے وگڑیا سرمایہ دار پورے جوہن اپر ٹھک رہیا ہے۔ مینوں لگا سرمایہ دار نوں سمجھن دا ایہہ ودھیا موقع ہے۔ میں اپنا تیسرا نیتر کھول لیا۔ تھوڑے جہے جتناں نال ہی سرمایہ داری دے بھیتاں دے پٹارے کھلن لگے۔ پیسے ہتھیں قانون وکدا صاف نظر آؤں لگا۔ سادھن سمپن لوک پیسے دے زور تے وڈے وڈے جرم کرن توں بعد وی باعزت بری ہوندے دکھائی دین لگے۔ افسر شاہی، سیاست دھرم وغیرہ

سبھ تنظیمیں اکو اک مقصد 'ودھ توں ودھ دھن اکٹھا کرن' دی
 ہوڑ وچ بے کرک ہو کے بے انصافیاں کردیاں نظر آئیاں۔ ہو
 رہیاں ایہناں دھکے شاہیاں دے کارن خوجے اتے سمجھے۔ من
 وچ پیڑت دھر لئی ہمدردی جاگن لگی۔ ایہو ہمدردی کورو سبھا
 دے برتانت دا بیج بنی۔ کئی سالوں توں رُکی قلم نوں نواں راہ
 دکھائی دتا۔ اندر اُبلدا لاوا باہر نکلن لئی کالھا پین لگا۔

360 پینیاں اپر پھیلے قریب 150 کرداراں، سینکڑے گھنٹاواں
 اتے ہزاراں کیساں دے تتھاں اپر اُسری رچنا پریکریا بارے کجھ
 شبداں وچ کہنا ناممکن ہے۔ اشارے ماتر کجھ گلاں کراں گا۔ میں
 بناں یوجنا بنائے لکھن نہیں بیٹھدا۔ پہلاں میں ایہہ نشچت کردا
 ہاں کہ ناول راہیں کیہ پیغام دینا ہے۔ پھر ایہہ فائل کردا ہاں کہ
 اوہ سنیہا کس طرحاں دینا ہے۔ کوئی گل تاں ہی پُراثر ڈھنگ نال
 آکھی جا سکدی ہے جے سانوں اس گل دے پچھوکڑ اتے اس
 پچھے کم کردے سدھانت دی پوری سمجھ ہووے۔ اس لئی میں
 پہلاں مطالعہ کردا ہاں اتے پھیر نکلے سٹیاں نوں ہتھوں نکلے
 کیساں دے تتھاں تے پرکھدا ہاں۔ چھان بین بعد جو بچدا ہے،
 اوہ ناول دی سمگری بن دا ہے۔

اصولی روپ وچ اس ناول راہیں میں سرمایہ دار طبقے دے
 ہوند و آؤن دے سروتاں، اوہناں دی نمں طبقے نوں ہڑپن دی
 پرورتنی، مہاں نگری اتے شہری سبھیاچار دے تلناتمک مطالعہ
 اتے مادیتا دے ادھار تے بن دے وگڑدے رشتیاں نوں کیندر وچ

رکھیا ہے۔ نال دی نال قانون دی تکرری دے اک پلڑے دا پیسے
 دے بہار نال سادھن سمپن لوکاں ول جھکن دے رجحان (اتے
 کارناں) نوں پیش کیتا ہے اتے سادھن بین لوکاں نال ہوندے
 دھکے نوں وی۔ ساڈا قانونی ڈھانچہ مجرم پکھی اتے لچکدار
 ہے۔ ایہہ مجرم نوں بری کرن دا بہانہ بہالدا ہے۔ سرکاراں،
 سماج سیوا تنظیمیں اتے قنونداپناں دا سارا دھیان قیدیاں
 (نظر بندیاں) لئی ودھ توں ودھ ادھیکار حاصل کرن اپر لگا ہویا
 ہے۔ ایہہ ٹھیک ہے کہ لمبے سنگھرشاں بعد قیدیاں نوں ضمانت،
 قانونی مدد، صحت سہولتاں، منورنجن اتے پنرواس وغیرہ دے
 حق ملے ہن۔ میں ایہناں حقان دا مخالف نہیں ہاں۔ پر ایہہ سوال
 وی اہم ہے کہ کیہ پیڑت دھر وی کسے ادھیکار دی حقدار ہے
 جاں نہیں۔ جے مجرم دا علاج سرکاری خرچے تے ہو سکدا ہے
 تاں زخمی دھر دا کیوں نہیں۔ قیدی نوں کتا سکھلائی دے کے
 اسدے پنرواس دا پر بندھ کرنا جے سرکار دی ذمہ واری ہے تاں
 بلاتکاری ہتھوں بلاتکار دا شکار ہو کے سماج وچوں اپنی جڑھ
 اکھڑوا چکی انبھول مٹیاری نوں سرکار کولوں اپنے پنرواس دا
 حق منگن دا ادھیکار کیوں نہیں۔ جس پریوار دا اکو اک کماؤ پت
 قتل کر دتا گیا ہووے کی اس پریوار نوں گزارے لئی ٹھوٹھا
 پھڑکے منگن لئی سماج دے رحمہ کرن تے چھڈ دتا جاوے؟
 مجرم نوں سرکار اچ کوٹی دا وکیل اپنے خرچے تے کر کے
 دیوے پر مدعی دھر ولوں اپنے خرچے تے وکیل کھڑا کرن

دا ادھیکار وی کھوہ لیا جاوے۔ کتابی روپ وچ مجرم دھر نوں ملے ایہہ ادھیکار چنگے لگدے بن پر جدوں ساہمنا یتھارتھ نال ہوندا ہے پھر پتہ لگدا ہے کہ ایہناں ادھیکاراں دا لابھ کون اٹھا رہیا ہے۔ جیہناں لوکاں دے فائدے لئی ایہہ نیم بنے بن اوہناں نوں ایہناں دے نیڑے نہیں ڈھکن دتا جاندا۔ ایہناں دا فائدہ سادھن سمپن لوک اٹھا رہے ہن۔ سادھن بین دھر نوں اپنی ضمانت دا حکم کراؤن لئی اچ کوٹی دا وکیل کتھوں ملنا ہے اس نوں تاں ضامن تک نہیں لبھدا۔ جیل وچلے ہسپتال امیر لوکاں نوں جیل دیاں دشواریاں توں بچاؤن دے کم آؤندے ہن نہ کہ بیماراں دے علاج لئی۔ شک دا لابھ دے کے سادھن سمپن دوشی تاں بری ہو جاندے ہن پر جوان جہان پت گوا چکے ماہیاں، بلاتکاریاں ولوں مدھولیاں کومل کلیاں ورگیاں دھیاں بھیناں دے زخماں تے ملہم کوئی نہیں لاؤندا۔ اس ناول وچ میں اس دھر دا پکھ پورن دا جتن کیتا ہے۔

پیڑت دھر لئی ہمدردی دا ایہہ بیج میرے 25 سال دے سرکاری وکیل دے کوڑے تجربے وچوں اچیا ہے۔ سرکاری وکیل دا فرض پیڑت دھر دا قانونی پکھ پورنا ہے۔ لکھاں جتناں دے باو جود قانونی خامیاں کارن جدوں صحیح دوشی بری ہو جاندا ہے تاں پیڑت دھر دے نال نال مینوں وی غصہ آؤندا ہے۔ ایہو پیڑت اتے غصہ پرگٹاؤن لئی میں ایہہ ناول سرجیا ہے۔

سوال 70 : کیہ 'کورو سبھا' ناول نوں تفتیش اتے 'کٹہرا' دے

چھپن توں مگروں اگلے پڑا دی رچنا قبولیا جا سکدا ہے؟

جواب: کیوں نہیں؟ جتھے تفتیش اتے کٹہرا سادھن بین لوکاں تے ہوندے اتیاچاراں اتے اوہناں نوں غلامی دے جُولے بیٹھو کڈھن لئی اوہناں دے سمرتھکاں ولوں وڈے سنگھرشاں دی کہانی ہے، اتھے کورو سبھا مایہ دے تانڈو ناچ دے درش دا چترن ہے۔

سوال 71 : تہاڈے کردار اتے گھٹناواں امانویکرت ورتاریا نوں

چترن توں اگانہہ سرک کے کس حد تک ساڈے سرمایہ داری

کلچر نوں مورتیمان کردے ہن؟

جواب: سماجی رشتے تیزی نال ٹُٹ رہے ہن۔ مادی لُٹ ودھ رہی ہے۔ سیاست گندی ہوندی جا رہی ہے۔ انسانی اتے نیتک ملاں وچ گراوٹ آ رہی ہے۔ اس سبھ دا کارن پونجی دا پساں ہے۔ اپنے ناولاں وچ میں تیزی نال وکست ہو رہے اس سرمایہ داری کلچر نوں مورتیمان کرن دا جتن کیتا ہے۔

سوال 72 : ڈاکٹر. کیسر سنگھ نے اس ناول وچلے پروجن نوں

'پیسے دی شکتی دا پروجن' آکھیا ہے۔ تسیں اس مت نال کس حد

تک سہمت ہو؟

جواب: اوہناں دے اس کتھن بعد میں سمجھدا ہاں کہ میں اپنے مقصد وچ کامیاب رہیا ہاں۔

سوال 73 : اس ناول وچ تہاڈا اچھت یتھارتھ کیہ ہے؟ ایہہ اچھت یتھارتھ کس حد تک اس ناول دے چوکھٹے وچ ڈھل گیا ہے؟

جواب: اس ناول راہیں میں ایہہ دسن دا جتن کیتا ہے کہ اج دا سماں کوروں دے ودھن پھلن دا سماں ہے۔ اوہ تیزی نال اپنے راج پاٹ (ادھیکار کھیتر) دا پسار کر رہے ہن۔ ہر تھان ہنیر گرجی اتے بے انصافی پھیلی ہوئی ہے۔ نال ہی میرا ایہہ پیغام وی صاف ہے کہ پانڈو وی دوک کے نہیں بیٹھے ہوئے۔ اوہ وی اپنے حق لئی جدوجہد کر رہے ہن۔ ایہہ دوسری گل ہے کہ حالے پانڈواں دی گنتی بہت گھٹ ہے اتے سنگھرش والا رستہ بہت لمبا ہے۔ ہریش، سادھو سنگھ اتے وکٹم ویلفیئر سوسائٹی دے کارکن میرے اچھت یتھارتھ نوں پیش کردے ہن۔ میری چاہت ناول دے چوکھٹے وچ پوری طرحاں ڈھل چکی ہے۔

سوال 74: اس ناول دے پیرنا سروت شخص اتے اسدی سچ دی تہاڈے نظرئیے نال سانجھ بارے کجھ اکھو (میرا اشارہ ناول دے سمرین ول ہے)۔

جواب: ہریش رائے ڈھانڈا لدھیانہ دا بہت ہی پرتبھاشالی نوجوان وکیل ہے۔ اپنی ٹیم سمیت پچھلے ویہہ سال توں اسنے نیاں نپالکا

وچ پھیلے بھرشتاچار ورودھ جہاد چھیڑیا ہویا ہے۔ اپنے مشن وچ اوہ کافی کامیاب ہے۔ اسدے جتناں صدقہ دو تن ججاں نوں نوکریوں ہتھ دھونے پئے ہن۔ اصل وچ ایہ ناول میں اسدے کم توں متاثر ہو کے، اسدے کم نوں مانتا دین اتے اس لئی اپنی عقیدت پرگٹاؤن لئی ہی لکھیا ہے۔ جے ہریش رائے ڈھانڈا نال ملاقات نہ ہوندى تاں ایہ ناول کدے وی نہ لکھیا جاندا۔ کہانی دی لوڑ مطابق کیتے کجھ ردو بدل نوں چھڈ کے باقی دا ناول وچلا ہریش، ہریش رائے ڈھانڈا ہی ہے۔

سوال 75 : کجھ تنقید نگاراں نے مڑ مڑ اعتراض کیتا ہے کہ ایہ ناول محض اخباری خبراں دے سنگریہہ جاں پترکاری قسم دے ہن۔ کیہ پترکاری ایہناں ناولاں دا مادھم ہے جاں خود بہ خود مقصد تہاڈا ایہ ناول پترکاری توں اگانہ گلپ تک کیویں پھیلدے ہے؟

جواب: ہر گلپ رچنا سماج دے کسے نہ کسے ورتارے دے پرگٹا نال جڑے ہوندى ہے۔ اج کل میڈیا بہت تیز ہے۔ چھوٹی گھٹنا دا وی وڈے پدھر تے نوٹس لیا جاندا ہے۔ گلپ وچ رچے جا رہے ہر وشے بارے میڈیئے وچ چرچہ ہوندى رہندى ہے۔ کرساناں ولوں کیتیاں جاندىاں خودکشیاں، ویشواواں دے اڈیاں تے پولیس چھاپیاں، تن تن جواکاں دیاں ماواں دے پرمیاں نال بھجن، پھرکاپرس دنگیاں اتے سیاسی کوجھیاں چالاں بارے

اخباراں وچ ہر روز کجھ ن کجھ چھپدا ہے۔ کرسائی ویشواگمنی اتے ورجت رشتیاں بارے بہت سابت رچیا جا رہیا ہے۔ اس طرحاں دے سابت نوں پترکاری قسم دا سابت صرف اس لئی نہیں آکھیا جاندا کیونکہ ایہناں وشیا نبارے سانوں پہلاں ہی کافی گیان ہے۔

میں انصافی نظام ورگے اچھوتے اتے اصلوں نویں وشے بارے لکھنا شروع کیتا ہے۔ پلس، نیاں پالکا اتے جیل پربندھ اپنے اصلی فرض نبھائون توں کھنچ چکا ہے۔ لوکاں دیاں آساں تے پورا نہ اتر سکن کارن ایہہ سبھ توں ودھ بھکواں وشا ہے۔ اپنی چنتاں پرگٹاؤن لئی میڈیا اس وشے اپر بھکیویں بحث چھیڑی بیٹھا ہے۔ وشے دے میڈیئے وچ ودھ چرچت ہون کارن تنقید نگاراں نوں جاپدا ہے جیویں میرے ناول اخباری خبراں دے سنگریہہ جاں پترکاری قسم دے ہن پر اجیہا نہیں ہے۔

میں ایہہ صاف کر دینا چاہندا ہاں کہ سماجی مطالعہ دے بور موضوعات وانگ قانون وی اک ستتر اتے پورن وشا ہے۔ اس کول اچ کوئی دے چنتک اتے گہر گمبھیر سدھانت ہن۔ اس وشے نال جڑے بہتے چنتک اچ عدالتاں دے ججاں وچوں آوندے ہن جیہڑے اپنے سدھانت کلپنا جاں ودیشی تنقید نگاراں ولوں گھڑے سدھانتاں اپر ادھارت نہیں کردے۔ اوہناں دے سدھانت اوہناں اگے پیش ہوئے مقدمات دے جوندے جاگدے تتھاں تے ادھارت بوندے ہن۔ قانون وگیان دے سدھانت دی پرکھ عدالتاں

وچ چل رہے مقدمات دے فیصلیاں سمیں جھٹ پٹ ہوندى رہندى
 ہے۔ لوڑ پین تے ایہہ سدھانت بدل وی دتے جاندے ہن۔ میں
 ایہناں سدھانتاں دا مطالعہ کرکے اپنے ناولاں وچ پیش کرن دا
 جتن کیتا ہے۔ قانون وگیاں نال واہ واسطہ گھٹ ہون کارن بہتے
 تنقید نگاراں نوں ایہناں سدھانتاں دا گیاں نہیں ہے، اس لئی ناول
 وچ پیش مسئلایاں دیاں گہرائیاں تک پہنچن لئی اوہناں نوں اوکھ
 محسوس ہوندى ہے۔

اپنی گل میں اک مثال دے کے صاف کردا ہاں، 'شک دا لابیہ'
 سدھانت قریب 100 سال پرانا ہے۔ اس دی غلط ورتوں کر کر
 ساڈے دیش دیاں عدالتاں نے دموضوعات نوں دھڑا دھڑا بری
 کرنا شروع کر دتا ہے۔ دموضوعات نوں لابیہ دیندے دیندے اسیں
 پیڑت دھر دے حقاں نوں پوری طرحاں وسار دتا گیا ہے۔ پیڑت
 دھر نال بے انصافی ہونی شروع ہو گئی ہے۔ قانون وگیاں دے
 تنقید نگاراں نے انتر راشٹری پدھر اپر محسوس کرنا شروع کر
 دتا کہ پیڑت دھر نوں وی اپنے حق ملنے چاہیدے ہن۔ اس نوین
 سدھانت نوں Victimology (پیڑت وگیاں) دا ناں دتا گیا ہے۔
 کورو سبھا ناول وچ قانون وگیاں دی اس نویں سوچ نوں میں نٹھ
 کے پیش کیتا ہے۔ جس ودوان نوں پیڑت وگیاں دی ڈونگھی
 سمجھ نہیں اس نوں ایہہ ناول کیول پترکاری ہی لگے گا۔ جس
 چنتک نوں جرم وگیاں، دنڈ وگیاں اتے مجرم منو وگیاں دی

سمجھ نہیں اس نوں میرے ناول خیراں دا پلندا ہی لگن گے۔ اس
وچ قصور میرا نہیں ودوایہناں دی سمجھ دا ہے۔

سوال: 76 : سمجے بھرشت پربندھ وچ کی 'وکٹم ویلفیئر
سوسائٹی' اپنا صحیح کردار نبھاء سکدی ہے؟

جواب: اس گھپ ہنیرے وچ کسے نے تاں روشنی دی کرن دین
والا پہلا دیوا بننا ہی ہے۔ پھیر جوت توں جوت آپے بلن لگے گی۔

سوال 77. تہاڈا مایہ نگر صرف لدھیانے تک محدود نہیں
سگوں بھارت ورش تے سمجے مہانگراں اندرلے ورتاریاں دا
پرتیک ہو نبڑیا ہے، تہاڈی رائے؟

جواب: کورو سبھا ناول دی کہانی لدھیانہ شہر وچ واپردی ہے،
اسدا ناول وچ کدھرے کوئی ذکر نہیں ہے۔ مایہ نگر ناں تو ہی
اسدے مطلب صاف ہو جاندے ہن۔ ناول وچلے شہر دا ناں مایہ
نگر میں سوچ سمجھ کے رکھا سی۔ ایہہ کیہ ارتھ پرگٹاؤندا ہے،
اس دی تشریح دی کوئی ضرورت نہیں ہے۔

سوال 78. تساں لکھیا ہے کہ چار مہینے دی قید کٹ کے اوہ
ہنے باہر آیا سی سدھرن دی تھان جیل جا کے بگڑ گیا سی۔
جیلاں جرم نوں روکدیاں/گھٹاؤندیاں جاں مجرماں نوں سدھرن
وچ کوئی سہایا کردیاں ہن؟

جواب: فوجداری نیاں پر بندھ نال جڑے تتے تنظیمیں پولیس، نیاں پالکا اتے جیلاں اپنے مقصد تو پوری طرحاں بھٹک چکیا ہن۔ جیلاں وگاڑ گھراں، بے کار گھراں اتے بگھیاڑ گھراں وچ تبدیل ہو چکیاں ہن۔ ساتھی مجرم نویں مجرماں نوں سکھلائی دیندے ہن اتے اپنے گروہاں دا وستھار کردے ہن۔ نویں بھرتی لئی جیل لایے وند سدھ ہوندى ہے۔ جیل پر بندھ لئی ذمہ وار سرکاری مشینری قیدیوں دیاں مسئلیاں نوں سلجھاؤں دی تھیں ہور الجھا رہی ہے۔ پہلاں قیدی مانسک تناء کارن مجرم بندا ہے۔ جیل وچ اسنوں مقدمے دے فیصلے تک ویہلا رکھیا جاندا ہے۔ وہل، قید نالوں بھیانک ہوندى ہے۔ وہلا بیٹھا قیدی اپنے آپ وچ کڑدا رہندا ہے۔ اس دا مانسک تناء ودھ جاندا ہے۔ راحت لئی اسنوں نشیاں دی ضرورت پیندى ہے۔ نشے ہور سینکڑے مسئلیاں نوں جنم دیندے ہن۔ اس طرحاں قیدی سدھرن دی تھیں وگڑدا جاندا ہے۔ مکدمیاں دے سالاں بدھی چلن اتے انصاف دے مہنگا ہون کارن قیدی مایوس ہو جاندا ہے۔ رہائی دی آس مکا کے، حالات نال سمجھوتہ کر کے مجرمانا زندگی جیون نوں ترجیح دین لگدے ہن۔

سوال 79. اجوکی نیاں پر نالی دا انصاف جرم نوں گھٹاؤندا ہے جاں ودھاؤندا؟ ایہہ نیاں پر نالی جرم پر بندھکی سنستھادھکی وچ کیویں بدل گئی ہے؟

جواب: آدھونک نیاں پربندھ سادھن سمین لوکاں اتے پیشاور مجرما لئی لایے وند ہے۔ پیسے والے لوک اپنے تعلقاں دا ورتوں کرکے پہلاں تاں مقدمہ ہی درج نہیں ہون دیندے۔ جے پانی سر اپروں لنگھ جاوے اتے مکدماں درج ہو جاوے تاں پولیس دے ہتھ نہیں آوندے۔ مہنگے بھاء ملدے ماہر وکیلاں دیاں سیواواں حاصل کرکے اتے ججاں دیاں جیباں بھرکے، اگاؤں ضمانتتاں حاصل کر لیدے ہن۔ کدھرے جیل جانا پے وی جاوے تاں ڈاکٹراں اتے جیل ادھیکاریاں نال گنڈھ تپ کرکے شہراں وچ قائم سول ہسپتالاں وچ داخل ہو جاندے ہن۔ جاں جیل اندرلے ہسپتالاں وچ، ضمانت تے رہیا ہون تک، اوہ ڈاکٹراں دی مہمان نوازی دا لطف لیندے ہن۔

مقدمے دی سنوائی دوران گواہاں نوں خرید کے جاں ڈرا دھمکا کے گواہی دین توں روکدے ہن۔ قانونی چور مورییاں دا فائدہ اٹھا کے باعزت بری ہو جاندے ہن۔ کسے نہ کسے کارن جے بری ہون دا سبھاگ حاصل نہ ہو سکے تاں جیل ادھیکاریاں نال ملی بھگت کرکے، جیل وچ گھر ورگیاں سہولتتاں حاصل کر لیندے ہن۔ معافیاں اتے اگاؤں رہائیاں پریات کرکے جلدی گھراں نوں مڑ آؤدے ہن۔ اچیہے لوک عدالتاں نوں ٹچ سمجھدے ہن۔ مڑ مڑ جرم کرن لئی اتشابت ہوندے ہن۔

دوسرے پاسے پالے اتے میتے ورگے اوہ لوک ہن جیہڑے اچیئیاں کمزوریاں دا، سادھناں دی کمی ہون کارن فائدہ نہیں اٹھا

سکدے اتے بے قصور ہوندے ہوئے وی بامشقت عمر قید
بھوگدے بن۔ اجیہے لوکاں لئی نیاں پر نالی ارتھ ہین ہے۔

سوال 80. نیاں پر بندھ دا سمجھا ناٹک کیڑے سیاسی ہٹاں دی پورتی کردا ہے؟

جواب: اپر دتے اثر تو سپشٹ ہے کہ سمجھے راج پر بندھ اپر
سرمائیداری بھارو ہے۔ سٹیٹ سرمائیداری دی جکڑ وچ ہے۔
نیاں پر بندھ سٹیٹ دا اک موہرا ہے۔ اس پر بندھ نے سرمائیداری
دے ہٹاں دی پورتی لئی بھگتنا ہی ہے۔

سوال 81. جرم اتے سرمائے دے رشتے بارے کجھ آکھو؟

جواب: جرم اتے سرمائے دا سدھا رشتہ ہے۔ مجرم لوک جرم
دے دھندے راہی موٹا پیسہ کماؤدے ہن۔ پھر اس کالے دھن دی
ورتو کر کے قانون دی جکڑ تو بیچ جادے ہن۔

**سوال 82. تسیں اپنے تجربے اتے گیان دے آدھار اپر دسو کہ
ساڈے بیوروکریٹک پر بندھ وچ کیڑیاں تبدیلیاں دی ضرورت
ہے؟**

جواب: انگریزی سرکار سمیں اچ عہدے انگریزاں لئی راکھوے
ہوندے سن۔ ایہناں دا مقصد لوکاں دا شوشن کرنا اتے ہر غلط
صحیح طریقہ ورت کے راج ستا نوں بنائی رکھنا سی۔ شام نوں

اوہ گولف کھیڈدے، رات نوں کلباں وچ اکٹھے ہو کے وسکیاں
 پیدے اتے موج مستی کردے سن۔ آزادی تو بعد وی اسیں اس
 سامراجی ڈھانچے وچ کوئی تبدیلی نہیں کیتی۔ نتیجتاً ساڈی
 افسر شاہی انگریز بیوروکریسی دے پد چناں اپر چل رہی ہے۔
 وڈیاں وڈیاں کوٹھیاں وچ رہنا، لشکریاں گڈیاں وچ گھمنا اتے
 گارداں وچ گھرے رہنا، ایہناں نے اجیہے سٹیٹس سمبل بنا
 رکھے ہن۔ اچ ادھیکاریاں دی چون لئی جو ودھی اپنائی جاندی
 ہے اوہ وی نکساندار ہے۔ آئی۔ اے۔ ایس اتے آئی۔ پی۔ ایس کیڈر
 لئی اوہ نوجوان ہی چنیا جا سکدا ہے جیہڑا انگریزی سکول وچ
 پڑیا ہووے، اتے جیہڑا جمدا ہی مہنگیاں اکیڈمیاں وچ کوچنگ
 لیندا رہیا ہووے۔ سرکاری سکولوں دی پڑائی دا پدھر بہت نیواں
 ہے۔ پنڈاں اتے چھوٹے قصبیاں وچ پڑے بجے تاں پنجابی اپر
 وی مہارت حاصل نہیں کر سکدے۔ انگریزی بولن، پڑھن، لکھن
 دی گل تاں دور دی ہے۔ بیوروکریسی وچ سدھار لیاؤن لئی سبھ
 توں پہلاں اس دی چون پدھتی نوں بدلنا پوے گا۔ افسر چنے جان
 والا ویکتی لوک ہت لئی سوچن والا، اپنیاں جڑاں نال جڑیا رہن
 والا اتے کرت کر کے کھان والی برتی والا ہووے۔ قانون وچلیاں
 چور موریان نوں بند کرن نال نہیں سردا۔ قانون نویں سرے توں
 لکھنا پوے گا۔

سوال 83. بھارت دی جنتا اس بھرشت نیاں پرنالی نوں تبدیل کرن اتے اس سٹیٹ دے دبدبے والے پر بندھ وچ بنیادی تبدیلی لیاؤن وچ اپنی بے بس، اسمرتھ اتے نپنسک کیوں ہے؟

جواب: لوکائی دی بیوستا دا کارن ایماندار لیڈر شپ دی کمی ہے۔ لوک تبدیلی کرنا چاہندے ہن پر اوہ تبدیلی کرن لئی پچھے کس دے لگن؟ ساڈی چون پرنالی نکساندار ہے۔ لکھاں ووٹراں دے چون ہلکے وچوں کیول سو ووٹاں حاصل کرن والا امیدوار وی چون جت سکدا ہے۔ سرکار اتے سیاسی پارٹیاں تو اکے لوک اسے لئی ہر پنج سالوں بعد سرکار بدل دیندے ہن۔ سمچا ڈھاچاں نکساندار ہون کارن، لوکاں دی اچھا دے باو جود بھرشت سرکاراں تو ایہناں دا کھڑا نہیں چھٹدا۔ پنجاب وچ ہی پچھلے 35 40 سالوں وچ لوک دو تن وار ہتھیاربند سنگھرش وچ کدے۔ پر سپرد اتے صحیح رہنمائی دی گھاٹ کارن لوکاں نوں ناکامی دا مونہہ دیکھنا پیا۔

سوال 84. ڈاکٹری دا کتا صحت سرکھیا دا سماجی مسئلہ نہ رہے اک ادیوگ، وپار جاں منڈی وچ کیوں بدل گیا ہے؟

جواب: اج دا یگ سرمایہ داری یگ ہے۔ پوتر اتے لوک سیوا لئی بنے کتے وی، اج کل اپنا اصلی مقصد بھل کے، ودھ توں ودھ پیسہ کماؤن دی ہوڑ وچ جٹے ہوئے ہن۔ سماجی قدراں قیمتاں دا گھان ہو چکا ہے۔ سدھارن لوکاں دی گل تاں چھٹو ہن

تاں بابے وی وڈے وڈے ہسپتال کھولن لگ پئے ہن۔ ہسپتال کھولنا چنگی گل ہے۔ پر جدوں ایہناں ہسپتالاں وچ دوجے ہسپتالاں وانگ لٹ کھسٹ ہوندى ہے تاں حیرانی ہوندى ہے۔ ڈاکٹری کتا پوری طرحاں ادیوگ وچ بدل چکا ہے اتے منڈی دے نیماں انوسار وچردا ہے۔

سوال 85. ڈاکٹری دے کتے دے لوٹو کردار نوں درست کرن لئی سرکار اتے لوک حرکت وچ کیوں نہیں آوندے؟

جواب: سرکاری ہسپتالاں وچ کم کردے ڈاکٹر سرکاری مشینری دا ہی انگ ہن۔ اوہ کھد ہی سرکار ہن۔ جدوں واڑ ہی کھیت نوں کھان لگ جاوے تاں کھیت دی راکھی دی آس ہور کس توں کیتی جاوے۔ پرائیویٹ ہسپتالاں اپر مذہبی آگواں، سیاسی نیتاواں اتے سرمائیدار لوکاں دا قبجہ ہے۔ سرکار بھرشت ہے اتے ایہناں لوکاں دے سہارے چل دی ہے۔ سرکار اپنے پالنےاراں اتے حصیداراں نوں ہتھ کیوں پاوے؟

لوک مجبور ہن۔ سمرتھا انوسار ورودھ پرگٹ کردے ہن۔ پر اج دے دور وچ ہڑتالاں، دھرनियाں اتے مرن ورتاں دی کوئی بکت نہیں رہی۔ سرکاراں دے کن تے جوں تک نہیں سرکدی۔ اک تھک کے لوکاں نے ورودھ پرگٹاؤنا چھڈ دتا ہے اتے چکی وچ پسدے رہن دی عادت بنا لئی ہے۔ چنگی لیڈر شپر ہی لوکاں نوں حرکت وچ لیا کے، سیاسی تبدیلی کروا سکدی ہے۔

سوال 86. ہسپتالاں اتے ڈاکٹری دے وپار جاں پیشے بارے
تہاڈی جانکاری حیرانی یوگ ہے۔ اجیہا کیویں واپریا؟

جواب: ہسپتالاں دے ڈاکٹر دو طرحاں دے فرض نبھاؤندیں ہن۔
ایہناں دا پہلا فرض مریضاں دا علاج کرنا ہے۔ مریضاں نال ایہہ
کس طرحاں نچٹھدے ہن ایہہ میرے اس ناول دا وشا نہیں سی۔
میری لوڑ ڈاکٹراں دے اجیہے بندیاں پرتی ووہار نوں پیش کرنا
سی جیہڑے حادثیاں/لڑائی جھگڑیاں دا شکار ہو جادے ہن اتے
جناں دے مثلیاں نے تھانے کچہریاں وچ گھڑیسیا جانا ہوندا ہے۔
ڈاکٹر قانونی چور مورییاں اتے لوکاں دیاں مجبوریاں تو بھلی
بھانت جانو ہوندے ہن۔ اجیہے موقعے ایہناں نوں اپنے نیتک،
سماجی اتے قانونی فرض بھل جادے ہن۔ یاد رہندی ہے، ودھ تو
ودھ پیسے بٹورن دی لالسا۔ اسے لالچ کارن، ایہناں نوں ہٹے
کٹے پر پیسے والے قیدیاں نوں ہسپتالاں وٹ بھرتی کرکے
گھراں ورگیاں سہولتاں پردان کراؤنا اتے بیمار قیدیاں نوں
بیرکاں وچ سہکدے رہن دینا اپنے نیتک فرض ہی جاپدے ہن۔
ڈاکٹراں دا ایہہ کردار میں پچھلے 35 سالوں تو نرکھ پرکھ رہاں
ہاں۔ اسے تجربے نوں لوکاں نال ساجھاں کیتا ہے۔

سوال 87. 'اتھے اک بابو جیہا پھر دا سی۔ کہندا سی ڈاکٹرنی دس
وجے راونڈ تے آئے گی۔ کہندا سی پہلاں بلاؤنی ہے تاں دسو؟

بھرا جی اس بندے نوں مل کے ڈاکٹر نوں بلو۔ متھا ڈمو بھیڑی
ڈاکٹرنی دا۔ پھل ورگی کڑی مرجھائی پئی ہے ' ڈاکٹری دے
پیشے وچلے اس امانوی اتے بھرشت پکھ بارے، اتے دلالاں
بارے کجھ ہور دسو؟

جواب: سرمائیداری ڈھانچے وچ دلال بڑی اہم بھومکا نبھاؤدے
ہن۔ ڈاکٹری پیشے وچ ہی نہیں ہر دھندے وچ دلالاں دی طوطی
بولدی ہے۔ ناول کورو سبھا وچ اجیہے دلالاں دی بھرمار ہے۔
پہلوان پولیس افسراں دا دلال ہے۔ رجسٹرار ہائی کورٹ دے
ججان دا اتے بگھیل سنگھ ودھانک مکھ منتری دا۔

سوال 88. پرسنگ کورو سبھا وچ جناب امرجیت سنگھ گریوال
دا سوال ہے کہ کورو سبھا وچ متر سین میت پریس، وکٹم
ویلفیئر سوسائٹی ورگیاں تنظیماں، طالب علماں ہڑتال ورگے
اندولناں اتے اودھم سنگھ ورگے باضمیر بندیاں راہیں اجوکے
سسٹم نوں سدھارن دیاں جو سمبھاونواں پرگٹاؤندا ہے، کی
اوہناں دی کوئی سمادیتا ہے؟ کی ایہو جہیاں تنظیماں کوئی
تبدیلی لیا سکدیاں ہن؟ تہاڈی اس بارے کیہ رائے ہے؟

جواب: ساڈے سماجی اتے سیاسی ڈھانچے وچ آئی گراوٹ وچ
ہن سو اڈھار دی کوئی امید نہیں ہے۔ حل صرف مکمل تبدیلی ہی
ہے۔ انتم مقصد دی حاصلی لئی لوک نائکاں اتے انقلابی فوج دی
ضرورت ہے۔ کامریڈ سرجیت گل دے حوالے نال ایہہ گل پہلاں

ہی آچکی ہے کہ کوئی ویکتی سپنے وچ آئے کسے کرانتی
 کاری وچار دے آدھار تے ہی انقلابی نہیں بن جاند۔ اس تبدیلی
 دا کارن مارو پر صورتحال ہوندیاں ہن۔ لوک نائکاں دی فوج
 متھاسک کتھاواں وچ آؤدے ذکر وانگ، کسے رشی ولوں کیتے
 گئے یگ دی اگنی وچو پرگٹ نہیں ہو جانی۔ تبدیلی تانگھدی
 لوکبھیڑ دا جنم وی، لوکاں نال پرتیدن ہوندیاں بے انصافیاں تو
 تنگ آ کے کیتے جان والے ودروہ وچوں ہونا ہے۔ انتم مقصد
 دی حاصلی لئی کتوں تاں شروعات کرنی ہی پینی ہے۔ جناس
 چر مکمل بدلہ دے مقصد دی حاصلی لئی انتم سنگھرش وڈھے
 جان دی صورتحال نہیں بن جاندی، ایہناں چر سسٹم وچ رہ کے
 حق حاصل کرن لئی سنگھرش کرنا پینا ہے۔ وکٹم ویلفیئر
 سوسائٹی ورگیاں تنظیمیں انتم سنگھرشاں لئی کچا مال تیار کرن
 دی بھومکا نبھاء رہیاں ہن۔ اس مناس مونہی کچے مال وچوں،
 چھاننا لگن بعد کجھ تولے سونے نے ہی باقی بچنا ہے اتے
 اجیہے ججھارو اتش نے ہی انقلاب دی نیہہ بننا ہے۔ ناول
 وچلیاں تنظیمیں دے کم نوں انقلاب لئی پٹھ بھومی تیار کرن
 والیاں تنظیمیں وجھوں دیکھنا چاہیدا ہے۔

سوال 89. اصل مسئلہ اس بھرشت پر بندھ نوں سدھارن اتے
 سٹیٹ اپریٹس دے دبدبے نوں ختم کر کے اس نوں لوک ہتاں دے

رکھ موڑن دا ہے تسیں اس واسطے کیہ ٹھوس رائے رکھدے
ہو؟

جواب: جیویں کہ پہلاں ہی ذکر آ چکا ہے کہ بھشرٹ پر بندھنوں
سدھارن دی ہن کوئی سمبھاونہ نظر نہیں آؤندی۔ سٹیٹ دے
دببے نوں مکمل تبدیلی بعد ہی لوک بتاں دے رکھ ول موڑیا جا
سکدا ہے۔

سوال 90. ناول دے پاٹھ وچ اجہیاں ٹپنیٹاں موجود ہن کہ قانون
اپنے الٹ نہیں ہے۔ شہر وچ جو رولا پے رہیا ہے، اوہ ساڈے
الٹ ہے۔ جج کجھ پڑھدے سندے ہن۔ میڈیئے توں متاثر ہوندے
ہن۔

جان

پریس شکاری کتیاں وانگ اس کیس دے مگر لگی ہوئی سی۔
اسے لئی سنگلے وکیل دی رائے سی کہ جے پریس چپ کر
جائے تاں سبھ مسئلے حل ہو جان گے۔

اُتے دسیاں تنقیداں دے حوالے نال میڈیئے دے کردار بارے کجھ
دسو؟ کیہ ایہہ وی ادیوگ، پیشہ جاں ویوپار نہیں بن دا جا رہیا؟
جواب: اج دے الیکٹرونک یگ وچ میڈیا بڑی تیزی نال لوکاں
تک پہنچ کردا ہے۔ لوک اس ولوں کیتے جادے پرچار تے یقین
کردے ہن۔ افسر شاہی متاثر ہوندی ہے۔ ججاں ولوں کیتے جان
والے فیصلیاں تے اثر پیندا ہے۔ میڈیا جے چاہے تاں اپنے نریکھ

پرچار راہیں، صحیح لوک رائے بنا کے، لوکاں دے مسئلے حل کرن وچ اہم کردار نبھا سکدا ہے۔ مارو حالاتان نے میڈیا نوں وی متاثر کیتا ہے۔ لوک جاگروکتا پیدا کرن دے اپنے مقصد توں بھٹک کے میڈیا وی واپار بندا جا رہیا ہے۔ اس دا مقصد سنسنی پیدا کر کے لوکاں دا دھیان کھچنا اتے اشتہار بازی راہیں ودھ توں ودھ منافع کماؤنا، اتے اپنے آکیاں دی وچاردھارا نوں لوکاں اپر لاگو کرنا بن کے رہ گیا ہے۔ افسر بھسرت ہون کارن نرپکھ اتے دلیر نہیں رہے۔ میڈیا وچ ایہناں دے کم کاج بارے ہوندی چھوٹی جہی ٹپنی وی ایہناں نوں دھر اندر تک بلا دیندی ہے۔ ایہناں دے ہتھاں وچ پھڑیا انصاف دا ترازو کمب جاندا ہے۔ انج میڈیا اسارو دی تھان ڈھابو رول ہی نبھا رہیا ہے۔

سوال 91. سچ اتے میڈیئے دوارا گھڑے سرجے وگاڑے سچ دا ایبھوگتاواد نال کیہ رشتہ ہے؟

جواب: بہت گہرا رشتہ ہے۔ جے چاہے تاں میڈیا سچ نوں توڑ موڑ کے نویں روپ وچ پیش کر سکدا ہے۔ وگاڑے سچ نوں صحیح ٹھہراؤن لئی لوک رائے بنا سکدا ہے۔ افسر شاہی نوں متاثر (ڈرا کے) کر کے من مرضی دا فیصلہ حاصل کر سکدا ہے۔ منڈی دے اس یگ وچ سرمائیداری میڈیئے نوں خریددی ہے۔ اس راہیں لوکاں دے جہناں وچ پرویش کردی ہے اتے من مرضی دے نتیجے حاصل کردی ہے۔

سوال 92. میڈیا پوری طرحاں غرق، بھر شٹ اتے امانوی ہو چکی نیاں پر نالی وچ صفتی تبدیلی لیاؤن وچ کی کردار (ہاں پکھی جان نہ پکھی) ادا کر رہیا ہے اتے اس نوں کیہ کردار ادا کرنا چاہیدا ہے؟

جواب: بھر شٹ نیاں پالکا دے کن کھچن لئی میڈیا بڑی اہم کردار نبھا سکدا ہے۔ پیسے، اثر رسوخ اتے سیاسی دباؤ کارن تفتیشی ایجنسیاں سچ نوں چھپا جانڈیاں ہن اتے ملزماں دے بری ہون دا راہ پدھرا کر دینڈیاں ہن۔ اسے طرحاں نیاں پالکا وی، قانون دیاں کمجوریاں نوں اثر رسوخ والے لوکاں نوں راحت دین لئی ورتدی ہے۔ جے میڈیا سچیت ہووے اتے لوک ہتو کم کرن دی اچھا رکھدا ہووے تاں چھپے سچ نوں لوکاں ساہمنے لیا کے جھوٹھ دا بھاڈاں بھن سکدا ہے۔ تفتیشی ایجنسیاں اتے نیاں پالکا نوں انصاف کرن لئی مجبور کر کے ہاں پکھی کردار نبھا سکدا ہے۔ پر میڈیا انج کر نہیں رہا۔ الٹا، اثر رسوخ کارن تنہاں نوں تروڑ تروڑ کے پیش کردا ہے اتے نیاں نال جڑے تنظیمیں نوں سچ تک پجن توں گمراہ کردا ہے۔

ناول سدھار گھر وچ میں میڈیئے دے ہاں پکھی کردار نوں چتریا ہے۔ میڈیئے نال جڑے لوک، کسے واردات دے ہونڈیاں ہی موقعے تے پجدے ہن اتے اپنے طور تے سچ دی کھوج کردے ہن۔ پھر تفتیشی ایجنسیاں نوں سچ انوسار تفتیش کرن لئی

مجبور کردے ہن۔ سارا میڈیا جے اس ماڈل اپر چلے تاں نیاں پالکاں وچ پھیلے بھر شٹاچار اپر پوری طرحاں انکش لگ سکدا ہے۔

سوال 93. 'حوصلہ رکھ دھیے۔ اس عدالت دا فیصلہ انتم نہیں۔ آپاں اپیل کراں گے۔' نیہا دا من رکھن لئی رام ناتھ نے ایہہ آکھیا ضرور۔ انجھ اس نوں پتہ سی اپر وی ایہو کجھ ہون والا سی! ایہہ قائم مایوس کُن ہے جاں گیان مئی؟ کیہ اس صورتحال دے دھر ڈونگھ وچ گیان مئی روشنی موجود نہیں؟

جواب: بہت سوچ وچار بعد ناول نوں ایہناں سطران اپر لیا کے ختم کیتا گیا سی۔ ایہناں سطران دے ارتھ بہو پکھی ہن۔ ایہہ سطران اچارن والے پاتر نوں پتہ ہے کہ اپرلے وی بیٹھلیاں ورگے ہی ہن۔ اپرلیاں عدالتاں وچ وی انصاف دی کوئی آس نہیں ہے۔ ایہناں نراشامئی پر صورتحال دے باوجود اس ناول دا ایہہ اہم پاتر اپنا سنگھرش جاری رکھنا چاہندا ہے۔ اسدا سنگھرشاں وچ اٹل یقین ہے۔ اسنوں امید ہے کہ سنگھرش کردے کردے کدے تاں سفلتا ملے گی ہی۔ نراشاجنک صورتحال وچ وی اوہ سنگھرش دا پلہ چھڈن لئی تیار نہیں۔ اس طرحاں ایہہ انت نراشامئی ہون دی تھاں گیان مئی ہو نہڑدا ہے۔ اتے اس صورتحال دے دھر ڈونگھ وچ، گیان مئی روشنی، وڈی ماترا وچ موجود ہے۔

سوال 94. ڈاکٹر. کیسر سنگھ کیسر دی خیال ہے کہ کورو سبھا وار دی ودھی دا ناول ہے اتے امرجیت گریوال مطابق اس ناول وچوں جنگ نامے دی ودھی پہچانی جا سکتی ہے تہاڈی کیہ رائے ہے؟

جواب: دوہاں ودھیاں وچ کی وکھریواں ہے، مینوں اس دا پورا تکنیکی گیان نہیں۔ میری سمجھ انوسار واراں سورمیاں دے بہادری بھرے کارنمیاں دی استتی وچ گائیاں جادیاں ہن۔ ایہناں کہانیاں وچ یودھے برائی ورودھ لڑدے سن اتے سفلتا حاصل کردے سن۔ جنگ نامہ ودھا وچ دوہاں دھراں دے سنگھرشاں دی گاتھا گائی جاندی ہے۔ سچائی لئی لڑ رہی دھر دا وجی ہونا ضروری نہیں ہوندا۔ انج باری دھر دی بار وی جت وانگ گورومئی ہوندی ہے۔

کورو سبھا ناول وچ انصاف لئی سنگھرش کردیاں تنظیمان نوں جت نصیب نہیں ہوندی۔ بارن بعد وی ایہہ دھراں سنگھرش دا پلہ نہیں چھڈدیاں۔ اسے صورتحال نوں مکھ رکھ کے شاید امرجیت گریوال نے اس ناول نوں جنگ نامے دی ودھی والا ناول اکھیا ہے۔ اج دیاں پر صورتحال وچ حق سچ لئی لڑدے یودھیاں دیاں سپہلتاواں پہلے سمیاں وانگ یقینی نہیں ہن۔ ایہناں یودھیاں دے سورمگتی والے کارنامے واراں وچ گائے جان دی منگ کردے ہن۔ کورو سبھا ناول وچ سنگھرششیل یودھیاں دے کارنامیاں نوں

سلاہیا گیا ہے۔ شاید اسے کارن ڈاکٹر کیسر سنگھ ہوراں نے اس ناول نوں وار دی ودھی دا ناول آکھیا ہے۔

سوال 95. تہاڈی رائے مطابق ناول دے سنگٹھن وچ دشا دا درست ورنن لازمی ہے جاں سپشٹ سمدھان پیش کرنا؟ کی درست دشا وچ سمدھان چھپیا ہویا نہیں ہوندا؟

جواب: پہلاں میری خیال دشا دے نال نال دشا پیش کرن دی سی۔ سہرہ تنقید نگار اس (خاص کر ڈاکٹر.ٹی. آر ونود) توں سیدھ حاصل کرن بعد ہن میری خیال ایہہ ہے کہ لکھیار نوں کیول دشا دا درست ورنن کرنا چاہیدا ہے۔ اسدا مطلب ایہہ وی نہیں ہے کہ دتی جان والی دشا ولو بے پرواہ ہو جانا چاہیدا ہے۔ لکھیار نوں دشا دی پیشکاری اس نپنتا نال کرنی چاہیدی ہے کہ پاٹھک نوں سمدھان اپنے آپ نظر آؤن لگ پوے۔ اتے نظر وی اوہ آوے جو لکھیار درساؤنا چاہندا ہے۔

سوال 96. ڈاکٹر. جوگندر سنگھ راہی دی رائے ہے کہ 'اس ناول دے اصلی مطالب اس دے حاشیے اتے انترپاٹھ وچ پئے ہن۔' اس خیال بارے تہاڈی کیہ رائے ہے؟

جواب: ڈاکٹر. راہی صاحب دی ایہہ ٹپنی، کجھ تنقید نگاراں دے اس دوش دا کہ میرے ناولاں وچ کیول تتھاں دی پیشکاری ہوندی ہے، دا جواب ہے۔ ناول لکھدے سمیں میرے ذہن وچ اک

سدھارن پاٹھک توں لے کے اچ کوٹی دے چنتک تک دا دھیان ہوندا ہے۔ میری کوشش ہوندی ہے کہ میرا ناول بوٹ پالش کرن والے مونڈو توں لے کے گھر گمبھیر چنتک تک نوں سمجھ آوے اتے اسنوں اپنی لوڑ مطابق گیان حاصل ہووے۔ جیہڑے چنتک میرے ناولاں نوں ستئی پدھر تے پڑدے ہن ایہناں نوں جاپدا ہے کہ میرے ناولاں وچ کیول حقائق پیش ہوئے ہن۔ پر جدوں ڈاکٹر راہی ورگے چنتک ایہناں تتھاں پچھے پئے ارتھاں نوں سمجھدے ہن تاں اوہ ایہو جہی ٹپنی کردے ہن۔ ایہناں دی ایہہ ٹپنی، تنقید نگاراں نوں ناول نوں ڈونگھائی نال پڑھن اتے تتھاں پچھے چھپے ارتھاں نوں سمجھن دا اشارہ کردی ہے۔

سوال 97. کورو سبھا وچ جیل اندر لے جیون دا ذکر موجود ہے۔ کی ایہہ ناول لکھدیاں سدھار گھر دی یوجنا وی تہاڑے ذہن وچ کم کر رہی سی؟

جواب: سدھار گھر ناول لکھن دی یوجنا قریب 12 سال پہلاں بن چکی سی۔ کورو سبھا ناول دی یوجنا اس توں کئی سال بعد بنی۔ کورو سبھا ناول وچ کیول انے • کو جیل جیون دا ذکر کیتا گیا ہے جن • کو ضروری سی۔ وسنرت جانکاری سدھار گھر لئی چھڈ دتی گئی سی۔

سوال 98. کورو سبھا سبندھی ہوئی سمچی چرچہ اتے اس ناول دے سنگٹھن نوں دھیان وچ رکھ کے اس نوں تسیں کناں پیمانیان اپر پرکھن دا مشورہ دیندے ہو؟

جواب: کورو سبھا ناول اپر بھرپور چرچہ ہوئی ہے۔ بن تک پربدھ تنقید نگاراں ولوں ناول دیاں وکھ وکھ پرتاں نوں ادھیڑ کے قریب 50 کھوج پتر لکھے جا چکے ہن۔ جناں دی سنیادنا دو کتاباں 'کورو سبھا دا الوچناتمک وشلیشن' (سمپادک ڈاکٹر۔ سکھدیو سنگھ خیرا) اتے 'کورو سبھا دیاں پرتاں' (سمپادک ڈاکٹر۔ ہربھجن سنگھ بھاٹیا) وچ شامل ہن۔ شری امرجیت سنگھ گریوال نے پوری پستک اس ناول نوں پرسنگ وچ رکھ کے لکھی ہے۔ اس ناول وچ زندگی دے لگ بھگ ہر پہلو نوں چھوہیا گیا ہے۔ کورو سبھا دا مطالعہ ہور سماجی موضوعات نوں گہرائی نال سمجھن لئی وی کیتا جا رہیا ہے۔ پولیس والے اس ناول دا پاٹھ کہانی دی تھان پولیس پرہندھ وچلیاں کمزوریاں نوں سمجھن لئی کر رہے ہن۔ نیانپالکا والے اپنے پرہندھ دیاں کمجوریاں لئی۔ سیاست دے ماہر سیاسی چالاں نوں اتے سماج سائتری سماجی رشتیاں وچ ہو رہی ٹٹ بھج نوں سمجھن لئی۔ شیکسپئر دے ناٹک کئی صدیاں پرانے ہن۔ ایہناں اپر اج وی سینکڑے خوج پتر لکھے جا رہے ہن۔ اگو وی لکھے جان گے۔ اس طرحاں میں سمجھدا ہاں کہ اس ناول وچ گیان دے بہت

سارے خزانے چھپے ہن۔ نویں نویں پیمانے بندے رہنگے اتے
ایہناں دے آدھار تے کورو سبھا دی پرکھ ہوندی رہیگی۔

سوال 99 : تساں سرمایہ داری نظام انوسار ڈھلے منکھ دے
دھر ڈونگھ نوں خوب چتیریا ہے پر ایہہ دسو کہ اک پاسے اس
پر بندھ دا مکڑا جالا ہے اتے دوسرے پاسے ساڈا جدوجہد دا سپنا
صورتحال دے پرتکھن توں اگانہ گل کدوں سرکے گی؟ کی
سرکے گی وی؟

جواب: جیویں کہ پہلاں وی ذکر آ چکا ہے، ایہہ سماں سرمایہ
داری اتے اسدے مارو سٹیاں دے وستھار دا ہے۔ پر نراش ہون
والی کوئی گل نہیں ہے۔ وشو پدھر تے وی اتے ساڈے دیش وچ
وی اس ورتارے نال ٹکر لین والیاں شکستیاں گٹھت ہو رہیاں ہن۔
جلدی ہی سماں بدلن والا ہے۔

سوال 100 : اکو تھیم (سٹیٹ دے بھر شٹ کردار نوں نشر کرنا)
نوں کیندر وچ ٹکاء کے پھر تسیں دہراؤ توں کیویں بجدے ہو؟
جواب: 'سٹیٹ'، گلپ لئی اچھوتا وشا ہے۔ جے کرسائی، ورجت
رشتیاں اتے مدھ طبقے اپر ہزاراں ناول کہانیاں لکھیاں جا
سکدیاں ہن تاں سٹیٹ دے بہن بہن انگاں اپر کیوں نہیں؟ اپنے
گمبھیر مطالعہ اتے وشال انوبھو دے ادھار تیں میں وی، بناں
اک سطر دہرائے، سٹیٹ تے درجناں ناول لکھ سکدا ہاں۔

سوال 101: جیل جیون بارے لکھے ہوئے سب سے نالوں وکھرا
لکھن دی یوجنا کس طرحاں بنی؟ نالے اس ناول دی رچنا
پر یکریا بارے وی کجھ دسو۔

جواب: اک سرکاری وکیل ہون دے ناطے میرا زیادہ واہ پیڑت
دھر نال پیندا ہے۔ جیل وچ قیدیاں نوں چھٹیاں، صحت، کتا اتے
قانونی مدد وغیرہ سہولتاں ملدیاں رہندیاں ہن۔ پیڑت دھر نوں
ایہناں سہولتاں تے اعتراض ہوندا ہے۔ مینوں وی ایہو لگدا
رہندا سی کہ قیدیاں نوں لوڑ نالوں ودھ سہولتاں مل رہیاں ہن اتے
اس کارن پیڑت دھر دے زخماں تے لون چھڑکیا جا رہیا ہے۔
میرا وچار سی کہ قیدیاں نال سختی نال نیٹیا جانا چاہیدا ہے۔ اس
طرحاں میرے دماغ وچ ناول دی جو روپ ریکھا پہلاں بنی سی
اوہ قیدیاں نوں ملدیاں سہولتاں اتے کٹاخش کرن دی سی۔ جیل
جیون بارے مطالعہ کردے کردے میرے ہتھ سپریم کورٹ دے
دو مہتوپورن فیصلے لگ گئے۔ ایہناں فیصلیاں دے ناں ہن 'سنیل
بترا بنام دلی پرشاشن'۔ پہلا فیصلہ 1978 وچ ہویا سی اتے
دوسرا 1980 وچ۔ سپریم کورٹ دے اک جج جسٹس کرشنا آئیئر
اپنے کرانتی کاری فیصلیاں لئی پرسدھ ہن۔ ایہ فیصلے وی
اوپناں دی قلم دوارا ہی لکھے گئے ہن۔ قیدیاں دے نرک ورگے
جیون تعلق لکھے ایہ منطقی فیصلے پڑھ کے میرے رونگٹے
کھڑے ہو گئے اتے میرے وچاراں نے پوری طرحاں پلٹا کھادا۔

مینوں گیان ہویا کہ مل ربیاں سہولتاں دا آنند کجھ کو سادھن
 سمپن لوک ہی مان رہے بن۔ باقی قیدی تاں گندگی دے کیڑیاں
 وانگ رہ رہے بن۔ پہلی یوجنا نوں ترک کرکے میں نویں یوجنا
 الیک۔ نویں روپ ریکھا وچ سادھنہین قیدیاں دے دکھاں درداں
 دی پیشکاری بھارو ہوئی۔ نویں حقائق اکٹھے کیتے۔ کہانی اتے
 پاتراں وچ پرورتن کیتا۔ انج ہتھلے ناول دا برتانت ہوند وچ آیا۔
 انج سپریم کورٹ دے اک فیصلے نے میرا سبھ کجھ بدل دتا۔

منو وگیان ایہ من کے چلدا ہے کہ ویکتی ویش پر صورتحال
 دے دباہ بیٹھ آ کے جرم کردا ہے۔ پر صورتحال مانسک، سماجی
 جاں مادی کوئی وی ہو سکدیاں بن۔ جیل نیم منگ کردے ہن کہ
 قیدی نوں اک روگی دے طور تے لیا جاوے، اس دیاں مسئلیاں
 نوں سمجھیا جاوے اتے پھر اوہناں دا حل کیتا جاوے۔ جیل وچ
 قیدی نوں سدھرن دے موقعے دتے جان اتے اس نوں اک چنگا
 شہری بنا کے باہر بھیجیا جاوے۔ ایہ تاں ہی ممکن ہو سکدا ہے
 جے جیل ادھیکاری اتے ملازم منو وگیانک صحت وگیان اتے
 تناء وگیان توں واقف ہوں، اپنے کتے دیاں بریکیاں توں جانو
 ہوں اتے چنگا ویتن پاؤندے ہوں۔ پر میرے انوبھو توں ایہ سٹہ
 نکلدا ہے کہ واپر اس دے الٹ رہیا ہے۔ سنیل بترا والے کیس وچ
 سپریم کورٹ نے دلی پرشاشن نوں اپنا پکھ پیش کرن اتے جیل
 سدھاراں وچ اوہناں نوں پیش آؤندیاں اوکڑاں دسن لئی آکھیا سی۔
 دلی پرشاشن نے کھل• کے اپنے دکھ روئے سن۔ بجٹ، سکھیا

اچت ویتن دی گھاٹ دے نال نال اوہناں نے ملازماں دی گھاٹ اتے بیرکاں دی گھاٹ وغیرہ دا ذکر کیتا سی۔ اپنے ابدے کارن مینوں جیل ادھیکاریاں نال مل بیٹھن اتے اوہناں دیاں مسئلیاں سنن اتے سمجھن دا موقع ملدا رہندا ہے۔ سپریم کورٹ دے اس فیصلے نوں دھیان وچ رکھدے ہوئے میں مڑ جیل ادھیکاری نال ملاقاتاں کیتیاں اتے سٹہ کڈھیا کہ کم دی بہتا، ویتن اتے اچت سکھلائی دی گھاٹ کارن جیل ادھیکاری خود مانسک تناء وچ رہندے ہن۔ اوہناں نوں اپنی پگ اتے کرسی بچاؤن دا فکر لگا رہندا ہے۔ اجیہے حالات وچ کوئی ملازم قیدیاں دیاں مسئلیاں کس طرحاں سلجھا سکدا ہے۔ مینوں جیل جیون بارے نواں لکھن دا مسالہ مل گیا۔ میں جیل پرشاشن نال جڑے بندیاں دی مسئلیاں نوں وی ناول وچ شدت نال پیش کرن دا من بنا لیا۔ میرے مطالعہ دا ایہہ سٹہ نکلیا کہ قیدیاں اپر ہوندے اتیاچاراں لئی ویکتی دی تہاں سرکاراں ذمہ وار ہن۔ اس کشاشن دا ذمہ وار سمجھا سیاسی ڈھانچہ ہے۔ سدھار گھر توں پہلاں لکھیا گیا سابت مینوں اک پاسڑ لگا۔ اوہ کیول قیدیاں دے نظرئیے توں لکھیا گیا سی۔ اس وچ جیل ملازماں نوں ظالم دکھایا گیا سی۔ میں سٹیٹ ول انگل اٹھائی۔

اس طرحاں میں قیدیاں دے نال نال جیل ملازماں دیاں مسئلیاں پیش کر کے نوینتا پیش کرن دا یتن کیتا ہے۔ نال ہی سمسیا دی اصل جڑھ (سٹیٹ) ول اشارہ وی کیتا ہے۔

سوال 102- 'تفتیش' 1990 وچ چھپیا اتے 'کٹہرا' 1993 وچ-
'سدھار گھر' ہن 2006 وچ چھپیا ہے۔ 13 سال دے اس وقفے دا
کی کارن ہے؟

جواب: اس دے کئی کارن ہن۔ پہلا کارن ایہہ ہے کہ کٹہرا ناول
وچ پالے اتے میتے نوں موت (جدوں اس ناول نوں سدھار گھر
دی پہلی لڑی دے طور تے پڑھیا جانا ہے تاں عمر قید) دی
سزا ہوندی ہے۔ عمر قید والے قیدی نوں گھٹو گھٹ دس سال
جیل وچ رہنا پیندا ہے۔ ایہہ ناول لڑی سمیں دے نال نال جلدی
ہے۔ سال 1993 وچ ہوئی سجا دے 2003 وچ مکنا سی۔ ایہناں
دس سالوں وچ پنجاب دے ہلاتاں نے کی کروٹ لینی سی۔ اس
بارے کلپنا کرنی ناممکن سی۔ اس لئی گھٹو گھٹ دس سال بیت
جان دا انتظار کرنا ضروری سی۔

دوسرا کارن ایہہ سی کہ دنیاں دی لگیگ ہر بھاشا وچ جیل جیون
بارے پہلا ہی بہت سارا سابت رچیا جا چکا ہے۔ میں نواں کیہ
لکھاں گا۔ ایہہ سوچ راون وانگ سونبر وچ جان توں ڈر لگدا
رہندا سی۔ نہ جیل اندرلے جیون دا تجربہ سی، نہ اندر ورتی
جاندی وشیش شیداوولی دا۔ انوبھو دی کمی کارن تیسری کڑی
اتے آ کے قلم اٹک جاندی سی۔ کورو سبھا دی سفلتا توں بعد کچھ
سہرد دوست متر (جیہناں وچوں تسیں اتے ڈاکٹر۔ کیسر سنگھ

خاص طور تے قابل ذکر بن) پیرن لگے کہ ادھوری پٹی لڑی مکمل کرو۔

تہانوں یاد ہووے گا کہ 25 جنوری 2006 نوں شری وندر والیا سینئر پترکار نال تہاڈے گھر ملاقات ہوئی سی۔ گلاس گلاس وچ اوہناں نے میتھوں اگلی یوجنا بارے پچھیا۔ میں سدھار گھر دا ذکر کیتا۔ اگلے دن اوہناں نے اس گل بات دے کچھ انش انگریزی ٹربیون وچ چھاپ دتے۔ انٹرویو چھپدے ہی دھڑا دھڑا فون آون لگے۔ کوئی پچھدا ایہہ ناول کدوں چھپے گا؟ کوئی پچھدا ایہہ ناول کتھوں ملے گا؟ مینوں اپنے اندر چھوپی ادتی شکتی دا احساس ہویا۔ جھٹ میں ہنومان وانگ چھال مار کے سمندر ٹپن دا من بنا لیا۔

سوال 103— انوبھو دیاں ایہناں گھاٹاں نوں کیویں پورا کیتا؟

جواب: میری اس مشکل نوں سلجھایا میرے گرائیں متر جگدیش کمار متل، آئی۔ پی۔ ایس۔ اوہناں نے مینوں کئی جیلاں دا دورہ کروایا، جیل بنتر اتے جیل جیون توں واقف کروایا۔ اک ہور متر ماسٹر جھج دس سال جیل جیون دی کٹھورتا ہڈا تے ہنڈھا چکے بن۔ لمیاں ملاقاتاں کر کار اوہناں میری واقفیت دے کھپیاں نوں پوریا۔ کئی پیشی بھگتن آؤندے قیدیاں نوں میں اپنے دفتر بلا کے کول بٹھایا اتے اوہناں نوں مہتوپورن جانکاری حاصل کیتی۔

سوال 104- سدھار گھر ناول وچ سینکڑے قیدیاں دے
پچھوکڑاں دا ذکر ہے نالے اک قیدی دا پچھوکڑ دوجے نالوں
وکھ ہے، ایہہ وکھریاں پیش کرن لئی کئی کو کھوج اتے
مطالعہ کرنا پیا۔

جواب: لمیاں سزاواں عام طور تے تن چار قسم دے مجرماں
نوں دتیاں جاندیاں ہن، جیویں کہ قاتل، بلاتکاری جاں سمگلر۔
جدوں ناول لئی پاتراں دی چون کرن لگا تاں لگا کہ پاتر قاتلاں
جاں بلاتکاریاں وچوں ہی چننے پینے ہن۔ انجہ برتانت جاں دو
تن پاتراں بارے اسارنا پینا سی جاں دہراؤ دا شکار ہونا پینا سی۔
ناول نوں ارتھ بھرپور بناؤن لئی میں جرم وگیاں دا مڑ مطالعہ
کیتا اتے سٹہ کڈھیا کہ ہر زرم پچھے کارن وکھرا ہوندا ہے۔
اوپری نظرے بہاویں کارن اکو جہے لگدے ہن۔ میں مطالعہ
کرکے جرماں پچھلے وکھ وکھ کارن لبھے اتے اوہناں دوالے
کہانی دا 'تانا بانا' بنیا۔ مجرماں دے جماعتی کرداراں دا مطالعہ
کیتا۔ اوہناں دے وکھ وکھ طبقے بنائے۔ اک طبقے دے لوکاں نوں
اک بیرک وچ بند کرکے اوہناں دے جماعتی پچھوکڑ، مجرم بنن
دے کارن اتے کردار پیش کیتے۔ جیویں کہ بادشاہ دی بیٹھک وچ
'منگتے'، پنچھیاں دی بیرک وچ لمپن، کوٹھی وچ سیاسی اتے
افسر شاہ اتے سنگھاں دی بیرک وچ اتواد قیدی پیش کیتے۔ میں

اپنے مقصد وچ کامیاب ہویا ہاں جاں نہیں اس دا نرنا قاری نے
کرنا ہے۔

سوال 105. اس ناول وچ وی تتھاں جاں ویرویاں دی بھرپورتا
ہے۔ کیہ تسیں تتھاں جاں ویرویاں نوں گھٹناواں دے بدل وجوں
ورتدے ہو؟

جواب: مینوں ایہہ سمجھ نہیں آ رہی کہ ناول وچ پیش کناں تتھاں
دا ذکر کیٹا جا رہیا ہے۔ میری سمجھ انوسار تتھاں توں بھاو
انکڑے ہوندا ہے۔ میں تاں ناول وچ کدھرے ایہہ ذکر نہیں کیٹا
کہ ججاں دی گنتی 12, وکیلاں دی گنتی 18, جاں گواہاں دی
گنتی 24 ہے۔ پھیر ایہہ ناول تتھاں دے ویرویاں تے ادھارت
کیویں ہویا؟ ہاں، بوراں ناولاں وانگ میرے اس ناول وچ
گھٹناواں اتے پاتراں دی بہتات ہے۔ ایہہ بہتات پر بندھ دیاں
بریکیاں نوں سمجھاؤں لئی ہے نہ کہ ناول نوں وستھار دین لئی۔
پر بندھ دیاں بریکیاں نوں باخوبی پیش کرنا ہی میرے ناولاں دی
اک وشیشتا منی گئی ہے۔

سوال 106. ناول دسدا ہے کہ 'جیلاں، سدھار گھر نہیں سگوں
بگاڑ گھر جاں نگہار گھر بن۔ ایہناں نوں سدھار گھر وچ کیویں
بدلیا جا سکدا ہے؟

جواب: وگاڑ گھراں نوں سدھار گھراں وچ بدلن لئی بہیکھی
 اپرالے کرنے پینگے۔ پر بندھ وچ مڈھلیاں تبدیلیاں کر کے قیدی
 نوں اک منور وگی سمجھنا پوے گا۔ اک چنگے بھلے بندے دے
 مجرم وچ تبدیل ہون پچھے کئی طرحاں دے کارن ہوندے ہن۔
 ایہہ سرریک، مانسک، مادی جاں منو وگیانک ہو سکدے ہن۔
 جیل ادھیکاریاں دا مڈھلا فرض مجرم دے جرم کرن دے کارناں
 نوں سمنا اتے پھیر مسئلایاں نوں سلجھاؤنا ہونا چاہیدا ہے۔ انج
 تاں ہی ممکن ہووے گا جے جیل ادھیکاری تناء وگیان، سریر
 وگیان اتے منو وگیان دے ماہر ہونگے۔ نال ہی ایہناں وچ مشنری
 سپرٹ دا ہونا وی ضروری ہے۔

جیل ادھیکاری اپنے ایہناں فرضاں ول دھیان دین توں اسمرتھ
 ہن۔ اسدا پہلا کارن جیل ملازماں نوں ملدے ویتن دا گھٹ ہونا
 ہے۔ مادی مسئلایاں وچ گھریا جیل ملازم جدوں خود ہی
 تنائگرسٹ ہووے گا تاں اوہ دوسریاں دے تناء نوں دور کرن وچ
 کیویں سہائی ہو سکیگا؟ دنو دن قیدیاں دی گنتی ودھدی جا رہی
 ہے۔ سرکار دی انگہلی کارن ملازماں دی گنتی ودھن دی تھان
 گھٹدی جا رہی ہے۔ کم دے بوجھ کارن ملازم کھجھے اتے
 تھکے ٹٹے رہندے ہن۔ قیدیاں دی بھلائی بارے سوچن دی ایہناں
 کول وہل ہی نہیں ہوندی۔ دو دو ہزار قیدیاں والی جیل وچ وی
 اک ڈاکٹر اتے اک کمپیوٹر تیناں ہے۔ مانسک تناء کارن ہر قیدی
 کسے نہ کسے روگ دا شکار ہویا ہوندا ہے۔ مجرمانا برتی ہون

کارن قیدیاں وچکار دن رات کھچوتان اتے لڑائی جھگڑے
ہوندے ر بندے ہن۔ ڈاکٹر۔ نوں دن رات ڈیوٹی تے حاضر رہنا
پیندا ہے۔ اجہیے حالات وچ گھریا ڈاکٹر قیدیاں دیاں سریرک
مسئلیاں ول پورا دھیان کس طرحاں دے سکدا ہے؟

انگریزاں ولوں جیل پر بندھ دا گنٹھن اپنے غلاماں نوں قابو
رکھن دے منورتھ نال کیتا گیا سی۔ اس مقصد دی حاصلی لئی
'ڈنڈا ہی اچت حل ہے'! بیٹھلے طبقے دے جیل ملازم گھٹ
پڑھے لکھے ہوندے ہن۔ ایہناں نوں اکو سکھیا دتی جادی ہے،
قیدی نوں قابو کرن لئی ڈنڈے دی ورتوں کس طرحاں کرنی ہے۔
تناء وگیان جاں منو وگیان کی ہوندا ہے، اس دے تاں ایہناں نوں
ارتھاں دا وی پتہ نہیں ہوندا۔ اردھ سکھت ملازم، آدھونک
سدھانتاں دے آدھار تے قیدیاں دیاں سمسیانواں نوں سلجھاؤں وچ
کوئی بھومکا نہیں نبھا سکدا۔ بیرکاں دی گھاٹ ہے۔ 60 قیدیاں
والی بیرک وچ 100 100 قیدی گھسیڑ دتا جاندا ہے، جس کارن
سمسیانواں والے پٹارے دا منہ کھل جادا ہے۔ سیاسی دخل انداجی
وی جیل ادھیکاری نوں اپنا کم صحیح اتے نریکھ ڈھنگ نال
نہیں کرن دیندی۔ جیل سدھار بورڈاں دا گنٹھن قیدیاں دیاں
سمسیانواں نوں سلجھاؤں لئی کیتا جاندا ہے۔ ایہناں بورڈاں وچ
ایہناں بندیاں نوں لیا جانا چاہیدا ہے جو لوک سیوا لئی سمرپت
ہوں۔ جو لوکاں دیاں سماجی اتے نفسیاتی گنجھلاں نوں سمجھدے
ہوں۔ قیدیاں نال تال میل رکھ کے، ایہناں دیاں سمسیانواں نوں

سمجھ کے سلجھاؤن وچ سہیوگی ہون۔ پر ہو اس دے الٹ رہیا ہے۔ ایہناں بورڈاں راہیں سیاسی لوک اپنے نمائندے جیل پر بندھ وٹ گھسیڑ دیندے ہن۔ ایہہ نمائندے جیل سدھاراں وچ سہائی ہون دی تھان اپنے نجی لابیہاں ول رچت رہندے ہن۔ اپنے چہیتے قیدییاں نوں رعایتاں، معافیاں دواؤنا اتے رہائیاں کرواؤنا ایہناں دا مقصد ہوندا ہے۔ جیل اندر نشے پتے بھیجنا اتو دوائیاں وغیرہ نوں مہنگے بھاء وچنا ایہناں دا دھندا ہوندا ہے۔ جیل سدھار بورڈاں دا گنٹھن وی نوں سروں کرنا پوے گا۔ جیل وچ بہتے قیدی اجیہے ہوندے ہن جیہڑے پیسے دی گھاٹ کارن ماہر وکیلاں دی سیواواں حاصل نہیں کر سکدے اتے لوڑوں ودھ سمیں لئی جیلاں وچ سڑدے رہندے ہن۔ قیدییاں نوں سماج سیوی تنظیمیں اتے سرکار ولوں مفت قانونی مدد دین دا پر بندھ وی کرنا پوے گا۔ مقدمات دی سماعت کیڑی دی چال چلدی ہے۔ مقدمات دے نیٹارے تیزی نال ہونے چاہیدے ہن۔ سالان بدھی قید کٹن بعد بری ہون دا کوئی مطلب نہیں رہندا۔

ایہہ کجھ کو سجھاء اتھے دسے گئے ہن۔ وسترت جانکاری سدھار گھر ناول وچ دتی گئی۔

سوال 107. 'کڑا میں رکھ لینا، چینی توں پالے، مندیریاں وڈے صاحب نوں دے دیواں گے' ورگی بھرشت اتے غرق ہو چکی صورتحال دے خلاف کیویں آڈھا لایا جا سکدا ہے؟

جواب: اس نظام توں مکتی تاں سمچی سیاسی تبدیلی بعد ہی ملے گی۔ اس مقصد دی حاصلی تک کئی محاذان اپر لڑائی لڑنی پوے گی۔ وکٹم ویلفیئر سوسائٹی اتے سنگھرش سمتی ورگیاں تنظیمیں نوں، لوکاں نوں بے انصافیاں دا احساس کرواکے سنگھرشاں لئی پیرنا پوے گا۔ میڈیئے نوں اپنا ہاں پکھی رول ادا کرنا پوے گا۔ قانون ماہراں نوں قانونی چاراجوئی راہی لوکاں نوں راحت دواؤنی پوے گی۔ اک اسارو سیاسی دھر گٹھت کرنی پوے گی۔ کم نجی جاگرتی تو شروع کرکے سموہک جاگرتی تک لے جانا پوے گا۔ کورو سبھا وچ اک اہم پاتر ہریش اس آسے دی حاصلی لئی اشارہ کردا ہویا اکھدا ہے کہ لڑائی اک کیس تو شورو کرکے اسیں گلی گلی، سڑک سڑک تک لے کے جانی پوے گی۔ اس طرحاں تیلا تیلا اکٹھا کرکے اک اجیہا مضبوط جھاڑو بنایا جا سکدا ہے جو ساریاں بھرشت طاقتاں دا ہونجا پھیر دیوے۔

سوال 108. تہاں جیل اندر لے پاتراں دے جماعتی کردار دیاں کناں پرتاں نوں ادھیڑیا ہے؟

جواب: اس ناول وچ میں جماعتاں انوسار پاتراں نوں پیش کیتا ہے۔ جیل ادھیکاری اتے ملازم وی جماعتاں وچ ونڈے ہوئے ہن۔ گارڈ توں چیف وارڈر تک دے ملازم نمں طبقے نال تعلق رکھدے ہن۔ ایہناں دیاں مسئلیاں مادیتا نال جڑیاں ہوندیاں ہن۔

چیف وارڈر توں اپرلے ادھیکاری مدھ طبقے جاں اچ مدھ طبقے نال جڑے ہوندے ہن۔ ایہناں ولوں بھر شٹاچار، عیاشی اتے ودھ پونجی اکٹھی کرن دی لالسا کارن کیتا جاندا ہے۔

بہتا دھیان میں قیدیاں دے جماعتی کرداراں نوں پیش کرن ول دتا ہے۔ ہر طبقے دے لوکاں دے مجرم بنن دے کارن وکھرے ہوندے ہن۔ اوہناں کارناں دی شناخت کیتی گئی ہے۔ جیل اندر سہولتاں وی قیدی دے جماعتی پچھوکر انوسار ملدیاں ہن۔ ایہہ پکھ پیش کرن ول وی دھیان دتا گیا ہے۔ قیدیاں نوں میں دو دی تھان کئی جماعتاں وچ ونڈ کے پیش کیتا ہے۔ جیل دی ہر بیرک، اک وشیس جماعت دے مجرماں دے کرداراں نوں پیش کردی ہے۔ جیویں کہ 'بادشاہاں دی بیرک' راہیں لمپناں، 'کوٹھی' راہیں سیاسی لوکاں اتے وڈے افسراں، 'سنگھا دی بیرک' راہیں اتوادیاں، 'بہادراں دی بیرک' راہیں اپنے جرماں اتے مان محسوس کرن والیاں، 'وکیلاں دی بیرک' راہیں سادھن سمپن لوکاں اتے 'پنچھیاں دی بیرک' راہیں نمن طبقے نال جڑے پیشاور مجرماں دے کرداراں نوں پیش کیتا ہے۔ اورتاں اتے بچیاں دے جماعتی کرداراں نوں وی وکھ وکھ نظریے اتوں پیش کیتا گیا ہے۔

سوال 109. پولیس پرنالی، نیاں پالکا، جیل پربندھ مینوں تاں موجودہ سسٹم اتے اس پچھے کم کردیاں شکتیاں دی کرورتا نوں

ہی سابمنے لیاؤندے محسوس ہوندے بن، تہاڈی کی رائے ہے؟
 کی جیلاں نیاں پالکا جاں پولیس سمجے سسٹم دے بھلاوے
 وجوں نہیں سرجے گئے؟

جواب: پولیس پر نالی، نیاں پالکا اتے جیل پر بندھ سٹیٹ دے اہم
 انگ ہوندے بن۔ لوک بت دی تھیں ایہہ سنستھانواں راج ستا تے
 قابض دھر دے ہتاں دی ودھ پالنا کردیاں بن۔ اپنے چارے ناولاں
 وچ میں ایہہ درساؤں دا یتن کیتا ہے کہ نیاں پر بندھ نال جڑے
 ساریاں تنظیمیں بھر شٹ ہو چکیاں بن۔ نال دی نال ایہہ وی
 درسایا ہے کہ ایہناں نوں کراہے پاؤن لئی راج پر بندھ ذمہ وار
 ہے۔ ایہناں سنساتھالواں دے کم کاج دے طور طریقیاں نوں میں
 سچے سچے روپ وچ پیش کیتا ہے۔

سوال: 110. سدھار گھر وچ تساں حل جاں سمدادھان قاری مرے
 جبری نہیں تھوپیا۔ کہن دا مطلب ایہہ ہے کہ اس ناول دے
 برتانت وچ پہلے ناولاں دے مقابلے وچ تہاڈی دخل انداجی گھٹ
 ہے۔ اس نال تساں بہت کجھ پاٹھک دی سرجناتمک کلپنا اپر وی
 چھڈیا ہے۔ ایہہ اٹکل تساں کیویں سکھی ہے؟

جواب: جیویں کہ پہلاں وی ذکر آ چکا ہے، سدھار گھر توں
 پہلاں لکھے ناولاں اپر ہوئی تنقید توں میں ایہہ سکھیا کہ لکھیار
 نوں کیول پر صورتحال ہی پیش کرنیاں چاہیدیاں بن۔ بھیڑے
 حالات توں نجات کس طرحاں پاؤنی ہے؟ ایہہ قاری اپر چھڈ

دینا چاہیدا ہے۔ دیوے دا کم روشنی دینا ہے۔ راہی نے کیہڑے
راہ ترنا ہے، اس دا فیصلہ راہی نے خود کرنا ہے۔

سوال 111. ڈاکٹر جوگندر سنگھ راہی دی سدھار گھر سبندھی
ٹپنی ہے کہ 'سدھار گھر تتھاں دی انتہا نال سچ نوں کھولدا ہے
تے ایہی انتہا اس ناول دی تکنیک ہے' اس نال تہاڈی کیہ رائے
ہے؟

جواب: میں اپنے ناولاں وچ اصلوں ہی اک نواں وشا چھوپیا
ہے۔ لوکاں دا پولیس پرنالی، نیاں پالکا اتے جیل پر بندھ نال بہت
گھٹ واہ پیندا ہے۔ پولیس نال تاں کدے نہ کدے ٹاکرا ہو جاندا
ہے۔ کچھریاں اتے جیلاں نال کئی وار ساری عمر وچ اک وار
وی واہ نہیں پیندا۔ ایہناں تنظیمیں دی بریکی نال جانکاری دین
لئی پاتراں اتے گھٹنواں دی وڈی گنتی وچ پیشکاری کرنی بہت
ضروری سی۔ تتھاں نوں میں ہو بہو پیش کر کے کہانی دی
روانگی نوں اکاؤ نہیں بنایا سگوں خوبصورتی نال مالا دے
رنگ برنگے منکیاں وانگ پرو کے پیش کیتا ہے۔ پہلاں تتھاں
دی پیشکاری نوں ناول دی کمزوری گنیا جادا سی۔ چاراں ناولاں
بعد ہن اس نوں اک تکنیک دے طور تے سویکار کر لیا گیا ہے۔
ڈاکٹر راہی ہوراں نے اسے سویکرتی نوں اس ٹپنی راہیں مانتا
دتی ہے۔

سوال 112. سدھار گھر دے دسدے ڈھانچے 'سرلتا' بیٹھ جو
'جٹلتا' چھپی ہوئی ہے اس سبندھی کی کہنا چاہوگے؟

جواب: اوپری نظر نال دیکھن تے جیل اک چار دیواری اندر
گھری اک وشال عمارت نظر آئیگی اتے اس اندر بند قیدی
پیشاور مجرم۔ جیوں جیوں اسیں اسنوں ڈونگھائی نال سمجھن
دے یتن کردے جاواگے توں توں پیاز دے چھلکیاں وانگ اس
دیاں وکھ وکھ پرتاں کھل دیاں جان گیاں۔ بیرکاں اتے چکیاں وچ
بند ایہہ لوک کون ہن؟ کیوں مجرم بنے ہن؟ مجرم ہن وی جاں
نہی۔ اندر ایہناں نال کیہو رہیا سلوک ہو رہا ہے؟ اندر لا ماحول
کناں کو دم گھوٹو ہے؟ چار دیواری وچوں باہر نکلن دی من وچ
کئی کو تڑپ ہے؟ جو بے قصور ہوندے ہوئے وی سگری ہوا
لئی تڑپ رہے ہن، ایہناں دے منا تے کی بیت رہی ہے؟ اوہ
قانون اتے سٹیٹ بارے کی سوچ رہے ہن؟ اک مجرم دا دوجے
مجرم پرتی کیہو جیہا رویہ ہووے گا۔ گنتی دے جیل ملازم،
ہزاراں پیشاور مجرماں نوں کس طرحاں قابو وچ رکھدے
ہونگے وغیرہ، ہزاراں سوال جدوں پاٹھک دے من وچ پیدا
ہوندے ہن تاں سدھار گھر دی کہانی جٹل روپ دھاردی ہے اتے
ایہناں سوال اس دے ترکسنگت اتر دیندی ہے۔ اک سدھارن
پاٹھک تو لے کے اچ کوٹی دے کھوزی چنتک دی جگیاں نوں
شات کرن دی اس ناول وچ پوری سمرتھا ہے۔

سوال 113 : تہاڑے ناولاں نے کس وکھرے گلی پیراڈائٹم نوں
 سرجیا ہے۔ کیہ تسیں ایہناں تعلق ہوئے چنتن نوں کسے ہور دشا
 وچ تورنا چاہندے ہو؟
 جاں

سوال – اج تہانوں گردیال سنگھ توں اگلی پیڑی دا پر مکھ ناول
 کار منیا جاند ا ہے۔ تسیں پنجابی ناول وچ کیہ خاص وادھا کیتا
 ہے؟

جواب: میں پولیس، جیل، قانون اتے نیاں پر بندھ ور گئے نویں
 وشے نوں چھوہیا ہے۔ قانون اک خشک اتے گنجھل دار وشا
 ہے۔ اس نیرس وشے نوں میں روچک اتے سوکھے ڈھنگ نال
 پیش کیتا ہے۔

اج تک ایہہ سمجھیا جاند ا سی کہ ناول نوں رومانس دی پٹھ توں
 بناں لوکاں نوں نہیں پڑھایا جا سکدا۔ نائک اتے کھلائک دا ہونا
 وی ضروری سمجھیا جاند ا سی۔ میں اپنے چارے ناولاں وچ
 رومانس نوں پوری طرحاں تلاجلی دے کے رکھی ہے۔ میرے
 برتانت کسے اک نائک جاں کھلائک دوالے نہیں اسرے ہوئے۔
 میں پاتراں نوں سموہک روپ وچ پیش کر کے سمجے پر بندھ
 نوں ہی نائک جاں کھلائک دے طور تے پیش کردا ہاں۔ کسے
 پر بندھ وچ وچر رہیا ہر ویکتی چنگا جاں ماڑا نہیں ہوندا۔ میرے
 وچار وچ بھیڑے پر بندھ لئی اک ویکتی اوہناں قصوروار نہیں
 جیہناں کہ پر بندھ خود۔

میں سمجھے پر بندھ دیاں برائیاں پیش کر کے لوکاں وچ ایہہ چیتنا پیدا کرن دا جتن کیتا ہے کہ سمسیا سمجھے پر بندھ نوں بدل کے ہی حل ہووے گی۔ ایہہ بدل کس طرحاں لیاندا جاوے ایہہ ماٹل وی پیش کیتا ہے۔ مکھ حقائق پیش کر کے میں اپنے ناولاں وچ تے اتے سدھانت پیش کیتے ہن۔ ایہناں سدھاتاں دی ورتوں کردے ہوئے سماج دے باقی دے پر بندھاں نوں وی آسانی نال سمجھیا جا سکدا ہے۔

میں اپنے ناولاں وچ سماج دی لگیگ ہر سمسیا نوں چھوہیا ہے۔ ایہناں نوں ہر نظریے توں پڑھیا جا سکدا ہے۔ تنقید نگاراں نوں اپنے چنتن نوں وشال کر کے ناول اندر لیاں پرتاں نوں گھوکھنا اتے گہرائیاں نوں سمجھنا چاہیدا ہے۔

سوال 114— تہاڈا ناول دا سنکپ کیہ ہے اتے تسیں اپنے ناولاں نوں کنا پیمانیاں اپر پرکھن دا مشورہ دیندے ہو؟

جواب: ناول سابت دی اکو اک ودھا ہے جو سیمواں ربت (Open) ہے۔ سمیں انوسار ایہہ اپنے روپ بدلدا رہندا ہے۔ اجوکے سمیں وچ پر صورتحال بہت جٹل ہن۔ مسئلیاں دی جڑھاں ڈونگھیاں اتے دور دور تک پھیلیاں ہویا ہن۔ نائک، کھلنائک اتے رمانس ورگے چوکھٹے وچ رکھ کے 'سمج' نوں چترنا اج نثرنگار لئی ناممکن ہے۔ نیاں پر بندھ اتے اس راہیں سٹیٹ دے جٹل کردار نوں پر بہاوشالی ڈھنگ نال پیش کرن لئی مینوں

ناولان دے روائتی ماپ دنتُ توڑ کے نویں ماپ دنتُ اپناؤنے پئے
 ہن۔ میں پورے پر بندھ نوں ہی نائک جاں کھلنائک دے طور تے
 پیش کیتا ہے۔ میرے ناولان وچلے کریکٹر عام ناولان ورگے
 پاتر نہیں ہن سگوں پر بندھ دی کسے نہ کسے کریکٹر سٹک نوں
 پیش کرن والی کڑی ہن۔ میرے ناولان نوں نویں پیمائیاں دے
 آدھار تے پرکھنا پوے گا۔

**سوال 115: تہاڈی سمجی رچناکاری وچ یوجنا اتے سہج اظہار
 وچ کی رشتہ ہے؟**

جواب: میں پچھلے 18 سالان توں فوجداری نیاں پر بندھ نوں
 گلیں روپ دین لئی جتنشیل ہاں۔ میں پروجیکٹ بنا کے اتے اک
 یوجنا تحت لکھدا ہاں۔ میں اوہناں لکھاریاں نال سہمت نہیں
 جیہڑے ایہہ کہندے ہن کہ اوہناں دی کہانی آپے موڑ کٹدی
 رہندی ہے جاں پاتر آپ وی راہ آپ چندے ہن۔ میرا ہر پاتر اتے
 ناولان وچ گھٹدی ہر گھٹنا اک نشچت مقصد نوں سپیشٹ کرن لئی
 اہم اتے نشچت بھومکا نبھاؤندے ہن۔ رچنا نوں پر بھاوشالی بناؤن
 لئی میں اس نوں کئی کئی وار سودھدا ہاں۔ کدے کدے اک اک
 واک نوں ویہہ ویہہ وار لکھنا پیندا ہے۔ سدھار گھر نوں انتم
 روپ دین توں پہلاں مینوں قریب دو ہزار پنیاں دا رف کم کرنا
 پیا (ثبوت وجوں ایہہ رف کم میں سنبھال کے رکھیا ہویا ہے)۔

اس طرحاں سہج اظہار لئی انوبھو اتے مطالعہ دے نال نال
کرڑی محنت وی کرنی پیندی ہے۔

سوال 116 : تہاڈے ناولاں وچ تتھاں، سدھانتاں، انوبھو اتے
طنزیہ جگت وچالے کی تعلق بن دا ہے؟

جواب: قانون دے نال نال میں حساب اتے ارتھ شاشتر دا وی
طالب علماں ہاں۔ بی۔اے۔ دی ڈگری میں 'آنرز ان میتھ' نال کیتی
ہے اتے یونیورسٹی وچوں پہلے ستھان تے رہ کے گولڈ میڈل
حاصل کیتا ہویا ہے۔ مینوں فارمولیاں دی بنتر اتے اوہناں نوں
لاگو کرن دے تریکیا دی سمجھ ہے۔ مائیکرو اتے میکرو
ودھیاں دا ورتوں کرکے مینوں تتھاں وچ سدھانت اتے سدھانتاں
انوسار حقائق اکٹھے کرن دا ول وی آؤندا ہے۔ میں اپنی رچنا
وچ کیہڑا سدھانت پیش کرنا ہے، پہلاں ایہہ تہہ کردا ہاں۔ پھر
اس سدھانت دی لوڑ انوسار حقائق اکٹھے کردا ہاں، وشال انوبھو
کارن لوڑیندے حقائق آسانی نال لبھ جاندے ہن۔ جدوں ایہہ بیان
کر رہے ہوئے کہ جو ہونا چاہیدا ہے، ہو اس دے الٹ رہیا تاں
طنزیہ جگت آپے اپنا ہو جاندی ہے۔

سوال 117: پولیس سبھیاجار، نیاں پر بندھ اتے جیل پر بندھ لکھن
اپرنت ہن اگلی یوجنا کی ہے؟

جواب: فوجداری نیاں پر بندھ والا پروجیکٹ ختم ہو چکا ہے۔ اس وشے تے ہور لکھنا ناممکن ہے۔ کسے ہور ناول دا وشا پکڑ وچ نہیں آ رہا۔ یتن جاری ہن۔ ہن سماں وی بہت ہوندا ہے۔ دیکھدے ہاں کی بندا ہے؟

سوال 118 : پولیس نیاں پالکا اتے جیل پر بندھ دے باز ادھیڑن اتے لگاتار بھر شٹاچار دھکے شاہیاں اتے بے انصافیاں نوں چترن کر کے تہاڈے پرتی سٹیٹ دا رویہ کس طرحاں دا رہیا ہے۔

جواب: ہن رڈانڈ ہو کے سرخرو ہو گئے ہاں۔ جیوں جیوں ناولاں دی پرسدھی ودھدی گئی توں توں ودھ اوکھا ہونا پیندا رہا۔ پولیس ورودھی ہون دا دوش لگدا رہا۔ ڈیوٹی پولیس دا کچھ پورن دی سی۔ پہلی دقت عدالت وچ اپنے فرض نبھاؤن وچ آؤندی۔ دوجے، جس جج نال کم کری دا سی اوہ کھلے کے گل نہیں سی کردا۔ ڈردا رہندا سی کدھرے میرے باز نہ اکھاڑ دیوے۔ اپنے محکمے دے افسراں دے مناں دی مراد وی پوری نہیں سی ہوندی۔ ہر سمیں اوہ مینوں کھڈے لاؤن دا جتن کردے رہندے سن۔ وکیل وی نہورے کسدے رہندے سن۔ کئی وار جھوٹھے معاملیاں وچ پھساؤن دے جتن وی ہوئے۔ ہر وار ہریش رائے ڈھانڈا اپنی ٹیم سمیت میرے بچاء لئی چٹان وانگ کھڑ جاندا سی۔ سنکٹ دے بدل ٹل جاندا سن، 'جدوں اکھلی وچ سر دتا ہے تاں

موہلیاں توں کی ڈر،' ایہ سوچ کے مسئلایاں نال ٹکراؤندے رہدا
سی۔

سوال: 119. ایہ وی دسو — تسیں ادبی پروگراماں وچ بہت
گھٹ نظر آؤندے ہو، کیوں؟ ودیک جگت وچلی سیاست بارے
کجھ کہنا چاہوگے؟

جواب: اس دے کئی کارن ہن۔ کتے دے رجھیویاں کرن ساہت
پڑھن لئی بہت گھٹ سماں ملدا ہے۔ ہر ساہتکر ایہ توکو کردا
ہے کہ تہاڈے ولوں اسنوں ضرور پڑیا گیا ہووے۔ پچھن تے
جے ایہ آکھیا جاوے کہ میں تہاڈی کوئی پستک نہیں پڑی تاں
دوسرے لکھپار دے نال نال آپ نوں وی نموشی ہوندی ہے۔ اس
کمزوری کارن سماگماں وچ شامل ہون توں گریز کری دا ہے۔
کچہری دا کم ہفتے دے چھ دن چلدا ہے۔ چھٹیاں وی دوجیاں
محکمیاں نالوں بہت گھٹ ہوندیاں ہن۔ ایتوار گھریلو کماں کاراں
وچ لنگھ جاندا ہے۔ سمیں دی گھاٹ کارن وی سماگماں وچ نہیں
جایا جاندا۔ عام طور تے بہتے سماگماں دا پدھر سدھارن جیہا
ہوندا ہے۔ سکھن لئی کجھ نہیں ہوندا۔ اج کل صحت وی اجازت
نہیں دیندی۔

ودیک جگت وچ سیاست اتے بھائی بہتیجاواد بہت حاوی ہے۔
میرٹ دی تھان تے گٹبندی نوں پہل دتی جاندی ہے۔

سوال 120. جدوں پنجابی گُلپ دے نامور چنتک (ڈاکٹر. عطر سنگھ، ڈاکٹر. جوگندر سنگھ راہی، ڈاکٹر. ٹی. آر ونود اتے ڈاکٹر. کیسر سنگھ کیسر تے کئی ہور) جدوں سپلیٹو ڈگری وچ تہاڈے ناولاں دی سوال سا، وشلیشن ملانکن کردے ہن تاں دوسرے لکھیار/ناول کار کیویں لیندے ہن اس نوں؟

جواب: پنجابی دے نامور چنتک جدوں میرے ناولاں دی بھرپور سوال سا کردے ہن تاں سمکالی ناول کار بہت تلملاؤندے ہن۔ کئی تاں اتھوں تک دوش لاؤن لگدے ہن کہ میں پیسہ، شراب اتے ابدے دی ورتوں کرکے تنقید نگاراں توں کھوز پتر لکھواؤندا ہاں۔ میں ایہہ داعوے نال آکھدا ہاں کہ ایہہ سبھ دوش فضول ہن۔ میرا کتا اکادمک نہ ہون کارن میرا یونیورسٹیاں اتے پروفیسراں دے گھر آؤن جان نہیں ہے۔ سماگماں وچ وی گھٹ ودھ ہی جایا جاندا ہے۔ میں اج تک دلی یونیورسٹی اتے کروکشیتر یونیورسٹی دا گیٹ تک نہیں دیکھیا۔ میرے سوال سکاں وچ ڈاکٹر. عطر سنگھ توں لے کے تہاڈی (ڈاکٹر. ہربھجن سنگھ بھاٹیا) پیڑی تک دے سبھ اچ کوٹی دے چنتک شامل ہن۔ میں اپنے نندکان نوں ایہہ کہندا ہوندا ہاں کہ جے ڈاکٹر. ٹی. آر ونود، ڈاکٹر. جوگندر سنگھ راہی، ڈاکٹر. کیسر سنگھ کیسر، ڈاکٹر. رگھویر سنگھ تخلیق جاں ڈاکٹر. ہربھجن سنگھ بھاٹیا پیسے دے لالچ کارن کھوج پتر لکھدے ہن تاں 5000 روپیہ میں دیندا ہاں، تسیں اپنے ناول اپر ایہناں توں کھوج پتر لکھوا کے

دکھاؤ۔ میرے کسے دوکھی نے اج تک میری ایہ چنوتی
سویکار نہیں کیتی۔

**سوال 121 : جدوں ناول لکھ رہے ہوندے ہو کی اس سمیں
اوستھا سدھارن نالوں کجھ وکھری ہوندی ہے؟**

جواب: دنیاں وچ سبھ توں ودھ اتم ساہت بھارت وچ رچیا گیا ہے۔
بھارتی پر میرا انوسار ساہت دھر دی بانی ہوندی ہے، منکھ کیول
اک مادھم بن کے اس نوں رچدا ہے۔ انج ایہ گل غیر وگیان
اتے اپری جہی لگدی ہے۔ مینوں ایہ کتھن وگیانک نظر آوندا
ہے۔ کوئی رچنا اس سمیں ہی پرمانک بندی ہے جدوں اسدا
رچنا ہارا اپنی کہانی دے سنسار دا اک پاتر بن کے اس وچ رچ
مچ جاوے۔ اس اوستھا تک پہنچن لئی سمدھی لاؤن والیاں وانگ
کرڑی سادھنا کرنی پیندی ہے۔ اپنے رچنا سنسار وچ پرویش
کرن لئی مینوں کئی کئی ہفتے انتظار کرنا پیندا ہے۔ پہلی وار
جدوں قلم لے کے بیٹھی دا ہے تاں دو چار سطران توں ودھ نہیں
لکھ ہوندا۔ لڑی نال لڑی نہیں جڑدی۔ کئی کئی گھنٹے مغز
کھپائی کر کے خالی ہتھ اٹھ کھڑوئی دا ہے۔ پہلاں من اچاٹ ہو
جاندا سی۔ کئی وار رچنا ادھوری چھڈ دیئی دی سی۔ ہن انوبھو
ہو چکا ہے۔ پتہ ہے کہ دھیان نے ہولی ہولی کیندرت ہونا ہے۔
سرڑ نال ہر روز قلم لے کے میز تے بیٹھ جائیدا ہے۔ ہولی ہولی
گھٹناواں ذہن وچ سرجیت ہون لگدیاں ہن۔ پاتراں نال سانجھ پین

لگدی ہے۔ باہرلی دنیاں نالوں سمپرک ٹٹن اتے اندرلی نال جڑن لگدا ہے۔ اک اوستھا اجیہی آ جاندی ہے جدوں کار دے گیئر بدلن وانگ باہرلی زندگی اپنے آپ جیوی جا رہی ہوندی ہے۔ اک نشئی ویکتی وانگ گھر وی پیج جائیدا ہے اتے پتہ وی نہیں لگدا کدوں بس چڑ•ے کدوں رکشا پھڑیا اتے کدوں پیدل چلے۔ اجیہی اوستھا آؤن توں بعد ہی تتھاں اتے وچاراں دیاں لڑیاں پھوارے وانگ پھٹدیاں ہن۔ پھر کئی گلاں اجہیاں لکھ ہو جاندیا ہن جیہناں بارے نہ پہلاں کدے پڑھیا ہوندا ہے نہ جانیہ ہوندا ہے۔ ایہو جیہا پڑھکے ہی رچناکار نوں لگدا ہے جیویں کسے سرب گیاتا نے اس توں رچنا کروائی ہے۔ نہیں تاں ایہہ انوکھے وچار کتھوں آئے۔ (اصل وچ ایہہ اوہ اوستھا ہوندی ہے جدوں ویکتی تخلیق کار بن چکا ہوندا ہے اتے قدرتی شکتی دے ادھار تے اس کولوں نویں تخلیق ہو رہی ہوندی ہے)۔ رچنا مکمل ہون توں بعد کجھ دن محسوس ہوندا رہندا ہے جیویں سنگی ساتھیاں کولوں وچھڑ گئے ہوئے۔ پاتراں دی یاد آؤندی ہے، اوہناں دے نیڑے تیڑے ہون دے بھلیکھے پیندے ہن۔ ہولی ہولی دھیان دی اوستھا بھنگ ہو جاندی ہے۔ کالپنک سنسار توں باہر آئیدا ہے اتے سدھارن زندگی جیون لگی دا ہے۔

سوال 122: کیہ ناول دے پاتراں اتے گھٹتاواں دی چون سچیت اتے سوچی سمجھی ہوندی ہے؟

جواب: اپنی گل پر بہاوشالی ڈھنگ نال آکھی جا سکے اس لئی پاتراں اتے گھٹناواں دی چون سوچ سمجھ کے کرنی پیندی ہے۔ رام ناتھ کورو سبھا ناول دا کیندری پاتر ہے۔ پہلی سطر توں لے کے ناول دی آخری سطر تک کہانی اگے تورن وچ اوہ مکھ بھومکا نبھاؤندا ہے۔ کتے وجوں اس نوں ڈاکٹر جاں پروفیسر وی بنایا جا سکدا سی۔ جان بچھ میں اس نوں وکیل بنایا۔ اس طرحاں کرن نال میرے کئی مسئلے حل ہو گئے۔ کلاتمک پکھوں ایہہ لایہ ہویا کہ قانونی بریکیاں اسانی نال پیش ہو گئیاں۔ وکیل ہون کارن قانونی قلابازیاں دا اس نوں پہلاں ہی پتہ ہوندا سی۔ قانون سمجھاؤن لئی برتانتکار نوں دخل دین دی ضرورت گھٹ پئی۔ اس پاتر راہیں سدھانتک طور تے میں ایہہ سدھ کرنا چاہیا کہ جے غلط ڈھنگ طریقے ورت کے اسیں اصلی مجرم نوں سجا توں بچاوانگے تاں اک دن صورتحال اپنی بدتر ہو جاوے گی کہ مجرم اوہناں نوں بچاؤن والے وکیلاں نوں وی ہتھ پاؤن لگنگے۔ سارا سماج اسرکھنت ہو جاویگا۔ رام ناتھ نوں نگر چکے قانونی ڈھانچے دی سمجھ اس سمیں ہی آؤندی ہے جدوں اس نوں اک پیڑت دھر دی پیڑ خود ہنڈھاؤنی پیندی ہے۔ پھر ہی اوہ آتم چنتن کردا ہے اتے صحیح راہ ترن لئی پریرت ہوندا ہے۔ اسے طرحاں سنگلے وکیل نوں بابو نند لال دا چپلا جان بچھ کے بنایا ہے۔ نند لال نوں جے اپنے کیتے تے اک پل لئی آتم گلانی ہوندی ہے تاں اس دا مطلب ایہہ نہیں ہے کہ بری دھر دا

خاتمہ ہو گیا ہے۔ سنگلے ورگے چلاک چیلے بھیڑ دی وراثت
سنبھالنے لئی تیار کھڑے بن۔

ہن گھٹناواں ول آئیے۔ وید پریوار دے چار میمبراں تے آدھارت
ہون دی چون اچانک نہیں اک یوجنا تحت ہوئی ہے۔ قتل، ڈاکہ
اتے بلاتکار سبھ توں سنگین جرم بن۔ سٹھ پھیٹاں مارن والے
جرم دوجے نمبر تے آوندے بن۔ ناول وچ ایہناں ساریاں
گھٹناواں نوں اکو سمیں اکو پریوار ورو دھ گھٹدے دکھایا ہے۔
بناں قصوروں جوان پت گواہ لین بعد اس دے وارساں، چڑ•دی
جوانی وچ بلاتکار دا شکار ہو چکی مٹیاری دی مانسکتا، دماغی
سٹ کھا کے سنتلن گوا چکی سوہنی سنکھی عورت دی پشواں
ورگی بنی دیہہ اتے اپاہز ہون بعد گھر دے مکھی لئی پیدا
ہوندیاں مادی، سماجی اتے نفسیاتی مسئلیاں نوں درساون لئی
میں کئی گھٹناواں اکو سمیں گھٹوائیاں بن۔ اک پاسے اجیہی
پیڑت پریوار دی مادی دشا دولیئین تک اتے مانسک دشا آتم ہتیا
کر لین تک پچ جاندی بے اتے دوجے پاسے قانون اتے قانون
دے راکھے اجیہے سنگین جرم کرن والے مجرم نوں بجاؤن لئی
سرتوڑ جتن کردے بن۔

ساڈا نیاں پر بندھ کیہو جہے فرض نبھا رہیا ہے؟ ایہہ درساون
لئی ایہو جہے پاتراں اتے گھٹناواں دی چون سچیت روپ وچ
کیتی گئی ہے۔

سوال 123. پنجابی سابت نال جڑے انعاماں بارے تہاڈا کی پرتیکرم ہے؟ ایہناں دی سیاست بارے وی کج آکھو؟

جواب: سابتکاراں نوں ملدے انعاماں نوں دو حصیاں وچ ونڈیا جا سکدا ہے۔ پہلی طرحاں دے اوہ مان سمنان بن جیہڑے ستھانک سبھاواں ولوں دتے جاندے ہن۔ ایہناں سمنایہناں وچ راسی تاں بھاویں بہتی نہیں ہوندی پر لوکاں دا پیار اتے شردھا ٹھٹھاں مار رہے ہوندے ہن۔ میں ایہناں سمنایہناں نوں ہی سچے سچے سمنان مندا ہاں۔ دوجی طرحاں دے انعام اوہ بن جیہڑے سرکاراں، سرکاری اداریاں جاں وڈیاں وڈیاں تنظیمیں ولوں دتے جاندے ہن۔ سمنان والی راشی زیادہ ہون کارن لکھیار ایہہ پرسکار دین والیاں طاقتاں دے آگے پچھے پوچھ ہلاؤندے پھردے رہندے ہن۔ اس طرحاں دے انعام ملدے نہیں لئے جاندے ہن۔ بھائی بہتیجاواد، سیاسی رسوخ اتے مایہ دی کھل کے ورتوں ہوندی ہے۔ اجیہے انعاماں دی حاصلی لکھیار دی ہاں میں نوں پٹھے تاں پا سکدی ہے پر لوکاں وچ اسدا قد اچا نہیں کر سکدی۔ اس طرحاں دے سمنایہناں نوں میں کوئی اہمیت نہیں دیندا۔

سوال 124. شاہکار رچنا دی تخلیق وچ انوبھو، کلپنا اتے گیان دا کنا کنا ہتھ ہوندا ہے رچنا ایہناں دے سنجوگ 'چوں جنمدی ہے جاں کسے کسے کارے تت دی کارج شیلتا وچوں؟

جواب: میرے وچار انوسار زندگی دے کسے وی کھیتر وچ ملی سفلتا پچھے اکو کارن نہیں ہوندا۔ ایہہ سفلتا کئی گناں دے سمیل کارن ہتھ لگدی ہے۔ اس نوں بہو کارکی سدھانت (Multy facfor therpy) آکھیا جاندا ہے۔ اس طرحاں شاہکار رچنا دی تخلیق پچھے سرجناتمک شکتی، تیکھن بدھی اتے کلپنا شکتی دے نال نال انوبھو، مطالعہ اتے ابھياس دی لگاتارتا وی ہوندى ہے۔

سوال 125. اپنے ناولاں بارے ہوئی تنقید بارے کجھ دسو؟ اس چرچہ نے تہاڈی تخلیق دے چہرے مہرے نوں سنوارن جاں نکھارن وچ کوئی یوگدان پایا ہے؟

جواب: جیویں میں پہلاں ہی پروان کر چکا ہاں کہ میں بہت گھٹ سبب پڑدا ہاں۔ سبب مطالعہ کارن میری کلا وچ نکھار نہیں آیا۔ میری سفلتا دا راج سہرہ تنقید نگاراں ولوں میریاں رچناواں پرتی کیتیاں ٹپنیاں ہن۔ سوال ساں ہون نال حوصلہ ودھدا ہے اتے ہور لکھن لئی پیرنا ملدی ہے۔ جدوں کوئی ٹپنی کسے اونٹائی ول انگل کردی ہے تاں اس گھاٹ نوں پورا کرن دا یتن کردا ہاں۔ اس نال کلا وچ نکھار آوندا ہے۔ میریاں رچناواں دا پہلا تنقید نگار کامریڈ سرجیت گل ہے۔ 'پنرواس' کہانی سنگریہہ وچلیاں کہانیاں پڑھن بعد اوہناں مینوں سمجھایا کہ اک ادھ ٹھوکر وجن نال کوئی ویکتی جھٹ پٹ انقلابی نہیں بن جاندا۔

لمبا سماں مارو پر صورتحال نال ٹکراؤن بعد ہی انقلابی سر نکلن لگدی ہے۔ اوہناں ایہہ وی سمجھایا کہ آدرشوادی یتھارتھ دی تھیں سماج وادی یتھارتھ نوں کس طرحاں چترنا ہے۔ جماعتی سنگھرساں بنا سیاسی تبدیلی نہیں آؤندی۔ جماعتی سنگھرش کی ہوندے ہن اتے ایہہ کس طرحاں کیتے جاندے ہن، اس بارے وی دسدے رہے۔ گل صاحب بہتا لکھن دے حق وچ نہیں ہن۔ اوہ کہندے سن، "کھیر جنی ودھ رجھی ہووے گی، انی ودھ سواد ہووے گی۔" اوہ کہندے سن، "پوری سوچ وچار بعد ہی رچناں دی تخلیق آرمبھو۔" اوہناں دی اس سکھیا دا ہی سٹہ بے کہ کورو سبھا ورگا ناول ہوند وچ آیا۔

'لام' کہانی سنگریہہ تے کوٹکپورے ہوئی گوشتی دوران ڈاکٹر۔ سرجیت سنگھ بھٹی نے کہانی 'وراثت' اپر ٹپنی کردیاں آکھیا کہ دلت طبقے دے کسے ٹاویں ٹلے منڈے نوں ہی ججی نصیب ہوندی ہے۔ اک سانسیاں دے منڈے نوں اچ پدوی ملنا اچکل دے ماحول وچ عام پرستھتی نہیں ہے۔ عام پرستھتی بدھی مان اتے سمرتھ ویکتی نوں اس دا حق نہ ملنا ہے۔ ڈاکٹر۔ بھٹی دی ایہہ ٹپنی مینوں اک دم روشنی دی کرن دے گئی اتے اگوں توں میں پر صورتحال دا یتھمادی چترن آرنہہ دتا۔ تفتیش ناول بعد ڈاکٹر۔ ٹی۔ آر ونود حوراں نے سمجھایا کہ ناول وچ دشا دے نال نال دشا دا ہونی وی بہت ضروری ہے۔ اوہناں ایہہ وی جتایا کہ دشا سپاٹ روپ وچ نہیں درساؤنی چاہیدی۔ دشا دی جھلک دشا

وچوں ہی نظر آؤنی چاہیدی ہے۔ ڈاکٹر۔ جوگندر سنگھ راہی کہندے سن کہ پرگتیوادی ناول والی برتانت روڑی توں سرخرو ہووے اتے نرول کلا ول دھیان دیو۔ اوہناں دی ایہہ ٹپنی رچناواں نوں ہور کلاتمک بناؤن لئی پیریدی رہی۔ کٹہرا ناول بعد ڈاکٹر۔ سکھدیو سنگھ خابرا اتے ڈاکٹر۔ ہربھجن سنگھ بھاٹیا نے ناول وچ انترراشٹری پدھر تے ورتیاں جاندیاں یگتاں توں جانو کروایا۔ نتیجہ کورو سبھا دی پرکاشنا بعد ساہمنے آیا۔ چنتک دوستاں دی رہنمائی ادھین کم کردے کردے، ناول 'سدھار گھر' تک پجدے پجدے میں آدرشواد توں مکتی وی پا لئی اتے اپنا راہ وی نہیں چھڈیا۔ اس طرحاں تنقید نے میری تخلیق نوں سنواریا اتے نکھاریا ہے۔

سوال 126. اپنے ہمعصر ناولکاراں بارے وی کجھ کہو؟

جواب: پنجابی وچ سابت رچنا گھور تپسیا وانگ ہے۔ گھر پھوک کے تماشہ دیکھنا پیندا ہے۔ ناول کار ہی نہیں پنجابی سابت دی ہر ودھا تے کم کرن والا لکھیار سوال سا دا حقدار ہے۔ جیویں آکھدے ہن کہ پہلوان دے اکھاڑے وچ دن اکو جہے نہیں رہندے۔ قدرت دے نیم انوسار پرانے پتیاں نے جھڑدے رہنا ہے اتے نویاں نے پنگردے۔ بزرگ سابتکاراں دے یوگدان نوں یاد رکھنا چاہیدا ہے اتے نویاں لئی کھڑے متھے راہ چھڈ دینا چاہیدا ہے۔

سوال 127. اپنے ناول سرجن توں پہلاں کی تہاڑے ساہمنے
کوئی سوچیا سمجھیا ناولی سنگٹھن موجود ہوندا ہے؟

جواب: میں یوجنا بدھ ڈھنگ نال اتے پروجیکٹ بنا کے لکھنا
شروع کردا ہاں۔ چارے ناول اسے یوجنا ثابت لکھے گئے ہن۔
ہر پاتر اتے گھٹنا نوں کسے نہ کسے مقصد دی حاصلی لئی چنیا
جاندا ہے۔ تفتیش وچ میرے پاتر سپاہی توں مکھ منتری تک،
کٹھرا اتے کورو سبھا وچ اردلی توں ہائیکورٹ دے جج تک،
سدھار گھر وچ سنتری توں جیل منتری تک پھیلدے ہن۔ کورو
سبھا دی چار پرتی کہانی (قتل+بلا تکار+ڈاکہ+گمبھیر چوٹاں)
اک یوجناں تحت چنی گئی ہے۔ کی کہنا ہے، کس طرحاں کہنا
ہے، ناول کتھوں شروع کرنا ہے اتے کتھے سمپت کرنا ہے،
ایہ سبہ پہلاں تہہ ہوندا ہے۔

سوال 128. کیہ ناول نوں حرفاں وچ اتارن توں پہلاں سارا ناول
پہلاں ہی تہاڑے ذہن وچ ہوندا ہے؟

جواب: رچیا جان والا ناول ہی نہیں پہلاں لکھے ناول اتے اگوں
لکھے جان والے ناولاں دا خاکہ وی ذہن وچ ہوندا ہے۔ پہلاں
ناول لکھے گئے جان دی یوجنا بندی ہے۔ پھیر یوجنا انوسار
پاتر اتے گھٹناواں دی چون شروع ہو جاندی ہے۔ جیہناں دناں
وچ میں ناول لکھن بابت سوچ رہیا ہوندا ہاں، اوہناں دناں وچ میں
اک پرچی اپنی جیب وچ رکھدا ہاں۔ جو کجھ اوڑدا رہندا ہے اوہ

پرچی اپر لکھدا رہندا ہاں۔ گھر آ کے ڈائری وچ نوٹ کر لیندا ہاں۔ اٹاں، ریتا اتے سیمنٹ اکٹھا کرن دی ایہہ یوجنا کئی کئی مہینے چلدی رہندی ہے۔ پورا سامان اکٹھا کرن بعد اساری شروع ہوندی ہے۔ ناول لکھدے سمیں لوڑ انوسار پہلاں بنی یوجنا وچ پریورتن وی ہوندے رہندے ہن۔ اک مثال۔ سدھار گھر ناول لکھن توں پہلاں میرا وچار سی کہ پالا اتے میتا جدوں پوری سزا بھگت کے رہیا ہوں لئی جیل دی ڈیوٹی وچ آؤں تاں اتھے اوہناں نوں بنٹی دے اصل قاتلاں نوں ملاواں اتے اوہناں توں اکھواواں کے بنٹی دا قتل تاں اسیں کیتا ہے پر سزا تسیں بھگت لئی ہے۔ ناول دا ایہہ انت پھوجداری نیا پر بندھی دے کم کاج اپر اک گھرا وینگ ہونا سی۔ پر ناول لکھدے سمیں مینوں بنٹی دے قاتل ہرمنویر ہوراں نوں بناؤنا پیا۔ سدھار گھر ناول دی پہلی پرت وچ حاکم سنگھ وکیل دا کردار اپنا پر بھاسالی نہیں سی جناں انتم پرت وچ ہے۔ پہلی پرت وچ مودن نوں دلت طبقے وچوں دکھایا سی۔ پچھوں چھبیاں دا منڈا بنایا گیا تاں جو سمجے ناول دا اثرات ایہہ نہ جاوے کہ اک پاسے ناول کار نے مودن جہے دلت پاتر دی گدا وچ اک گو بھگت جیل ادھیکاری کولو ڈنڈا دھکوا دتا اتے دوجے پاسے بیما اپر اک دلت جیل ادھیکاری نوں بلاتکار کردے دکھا کے دلت طبقے نوں چھٹیائوں دا جتن کیتا ہے۔ اجیہے چھوٹے موٹے پریورتن دا باوجود ناول دا مکھ ڈھانچاں پہلاں بنی یوجنا انوسار ہی بنیا رہندا ہے۔

سوال 129. سابت سبھاواں بارے کیه کہنا چاہوگے؟ منڈی دے

یگ وچ کیه ایہہ اپنی بن دی بھومکا نبھا رہیاں ہن؟

جواب: انعام دین والیاں تنظیماں وانگ سابت سبھاواں وی دو طرحاں دیاں ہن۔ کجھ سبھاواں دا مقصد اپنے میبراں نوں ودھیا سابت لکھن لئی پرریت کرنا اتے اسارو تنقید راہیں ایہناں دی کلا نوں نکھارنا ہوندا ہے۔ اجہیا سبھاواں ولوں رچائے جاندے سماگم اچ کوٹی دے ہوندے ہن۔ دتے جادے مان سمنان وی نرپکھ ہوندے ہن۔ اس دے الٹ بہتیاں سبھاواں منڈی دی لوڑ انوسار بنائیاں جادیاں ہن۔ اجہیاں سبھاواں دیکھ دیکھ کے ٹکے کڈھدیاں ہن۔ بھائی بھاجی پواؤندیاں اتے موڑدیاں ہن۔ ایہناں دے یوگدان اسارو نہیں ہن۔ لابلہ پہنچاؤن دی تھان اجہیاں سبھاواں پنجابی سابت نوں ڈھاء لا رہیاں ہن۔

سوال 130. تہانوں ناول رچنا کس قسم دا مابول لوڑیندا ہے؟

جواب: میرے کتے اتے سابت تخلیق وچ زمین اسمان دا فرق ہے۔ کچہری وچ اپنی ضمیر دے الٹ کم کرکے، کہپ کھجھ کے گھر نوں آئیدا ہے۔ گھنٹے کو بعد من نوں ستھر کر لئیدا ہے اتے اپنے سرجن سنسار وچ پج جائیدا ہے۔ میں ہر طرحاں دی صورتحال وچ لکھ لیندا ہاں، بس من وچ ویگ اتے کہن لئی کجھ پلے ہووے۔

سوال 131. اجوکے ادبی کلچر بارے تہاڈی کیہ رائے ہے؟

جواب: اس سوال دا اتر سابتکاراں نوں دتے جاندے مان سمنان اتے سابت سبھاواں دی بھومکا نال ملدا جلدہا ہے۔ سابتک سبھیاچار اسارو نہیں ہے۔ گٹباجی پردھان ہے۔ اپنے ساتھیاں سنگیاں نوں پرموٹ کرنوٹ دے جتن ہوندے ہن۔ سابتکاراں وچ نہ پرتیبیدھتا ہے نہ مطالعہ اتے محنت دی رچی۔ ستھاپتی، شہرت اتے مان سمنان لئی دوڑ لگی رہندی ہے۔ صورتحال پوری طرحاں نراشاجنک وی نہیں۔ نال دی نال ودھیاں کم وی ہو رہیا ہے۔ میرٹ نوں وی مانتا مل رہی ہے۔ میں نہ تاں بہتیاں حاصلیاں دیاں آساں لگا کے رکھدا ہاں اتے نہ ہی بہتا ادیبیاں وچ وچردا ہاں، اس لئی ذاتی طور تے میں بہتا نراش نہیں ہاں۔

سوال 132. اپنے جیون اتے کلا پرتی زاویئے جاں نظریے بارے کجھ دسو؟

جواب: میں کلا دے لوک پکھی ہوں دا حامی ہاں۔ کام اکساؤ سابت نوں نفرت کردا ہاں۔ سابت نوں سدا لوکاں دے دکھ درد پرگٹاؤن والا، نراش کرن دی تھان سنگھرشاں لئی پیرن والا اتے کلاتمک سہج پیدا کرن والا، ہونا چاہیدا ہے۔

سوال 133: شبد رہتل دی شکتی تے سیما بارے وی کجھ کہو؟

جواب: شبد وچ بندوق نالوں ودھ طاقت ہوندی ہے۔ برود موت دا ڈر پیدا کرکے ویکتی نوں غلام بناؤندا ہے جدوں کہ شبد من بدلدا ہے اتے وچار بدلدا ہے اتے ایہہ پرورتن چر ستھائی ہوندا ہے۔ جیویں کہ میں پہلاں ذکر کیتا ہے جسٹس کرشنا آئیئر دے اک پروچن نے میری وچاردھارا وچ وڈی تبدیلی لیاندی۔ نویں سمجھ انوسار لکھیا سدھار گھر ہوراں دے وچار بدل رہیا ہے۔ اک ہونہار نوجوان آئی.پی.ایس. افسر سی کنور وجے پرتاپ سنگھ نوں پچھے جہے امرتسر جیل دا سینئر سپریڈنٹ لایا گیا ہے۔ اوہ جیل سدھاراں نوں وڈی پدھر تے لاگو کرن دے اچھک رہے۔ قیدیاں دیاں مسئلایاں نوں سمجھن لئی اوہناں نے سدھار گھر ناول دا مطالعہ کیتا اتے جیل پر بندھ نوں سخیال شروع کیتا۔ اگانہہ اوہناں دی پریرنا صدقہ کجھ سماج سیوی تنظیمیں اتے ویکتی جیل سدھاراں وچ سہیوگ دین لئی اتشابت ہوئیاں۔ گل دور تک چلی۔

'ججاں ورودھ وی بولیا اتے لکھیا جا سکدا ہے۔' کورو سبھا نے لوکاں نوں ایہہ سکھایا۔ ہن لوک نیانپالکا ورودھ آواز اٹھاؤن لگ پئے ہن۔ کرن قتل ایکشن کمیٹی (محل کلاس) ولوں لائے جانڈے نعرے 'غندہ، پولیس اتے عدالتی گٹھ جوڑ مرداباد' اس دا ثبوت ہن۔ ایہہ شبد دی شکتی کارن ہی ہویا ہے۔

سوال 134. سمجی رچنا وچوں کیہڑی رچنا کر کے تہانوں سبھ
توں ودھ تسلی اتے سنتسٹی دا احساس ہویا ہے؟

جواب: پچھلے قریب تیئی سال توں میں، پھوجداری نیا پر بندھی
نوں نٹھ کے پیش کرن لئی، یوجنابده ڈھنگ نال کم کر رہیا ہاں۔
مینوں جلدی جلدی ناول لکھن دی کدے کابل نہیں رہی۔ مینوں
اپنے چارے ناولاں اپر پوری سنتسٹی ہے۔ لوکاں نوں پولیس
سبھیاچار، نیاپالکا اتے جیل پر بندھ بارے بہتی جانکاری نہیں۔
اس کارن کئی وار لوکاں دی پسند بدل جاندی ہے۔ کسے نوں
تفتیش پسند ہے، کسے نوں کٹھرا اتے کسے نوں سدھار گھر۔
ودھ لوکاں اتے چنتک نے کورو سبھا نوں پسند کیتا ہے۔ لوک
رائے نال چلیئے تان کورو سبھا ودھ سنتسٹی دین والا ہے۔
کہانیاں وچوں 'خاناپوری'، 'لام'، 'دہستگرد' اتے 'وراثت' کہانیاں
اتم بن۔

سوال 135. تہاڈے پریوار دا تہاڈیاں لکھتاں بارے کیہ نظریہ
ہے؟

جواب: میری پہلی ترجیح اپنے پریوار نوں ہوندی ہے۔ دوجے
درجے اپر کتا آؤندا ہے۔ سابتک تخلیق نوں تیسرے ستھان تے
رکھدا ہاں۔ میں بہت گھٹ سابت رچیا ہے پنج ست سالان بعد،
پنج چار مہینیاں لئی ہی پتتی نوں تنہائی دا درد بھوگنا پیندا ہے۔
ایہہ اوہ سماں ہوندا ہے جس سمیں ناول دی تخلیق ہو رہی ہوندی

ہے۔ اپنی کو قربانی پتتی ہس کے کر دیندی ہے۔ پریوار پڑھیا لکھیا اتے مدھ ورگی ہے۔ میریاں بھاونواں نوں میری پتتی اتے بچے سمجھدے ہن۔ لکھیار دے طور تے ملدے مان سمنان نوں اوہ وی ماندے ہن۔ کدے کھجھ جانڈے ہن اتے کدے سوال سا وچ بھائیوال وی بن جانڈے ہن۔

سوال 136. جیکر تہانوں یعنی تخلیق کار نوں اک تنقید نگار دا کردار نبھاؤن لئی کیہا جاوے تاں اپنیاں رچناواں متعلق کیہ رائے پیش کروگے؟ سوتراں وچ دسو؟

جواب: اوہو لکھیار ودھیا تخلیق کار بن سکدا ہے جیہڑا ودھیا تنقید نگار وی ہووے۔ جیویں میں پہلاں ذکر کیتا ہے، اک وکیل ودھیا تنقید نگار وی ہوندا ہے۔ تخلیق کردے سمیں میں اپنیاں رچناواں نوں الوچناتمک درشتی توں وی پرکھدا پڑچولدا رہندا ہاں۔ اپنیاں رچناواں وچ میں بہتیاں تکنیکی گھاٹاں نہیں رہن دیندا۔ رگھویر سنگھ ٹیرکیاوا جو ناول کار دے نال نال اچ کوٹی دا وکیل وی ہے دا کہنا ہے کہ لکھ یتن کرن دے باوجود وی اوہ ناولاں وچوں کوئی قانونی اونٹائی نہیں پھڑ سکیا۔ ہر بندے کول اک محدود جیتنا ہوندی ہے۔ میرے وچ بہت گھاٹاں ہن۔ رچنا پڑھن والے دے گیان اتے نظریے تے وی بہت کجھ نربھر کردا ہے۔ مینوں ایہہ کہن وچ کوئی جھجک نہیں کہ میریاں

رچناواں وچ گھاٹاں وی ہن اتے وسشیتائیاں وی۔ وکاس دے راہ
تے تر رہیا ہاں۔ ہور ودھیا لکھن لئی گامزن ہاں۔

سوال 137. کدی سَوے جیونی لکھن نوں چت نہیں کردا؟

جواب: سو جیونی اس ویکتی نوں لکھنی چاہیدی ہے جس دا
جیون سنگھرشاں نال بھرپور جاں رہس مئی رہیا ہووے۔ جس
دی زندگی ہوراں لئی اک رول ماڈل بن سکدی ہووے۔ میرے وچ
ایہناں وچوں کوئی وی وشیشتا نہیں ہے۔ سرجناں دے کجھ پلاں
نوں چھڈ کے، میری باقی دی زندگی اک عام انسان ورگی ہے۔
میرے ولوں سَوے جیونی لکھن دا سوال ہی پیدا نہیں ہوندا۔

اپنے سرکاری وکالت دے کارجکال دوران میرے ساہمنے
اجیہے حقائق آئے ہن، جیہڑے سیاسی، مذہبی اتے اکھوتی
یودھیاں دے دوہرے روپ نوں ساہمنے لیاؤندے ہن۔ جدوں ایہہ
لوک پولیس حراست جاں جیلاں وچ بند ہوندے ہن تاں باہر آؤن
لئی لیٹڑیاں کڈھدے ہن اتے نوٹاں دے انبار بتور رشوت پیش
کردے ہن۔ جدوں جیلو•ں باہر آ جاندے ہن تاں جیل اتے پولیس
حراست نوں سہرا گھر آکھدے ہن۔ اجیہے دمبھیاں دی نکاپوشی
کرن لئی اک پستک لکھن دا ارادہ ضرور ہے۔ میرے ہتھوں کجھ
سیاسی، مذہبی اتے اتوادی کاروائیاں نال جڑے اہم کیس نکلے
ہن، جیہناں دے پچھوگڑ ہور سن پر مقدمات راہیں جو لوکاں

ساہمنے آیا اوہ بالکل اس توں الٹ سی۔ ایہناں بھیتاں توں پردہ وی اٹھاوانگا۔

سوال 138. تہاڈے ناولاں وچ تہاڈے نجی جیون دا کنا کؤ دخل ہے؟

جواب: کوئی رچنکار اس توں ودھ اک اکھر وی نہیں لکھ سکدا جسدا اسنوں گیان نہیں ہوندا۔ میں اپنے نجی جیون وچ جو انوبھو گرہن کیتا ہے اوہو ناولاں وچ پرگٹایا ہے۔ مینوں رومانس دا بہتا انوبھو نہیں ہے۔ اسے کارن میرے ناولاں وچوں رومانس غائب ہے۔ میں جس پر بندھ وچ وچر رہیا ہاں، اوہ نک تک بھر شٹاچار وچ کھبھیا ہیا ہے۔ شاید اسے لئی میں بھر شٹاچار نوں ننگا کرن وچ ہوراں نالوں ودھ کامیاب ہویا ہاں۔ ڈاکٹر۔ سرجیت لہیہ کہندے ہن کہ میرے ناول موجودہ سمیں دی سیاسی، منو وگیانک، سماجی اتے مادی صورتحال نوں سمجھن وچ سہائی ہوندے ہن۔ اوہناں دے وچار نوں وستھار دیندا ہویا میں آکھدا ہاں کہ ناول، ناول کار دے وشیش قسم دے منو وگیان نوں اتے اس منو وگیان پچھلے کارناں نوں سمجھن وچ وی سہائی ہو سکدے ہن۔ اوہناں دی اس ٹپنی بعد مینا اپنے منو وگیان دی گھوکھ کیتی اتے پایا کہ اسدی اساری وچ میرے آلے دوآلے گھٹدیاں گھٹناواں دا اہم کردار ہے۔

سوال 139. لکھیار نوں اک لیکھ دے طور تے لکھنا چاہیدا ہے

جاں ہمیشہ پاٹھک دا فکر دماغ اپر چاڑی رکھنا چاہیدا ہے؟

جواب: لکھیار دے پاٹھک طبقے دا پدھر کی ہے؟ لکھیار نے اپنے من دی گل نوں اس گل دا دھیان رکھنا پوے گا۔ لکھیار نے اپنی جان سجدی ہے جے لکھیار ایہناں دوہاں لوڑاں دا سمیل کر سکے۔ جے لکھیار قاری دی پدھر توں اچی گل کریگا تاں اسدی رچنا لائبریریاں دیاں الماریاں وچ پئی سڑ جاوے گی۔ جے رچنا پڑ کے پاٹھک سیانا نہیں ہوندا تاں اجیہے ساہت دی کوئی سمادیتا نہیں ہووے گی۔

سوال 140. اجو کے بھرشت، امانویکرت، منڈی، مایہ اتے

منافعے اپر کھلوتے سماج وچ لکھیار نوں وی کوئی کردار نبھانا

چاہیدا اے؟

جواب: اجیہے ماحول وچ اک لکھیار دی کی بھومکا ہونی چاہیدی ہے، ایہہ میں اپنے ناولاں دے مڈھ وچ دتیاں ٹپنیاں راہیں سپشٹ کیتا ہے۔ لکھیار نوں سماج وچ پھیلے کوڑ۔ ول انگل کردے رہنا چاہیدا ہے۔ لوکاں نوں دلدل وچوں نکل کے ودھیا جیون جیون لئی پریرنا دینی اتے راہ درساؤنا چاہیدا ہے۔

سوال 141. کلا دے دھرم اتے لکھیار دے جیون دے دھرم

وچالے کس قسم دا رشتہ لوڑیندا ہے؟

جواب: کلا دا دھرم اچے آدرش نسچت کرنا ہے۔ نجی جیون وچ لکھپار لئی اوہناں اچے آدرشاں انوسار جیونا ممکن نہیں ہوندا۔ پھیر وی لکھپار نوں کرنی اتے کتھنی وچ اکسرتا لیاؤن لئی گامزن رہنا چاہیدا ہے۔

سوال 142. اجوکے مابول وچ سماج وچ کاسمیٹک تبدیلی دی لوڑ ہے جاں ریڈیکل تبدیلی دی؟

جواب: اجوکا سماجی اتے سیاسی ڈھانچہ پوری طرحاں غرق چکا ہے۔ دنوں دن ہور نگہار ول جا رہیا ہے۔ اس گراوٹ دا پرچھاوا اچ تنظیمیں اپر وی پے رہیا ہے۔ مینوں تاں سدھار دی کوئی سمبھالنا نظر نہیں آؤندی۔ ریڈیکل تبدیلی ہی سکھ دا ساء دوا سکدی ہے۔

سوال 143. پنجابی ناول دی پرکھ لئی، تیجی دنیا دے ملکاں دی اپنی صورتحال مطابق، سہج شاستر دے وکھرے پرتیمایہناں دی کئی کو ضرورت ہے؟

جواب: شاید صدیاں دی غلامی کارن اسیں اپنی جیون جانچ، پچھو کڑ اتے چنتن ودھیاں نوں چھٹیا کے دیکھن لگ پئے ہاں۔ پچھم دی برائی وی سانوں چنگیائی نظر آؤندی ہے اتے اس دی نقل کرن وچ اسیں فخر محسوس کردے ہاں۔ ساڈے چنتک وی اسے بیماری دا شکار ہن۔ پچھم وچ رچے جا رہے سابت اپر

لاگوں پر تھمناں نوں اوہ بھارتی اتے پنجابی سہت اپر لاگوں کرن لگدے ہن۔ سماجی، مادی، سیاسی، مذہبی اتے بھوگولک وکھریاں کارن اسیں اوہو جہے نہیں جہو پچھمی دیشاں دے وسنیک ہن۔ پچھمی دیشاں وچ سماجی اتے پروارک رشتیاں دی پوری طرحاں ٹٹ بھج ہو چکی ہے۔ منکھ نوں اکل وی ستاؤن لگی ہے۔ اکلا بیٹھا اوہ اپنے آپ نال کھوجدا رہندا ہے۔ اجیہے منکھ دی منوبرتی نوں چیتنا پرواہ ودھی راہیں پرگٹایا جا سکدا ہے۔ پنجابی لوک حالے ان•ی اکل دا شکار نہیں ہوئے۔ کجھ لکھاریاں نے چیتنا پرواہ ودھی اپنا کے کجھ ناول لکھے اتے پچھمی سدھاتاں نوں پنجابی سہت اپر ہو بھو لاگوں کرن دے سمرتھک تنقید نگاراں نے اوہناں دی واہوا وی کیتی۔ پر پنجابی سبھیچار وچ اکلنا دی انہوند کارن نہ ایہہ ناول اپنی تھان بنا سکے اتے نہ ہی اوہناں دے سمرتھک چنتک ایہناں نوں ٹھمنا دے سکے۔ پچھم وچ ٹھنڈ پیندی ہے۔ بہتی دیر اسمان وچ بدل چھائے رہندے ہن۔ سورج دے درشن اوہناں نوں کدے کدے نصیب ہوندے ہن۔ دھپ چڑن تے اوہ خوشی دے گیت گاؤندے ہن۔ ساڈے دیش وچ گرمی زیادہ پیندی ہے۔ سانوں دھپ نالوں بدل اتے مینہ چنگے لگدے ہن۔ پچھمی سدھانت اپنا کے اسیں پنجابی وچ لکھیاں اوہناں نظاماں نوں اتہ نہیں آکھ سکدے جیہناں وچ گرمی جاں بھر جوہن والے سورج دا گن گان کیتا گیا ہووے۔ ساڈے تنقید نگاراں نوں ساڈی وکھری قسم دی صورتحال نوں

سمجھنا چاہیدا ہے، اسے مطابق ٲر تیمان نشٲت کرنے چاہیدے
ہن اتے اوہناں انوسار سابتک کرتاں دی ٲرکھ ٲڑچول کرنی
چاہیدی ہے۔ اس طرحاں دے مایدنڈ اپنا کے ہی اتم بھارتی سابت
دا ستھان یقیناً ہو سکتا ہے۔